

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**MAARİF SALNAMELERİ PERSPEKTİFİNDEN OSMANLI DEVLETİ'NİN SON
DÖNEMİNDE BEYRUT VİLAYETİNDE EĞİTİM (1898-1903)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS EMRE AYDIN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HALİM DEMİRYÜREK

BİLECİK, 2025

10701965

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**MAARİF SALNAMELERİ PERSPEKTİFİNDEN OSMANLI DEVLETİ'NİN SON
DÖNEMİNDE BEYRUT VİLAYETİNDE EĞİTİM (1898-1903)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS EMRE AYDIN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HALİM DEMİR YÜREK

BİLECİK, 2025
10701965

BEYAN

Maarif Salnameleri Perspektifinden Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Beyrut Vilayetinde Eğitim (1898-1903) başlıklı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazım aşamasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberine uygun olarak tez/dönem projemi hazırladığımı, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel etik kurallarına uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, çalışmamın herhangi bir kısmının başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Yunus Emre Aydın

../../2025

İmza :

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan dönüşümler siyasi ve idari alanla sınırlı kalmamış, bir toplum için hayati özellik taşıyan eğitim alanında da derin etkiler yaratmıştır. Modernleşme çabaları doğrultusunda merkez-taşra ilişkilerinin yeniden biçimlenmesiyle beraber taşradaki eğitim faaliyetleri devletin ideolojik, kültürel ve sosyal açılımlarının somut bir yansıması haline gelmiştir. Bu tez 1898-1903 yılları arasında Beyrut Vilayetinde yürütülen Müslüman ve Gayrimüslim eğitim faaliyetlerini Maarif Salnameleri verileri ışığında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sadece eğitim değil, basın, matbaa ve kültürel alanları da kapsayan çok boyutlu bir yaklaşımla hazırlanan bu çalışma sayısal veriler eşliğinde Osmanlı taşrasında eğitim politikalarının uygulanışını ve özgün eğitim yapısını ortaya koymaktadır.

Tez süreci boyunca karşılaştığım tüm zorluklara rağmen bu çalışmayı tamamlamamda emeği geçen birçok kişi olmuştur. Ancak bir tanesi şahsım nazarında çok kıymetlidir. Çalışmanın her anında ve aşamasında bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren, akademik rehberliğiyle yönümü belirlememde ışık tutan, bıkmadan, sıkılmadan desteğini her zaman hissettiren çok kıymetli danışmanım Sayın Prof. Dr. Halim Demiryürek'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde hayatım boyunca beni destekleyen her daim yanımda olan annem Beyhan Aydın'a ve babam Mesut Aydın'a minnet borçluyum. Onların sabrı, sevgisi ve destekleri bu çalışmanın en büyük manevi kaynağı olmuştur.

Bu çalışmanın, Osmanlı eğitim tarihi ve Beyrut'un ilgili dönemdeki yapısının anlaşılmasına katkı sunmasını temenni ederim.

Yunus Emre Aydın

2025

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Beyrut Vilayetinde 1898-1903 yılları arasındaki Müslüman ve Gayrimüslimlerin eğitim faaliyetlerini, Maarif Salnameleri ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında rüşdiye, idadi, askeri okullar, medreseler, matbaalar ve gazeteler ile birlikte kız ve erkek öğrencilere yönelik eğitim kurumları, bu kurumların öğretmen ve öğrenci kadroları, ders programları, yıllara göre değişimleri analiz edilmiştir. Tezde kullanılan yöntem; salnamelerden elde edilen nicel ve nitel verilerin sistematik biçimde tasnif edilerek grafik ve tablolar yardımıyla değerlendirilmesidir. Bulgular, Beyrut'un çok dinli ve çok kültürlü yapısının eğitim kurumlarına da yansıdığını; Osmanlı modernleşmesinin taşrada nasıl karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır. Müslüman okullarla ecnebi ve gayrimüslim okullar arasındaki rekabetin, devletin eğitim politikalarını şekillendirmede etkili olduğu görülmektedir. Bu yönüyle tez, hem Osmanlı eğitim tarihine katkı sağlamakta hem de Beyrut'un sosyo-kültürel dokusunun eğitim kurumları üzerinden yeniden okunmasına imkan tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Tarihi, Maarif Salnameleri, Beyrut, Eğitim.

ABSTRACT

This study aims to examine Muslim and non-Muslim educational activities in the Beirut Vilayet between 1898 and 1903 in light of the *Maarif Salnameleri* (Ottoman educational yearbooks). The research encompasses rüşdiye (secondary), idadi (high), military schools, madrasas, printing presses, newspapers, and educational institutions for both male and female students. It analyzes their teaching staff, student populations, curricula, and annual changes. The methodology is based on the systematic classification of quantitative and qualitative data derived from the salnames, evaluated through tables and graphs. The findings reveal that Beirut's multi-religious and multicultural structure was reflected in its educational institutions and illustrate how Ottoman modernization efforts were manifested in the provinces. The competition between Muslim and foreign/non-Muslim schools appears to have influenced the formation of state educational policies. In this respect, the thesis contributes to the historiography of Ottoman education and provides a new lens through which to interpret Beirut's socio-cultural fabric via its educational institutions.

Keywords : Ottoman Educational History, Educational Yearbooks (*Maarif Salnameleri*), Beirut, Education.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
Sayfa	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
1.OSMANLI HAKİMİYETİNDE BEYRUT.....	3
1.1 Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut :	3
2.BEYRUTTA MÜSLÜMAN EĞİTİM FAALİYETLERİ.....	9
2.1 Rüşdiyelerin Tarihçesi	9
2.2. 1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi	11
2.3 Beyrut Sancağı Rüşdiyesi ve Beyrut Sancağına Bağlı Rüşdiyeler	14
2.3.1 Beyrut İnas (Kız) Rüşdiyeleri	21
2.3.2 Beyrut Askeri Rüşdiyesi.....	23
2.4 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki İdadiler.....	28
2.4.1 Osmanlı'da İdadilerin Tarihsel Gelişimi	28
2.4.2 Beyrut Mekteb-i İdadisi	31
2.4.3. Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı.....	37
2.4.4. Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi.....	41
2.4.5. Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi.....	45
2.4.6. Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi	49
2.5 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Medreseler	52

2.5.1. Medreselerin Tarihçesi.....	52
2.5.2. Beyrut Sancağında Medreseler.....	55
2.6 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Matbaalar	58
2.6.1. Matbaaların Tarihçesi	58
Tablo 2.47 1898 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar	60
2.7 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Gazeteler	67
2.7.1. Gazetelerin Tarihçesi.....	67
2.7.2. 1898-1903 Yılları Arasında Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Gazeteler	69
3.BEYRUT'TA GAYRİMÜSLİM EĞİTİM FAALİYETLERİ	73
3.1 Beyrut Vilayetinde Gayrimüslim ve Ecnebi Okullarının Tarihçesi	73
3.1.2. Beyrut Sancağında Gayrimüslim Eğitim Faaliyetleri	77
3.2. Beyrut Sancağında Ecnebi (Yabancı) Eğitim Faaliyetleri.....	86
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	104
EKLER.....	107

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1 Beyrut Vilayetinin İdari Taksimatı	4
Tablo 1.2. 1899-1900 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu..Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 2.1. Erkek Rüşdiyelerinin Ders Programı	11
Tablo 2.2 İnas (Kız) Rüşdiyelerinin Ders Programı.....	13
Tablo 2.3 1898 Rüşdiyelerin Ders Programı	13
Tablo 2.4 Askeri Rüşdiyelerin Ders Programı	13
Tablo 2.5 Beyrut Vilayetine Ait Sancaklarda Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları	14
Tablo 2.6 Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları	16
Tablo 2.7 Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları	17
Tablo 2.8 Beyrut Sancağı Kazalarında Bulunan İnas (Kız) Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları	21
Tablo 2.9 Beyrut Askeri Rüşdiyesinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları.....	24
Tablo 2.10 Yedi Yıllık Leylî İdadilerin Haftalık Ders Programı.....	30
Tablo 2.11 Beş Yıllık Nehari İdadilerin Haftalık Ders Programı	31
Tablo 2.12 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	31
Tablo 2.13 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	32
Tablo 2.14 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	33
Tablo 2.15 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	34
Tablo 2.16 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	35
Tablo 2.17 Beyrut Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları.....	36
Tablo 2.18 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	37
Tablo 2.19 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	38

Tablo 2.20 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	38
Tablo 2.21 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	39
Tablo 2.22 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	39
Tablo 2.23 Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları	40
Tablo 2.24 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	41
Tablo 2.25 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	42
Tablo 2.26 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	42
Tablo 2.27 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	43
Tablo 2.28 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	43
Tablo 2.29 Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları	44
Tablo 2.30 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	45
Tablo 2.31 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	46
Tablo 2.32 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	46
Tablo 2.33 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	46
Tablo 2.34 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri.....	47
Tablo 2.35 Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları.....	47
Tablo 2.36 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	49

Tablo 2.37 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	49
Tablo 2.38 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	50
Tablo 2.39 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri	50
Tablo 2.40 Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları	50
Tablo 2.41 Klasik Dönem Medreseleri ve Ders Programları	53
Tablo 2.42 1898-1901 Yılları Arası Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Medreseler	55
Tablo 2.43 1903 Yılı Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Medreseler.....	55
Tablo 2.44 1898 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar.....	60
Tablo 2.45 1899 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar.....	61
Tablo 2.46 1900 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar.....	62
Tablo 2.47 1901 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar.....	64
Tablo 2.48 1903 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar.....	64
Tablo 2.49 1898 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler.....	69
Tablo 2.50 1899 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler.....	69
Tablo 2.51 1900 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler.....	70
Tablo 2.52 1901 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler.....	70
Tablo 2.53 1903 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler.....	71
Tablo 3.1 1893 Yılında Beyrut Amerikan Okulu ve Programı.	76
Tablo 3.2 H.1316-1317-1318-1319/M.1898-1899-1900-1901 Maarif Salnamelerine Göre Beyrut Vilayetinde Gayrimüslim Okulları, Muallimleri ve Dersleri	77
Tablo 3.3 H.1321/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Gayrimüslim Okulları, Muallimleri ve Dersleri.....	78
Tablo 3.4 H.1316-1317 /M.1898-1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Ecnebi Okulları.....	86
Tablo 3.5 H.1318-1319 /M.1900-1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Ecnebi Okulları.....	89
Tablo 3.6 H.1321 /M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Ecnebi Okulları ..	91

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1 1899-1900 Beyrut Vilayet Nizamnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Yaşayan Kadın ve Erkek Sayıları.....	8
Şekil 1.2 1899-1900 Beyrut Vilayet Nizamnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Yaşan Nüfusun Cemaatlere Oransal Dağılımı	8
Şekil 2.1 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancakların Yıllara Göre Öğrenci Sayıları.....	21
Şekil 2.2 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki İnas (Kız) Rüşdiyelerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları.....	22
Şekil 2.3 Beyrut Askeri Rüşdiyesinin Yıllara Göre Öğrenci Sayısı	27
Şekil 2.4 Beyrut Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları	36
Şekil 2.5 Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları	40
Şekil 2.6 Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları.....	44
Şekil 2.7 Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları.....	48
Şekil 2.8 Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları	51
Şekil 2.9 1898-1903 Beyrut Vilayeti İdadilerinde Öğrenci Sayıları.....	52
Şekil 2.10 1898-1903 Yılları Arası Beyrut Vilayetindeki Medrese Sayıları	58
Şekil 2.11 Beyrut Vilayetinde Bağlı Sancaklardaki Medreselerin Öğrenci Sayıları	58
Şekil 2.12 1893-1903 Yılları Arası Beyrut Vilayetindeki Matbaa Sayıları.....	67
Şekil 2.13 Beyrut Vilayetine Bağlı Matbaaların Yayım Diline Göre Oransal Dağılımı	67
Şekil 2.14 Beyrut Vilayetine Bağlı Gazetelerin Yayım Diline Göre Oransal Dağılımı	72
Şekil 3.1 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Gayrimüslim Cemaatlere Ait Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı.....	85
Şekil 3.2 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Gayrimüslim Cemaatlere Ait Öğrencilerin Cinsiyetlerinin Oransal Dağılımı	85
Şekil 3.3 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Gayrimüslim Cemaatlere Oransal Dağılımı	86
Şekil 3.4 1898-99 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulların Oransal Dağılımı	88
Şekil 3.5 1898-99 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okullarında	

Cinsiyete Göre Öğrenci Dağılımı.....	88
Şekil 3.6 1900-1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulların Oransal Dağılımı.....	90
Şekil 3.7 1900-01 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okullarında Cinsiyete Göre Öğrenci Dağılımı.....	91
Şekil 3.8 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulların Oransal Dağılımı	100
Şekil 3.9 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okullarında Cinsiyete Göre Öğrenci	100
Şekil 3.10 1898-1901 ve 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulları Sayıları	101

KISALTMALAR LİSTESİ

Age	: Adı Geçen Eser
Agm	: Adı Geçen Makale
Bkz	: Bakınız
H	:Hicri
M.	: Miladi
S.	: Sayfa
S.N.M.U	: Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye
R.	: Rumi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
YY.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı siyasi ve idari kurumların dönüşüm süreçleriyle sınırlı kalmamış; basın, matbuat, eğitim ve kamusal alanlara varıncaya değin toplumun çok çeşitli kesimlerini doğrudan etkileyen yenileşme girişimlerinin yoğun biçimde yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde merkezde geliştirilen reform hareketlerinin taşradaki yansımalarını sağlıklı biçimde takip edebilmek, modernleşmenin sosyal yapıda nasıl karşılık bulduğunu anlayabilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede eğitim alanındaki dönüşümleri izlemek için başvurulabilecek kaynakların başında Maarif Salnameleri gelmektedir. Vilayet merkezli hazırlanmış bu yıllıklar Osmanlı eğitim sisteminin taşra düzeyindeki işleyişini ayrıntılı biçimde yansıtan bilgiler sunmaktadır. Salnameler; eğitim kurumlarının türleri, öğretmen kadrolarının nitelikleri, öğrenci sayıları, dersler, okulların ruhsat durumları gibi temel eğitim verilerinin yanı sıra vilayetlerdeki matbaalar, kütüphaneler ve basın organları hakkında da son derece değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu tez 1898-1903 yılları arasında Beyrut Vilayetinde faaliyet göstermekte olan Müslüman ve Gayrimüslim eğitim kurumlarını Maarif Salnamelerinin içerdiği veriler çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel gayesi vilayetteki Rüşdiye, İdadi ve Medrese türünden resmî Müslüman eğitim kurumlarının yanı sıra Gayrimüslim cemaatlere ve yabancı unsurlara ait özel okulların durumunu; bu kurumların öğretmen ve öğrenci profillerini, ders programlarını, bağlı buldukları idari yapıları ve dönemin kültürel iklimini yansıtan gazete ve matbaa faaliyetleriyle birlikte değerlendirmektir. Bu doğrultuda Maarif Salnamelerinden elde edilen sayısal veriler sistematik olarak tasnif edilmiş, grafik ve tablolar aracılığıyla görselleştirilmiş ve tahlil edilerek yorumlanmıştır.

Beyrut, 1889 yılında vilayet statüsüne kavuşmasının ardından Osmanlı yönetiminin yakından izlediği bölgelerden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda vilayette faaliyet gösteren Müslüman eğitim kurumlarının, Osmanlı Maarif Nezaretinin geliştirdiği modern eğitim anlayışı doğrultusunda nasıl bir gelişim seyri izlediği kadar; söz konusu kurumların ecnebi ve gayrimüslim okullarla kurduğu rekabet, matbuat hayatına sunduğu katkılar ve toplumsal yapıyla kurduğu ilişki biçimleri de bu tezin temel inceleme alanlarını teşkil etmektedir.

Nitekim tezin birinci bölümünde Beyrut'un Osmanlı idaresine dâhil oluş süreci ile birlikte idari yapısındaki değişimler ele alınmış; şehirdeki sosyal, kültürel ve demografik yapı ortaya konularak çalışmanın tarihsel zeminine dair bir arka plan sunulmuştur. İkinci bölümde 1898-1903 yılları arasında Beyrut Vilayeti sınırlarında faaliyet gösteren Müslümanlara ait Rüşdiye ve İdadi mektepleri Maarif Salnamelerinde yer alan kayıtlar ışığında incelenmiştir. Bu

incelemede okulların hangi kaza merkezlerine baēlı oldukları, öğretmen kadrolarının durumu, öğrenci mevcudu, cinsiyet dağılımları ve müfredat bilgileri tablolar ve grafiklerle desteklenerek tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde ise vilayet dahilindeki gayrimüslim ve ecnebi okulları, bu kurumların baēlı oldukları cemaat yapıları, ruhsat durumları, öğrenci sayıları ve idari örgütlenmeleri ortaya konmuş; ayrıca Beyrut'taki matbaa ve gazete faaliyetleri de Maarif Salnameleri bağlamında değerlendirilerek, dönemin kültürel iklimine dair yorumlamalar yapılmıştır. Böylelikle bu tez çalışması, yalnızca eğitim kurumlarının nicel verilerle anlatıldığı bir tasvir metni olmanın ötesine geçerek Beyrut'un eğitim ve kültür yapısını tarihsel bağlam içinde analiz etmeyi hedeflemiştir.

Bahse konu edilen tez çalışması mikro düzeyde Beyrut Vilayetinin eğitim ve kültürel yapısına yoğunlaşırken Maarif Salnamelerinin sunduēu bilgiler aracılığıyla, tarihsel bir okuma gerçekleştirilmektedir. Söz konusu okuma, Müslüman ve Gayrimüslimlerin eğitim alanındaki konumunu belirleyen unsurları ortaya koymaktadır.

1.OSMANLI HAKİMİYETİNDE BEYRUT

1.1 Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut :

Günümüzde Lübnan'ın başkenti konumunda bulunan Beyrut, Doğu Akdeniz'in merkezinde yer alan ve tarih boyunca dikkat çeken bir yerleşim merkezi olmuştur. ¹Şehrin adı, M.Ö. XIV. yüzyıla tarihlenen Tel el-Amarna tabletlerinde “Birûtâ”, M.Ö. XIII. yüzyıla ait Ugarit tabletlerinde ise “Birûta” ve “Birûtu” şeklinde geçmektedir. Bu isimlerin Akkadca “burtu” (kuyu, kaynak) kelimesinden türediği kabul edilmektedir. Aynı kökten hareketle İbranice “be'er” ve Arapça “bi'r” kelimeleriyle de dilsel bir bağ kurulduğu görülmektedir. Antikçağda ise Helenistik dönemden itibaren Roma ve Bizans devirleri boyunca şehrin isminin “Berytos” ya da “Berytus” biçiminde kullanıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.²

Beyrut'un yer aldığı bölgede kurulan ilk siyasi yapının Fenikeliler olduğu bilinmektedir. Bu durum kentin çok eski bir yerleşim merkezi olduğunu göstermekte ve M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanan bir iskân sürekliliğini teyit etmektedir. Fenikelilerin bölgedeki hâkimiyeti daha sonra Perslerin nüfuzu altına girmeleriyle sona ermiş; Beyrut bu süreçte Pers İmparatorluğu'nun bir parçası hâline gelmiştir. Ardından Roma hâkimiyeti altına giren şehir bu dönemde de önemini koruyarak hem idari hem ticari açıdan bölgenin gelişmiş merkezlerinden biri olma vasfını sürdürmüştür.

Hız. Ömer döneminde 635 yılında Beyrut fethedilmiş ve Müslüman hâkimiyetine girmiştir. Dört Halife devrinin ardından şehir, Emevîler'in kontrolüne geçmiş; özellikle Muaviye bin Ebî Süfyân döneminde idarî, iktisadî ve ilmî yönlerden canlılık kazanmıştır. Bu dönemde izlenen iskân siyaseti doğrultusunda bölgeye Fars ve Yahudi unsurlar yerleştirilmiş, nüfus hareketiyle birlikte şehirde ilim hayatı yeniden canlanmış ve çeşitli sahalarda temayüz etmiş birçok âlim yetişmiştir.³

Beyrut, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mercidâbık Seferi neticesinde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. ⁴ Bu sefer sırasında Halep, Hama, Humus, Şam ve Filistin bölgeleri Osmanlı topraklarına katılmış; böylece Mısır'ın fethi için stratejik açıdan önemli bir üs elde edilmiştir.⁵ Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde Beyrut, Ma'n Hanedanı mensubu yerel emirler tarafından idare edilmiştir. Söz konusu hanedana mensup son yönetici olan Emir

¹ Şehrin görseli için bkz. Ekler Bölümü.

² Davut Dursun, “Beyrut”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992, s.81.

³ Fırat Küskü, Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut Şehri (1890-1914), *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, 2019, s.145.

⁴ Daha detaylı bilgiler için Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, İş Bankası Kültür Yayınları, C.1, 64.Baskı, İstanbul, 2019, s.142-143.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK. Yayınları, C.2, 12.Baskı, Ankara, 2019, s.286-287, Feridun M.Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2019, s.241.

Ahmed Ma'n'ın 1697 yılında vefat etmesiyle birlikte bu döneme son verilmiş; 1840 yılına dek sürecek olan Şihâbî Emirliği devri başlamıştır.⁶

Ma'n Hanedanı, Dürzî kimliğiyle öne çıkan yerel bir emir ailesi olduğu için bölgedeki demografik ağırlık Dürzîler lehine şekillenmişti. Fakat 1841 yılına gelindiğinde Dürzîler ile Marunîler arasında ciddi boyutlara ulaşan mezhep temelli çatışmalar patlak vermiştir. Her ne kadar çeşitli müdahalelerle huzursuzluklar yatıştırılmaya çalışılmış ve birtakım idarî tedbirler alınmış olsa da bölgede kalıcı bir sükûnet sağlanamamıştır. Bu nedenle çatışmaların uluslararası düzeyde çözülmesini sağlamak amacıyla Fuat Paşa'nın başkanlığında İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın temsilcilerinden oluşan çok taraflı bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun girişimleri sonucunda 9 Haziran 1861 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır.

Söz konusu antlaşmayla Lübnan; Beyrut, Sayda, Trablus ve Beka olmak üzere dört idarî birime ayrılarak Osmanlı Devleti tarafından atanacak Hristiyan Katolik bir mutasarrıfın idaresine bırakılmıştır. 1861'de başlayan mutasarrıflık dönemi Beyrut'un ekonomik, idarî, sosyal ve kültürel yapısında dikkate değer bir canlanmaya zemin hazırlamıştır. Bu süreçte şehirde imar faaliyetleri artmış; liman ve ticaret hacmi büyümüş, eğitim ve basın alanlarında gelişmeler kaydedilmiştir. Nihayet 1889 yılına gelindiğinde uzun süredir tartışma konusu olan idarî statü meselesi sonuçlandırılmış ve Beyrut Suriye'ye bağlı bir sancak olmaktan çıkarılarak müstakil bir vilayet hâline getirilmiştir.

Tablo 1.1 Beyrut Vilayetinin İdari Taksimatı (Orha,2022)

SANCAK	KAZA		NAHIYE	
BEYRUT	Beyrut	Sayda	Şukif	Tebnin
	Sur	Merci'yun		
TRABLUSŞAM	Trablusşam	Akkar	İskele, Tartus, Arvad, Zanniye, Minye, Hazur	
	Hısn-ı Erkad	Safita		
AKKA	Akka	Hayfa	Şifa Amr, Kiasriye	
		Safed		
	Taberiye	Nasıra		
LAZKİYE	Lazkiye	Sahyun	Bayır, Basit	
	Cebele	Merkab		
NABLUS	Nablus	Beni Saab	Cemain, Haram, Şaraviye	
	Cenin			

⁶ Kürşat Çelik, Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2010, s.11.

Beyrut'un 1889 yılında vilayet statüsüne kavuşmasının ardından bölgede görelî bir sükûnet sağlanmış olsa da bu durum uzun vadeli bir istikrarın teminatı olmamıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru siyasi birliğini geç tamamlayan ve kendisine yeni nüfuz alanları arayan İtalya, Kuzey Afrika'daki Trablusgarp vilayetine saldırarak Osmanlı topraklarını doğrudan hedef almıştır. Bu saldırının ardından 1911 yılı sonlarında bir İtalyan filosu Beyrut sahillerine yönelmiş; 1912 yılı şubat ayında ise şehir açıklarında keşif faaliyetlerini takiben Beyrut limanı ve çevresi top ateşine tutulmuştur. Gerçekleştirilen bombardıman sonucunda çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. Aynı zamanda idarî yapılar, kamu kurumları ve özel mülkiyete ait birçok bina ciddi biçimde zarar görmüştür. İtalya'nın saldırısına en sert diplomatik tepkiyi gösteren taraf ise bölgedeki nüfuz mücadelesini yakından takip eden Fransa olmuştur.⁷

I. Dünya Savaşı devam ederken, Beyrut ve çevresinde Arap milliyetçiliği fikri daha görünür hâle gelmiş; özellikle Marunî cemaati ile Fransız siyasî ve kültürel çevreleri arasındaki yakınlaşma ciddi biçimde artmıştır. Fransızlar bölgedeki etki alanlarını genişletme hedefi doğrultusunda basın-yayın araçları vasıtasıyla Arap milliyetçiliğini sistemli biçimde desteklemiş ve bu fikirlerin halk tabanında karşılık bulması için propaganda faaliyetlerine hız vermiştir. Bu ortamda 1916 yılında Mekke Emîri Şerif Hüseyin bağımsız bir Arap devleti kurma arzusu doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle iş birliği yapmıştır. Aynı yıl içinde Beyrut'a asker gönderen Şerif Hüseyin İngiliz ve Fransızların bu girişimden memnuniyet duymaması üzerine gönderdiği kuvvetleri geri çekmek zorunda kalmıştır. 8 Ekim 1918 tarihinde ise Beyrut tamamen İngiliz askerî birliklerinin kontrolüne girmiştir.⁸

Bahsi edilen gelişmeler Şerif Hüseyin açısından İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda ittifaklarını kolayca terk edebilecek aktörler olduklarının açık bir göstergesi hâline gelmiştir. I. Dünya Savaşı devam ederken İngiliz işgali altına giren Beyrut, savaşın ardından düzenlenen uluslararası antlaşmalar kapsamında yeni bir idari statüye kavuşturulmuştur. Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı neticesinde oluşturulan Büyük Suriye Mandası çerçevesinde şehir Fransız yönetimine bırakılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin dört asra yaklaşan idaresi altında bulunan Beyrut'un idarî, siyasî ve toplumsal yapısı Avrupa merkezli yeni bir manda rejiminin denetimine geçmiştir.

Bu tarihi arka plan dikkate alındığında Beyrut'un yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlerin hâkimiyeti altında şekillenen bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu

⁷ Ömer Osman Umar, Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 51.Sayı, 2001, s.752.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK. Yayınları, 9.Cilt, 3.Baskı, Ankara, 2011, s.539.

çok kültürlü yapı Osmanlı idaresi altında daha da demografik ve kültürel çeşitlilik kazanmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Beyrut, farklı dinî ve etnik cemaatlerin bir arada yaşadığı, sosyal yapısı iç içe geçmiş unsurlardan oluşan bir şehir kimliği arz etmiştir. Bu durum dönemin resmî belgelerinde de açıkça görülmektedir. Nitekim aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacak olan M. 1899-1900 (H.1317) tarihli Beyrut Vilâyet Salnamesinde yer alan nüfus verileri, vilâyetin idarî taksimatı içerisinde farklı cemaatlere mensup grupların dağılımını göstermekte; böylece bölgenin kozmopolit yapısını sayısal veriler aracılığıyla da ortaya koymaktadır.

Tablo 1.2 1899-1900 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu (Beyrut Vilayet Salnamesi, 1317 H. (1899-1900 M.))

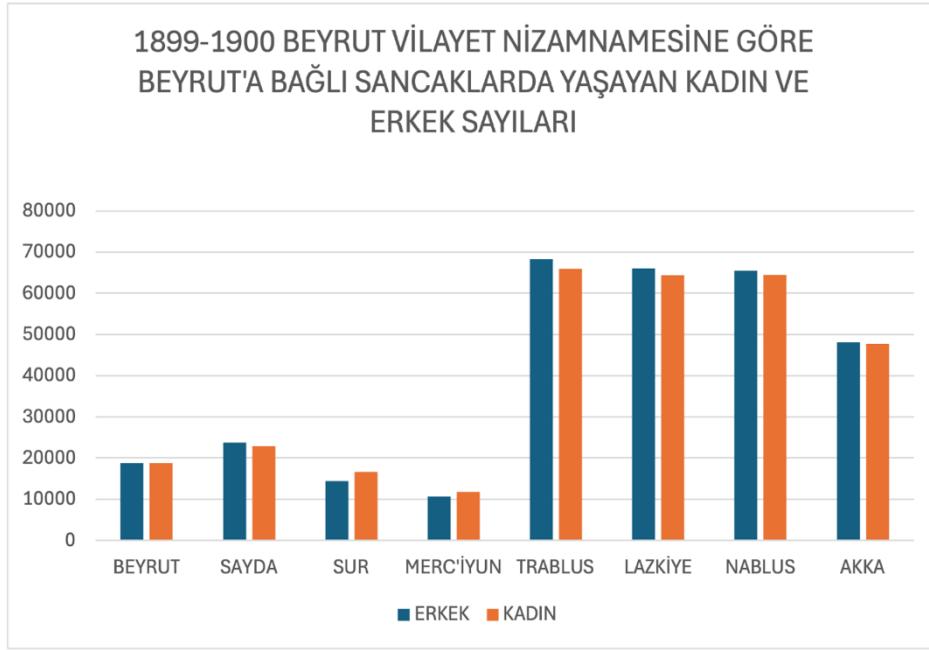
Cemaat	Beyrut		Sayda		Sur		Merci'yun		Trablus		Lazkiye		Nablus		Akka		Genel Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
İslam	10442	9939	20022	19398	11599	13528	7072	8194	48230	49285	62363	60838	64290	63290	34618	34906	
Rum	2900	2581	82	69	149	202	1817	1749	14281	10463	2829	2563	601	518	3886	4003	
Katolik	1481	2081	1294	1281	1511	1418	785	768	320	230	0	0	0	0	3888	3514	
Maruni	2868	3025	1865	1618	1049	1320	389	495	5311	5891	681	649	0	0	839	842	
Protestan	126	188	59	65	64	59	480	458	115	39	3	2	192	191	259	283	
Latin	89	94	8	21	0	0	18	14	5	8	0	0	221	284	1013	1013	
Ermeni Katolik	112	158	0	1	0	0	0	0	12	8	190	299	0	0	0	0	
Ermeni Kadi m	5	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Süryani	662	630	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Musevi	95	98	402	348	0	103	103	84	84	29	0	0	29	29	3634	3208	
Sameri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	98	80	0	0	
Toplam	18780	18808	23732	22801	14372	16630	10664	11762	68358	65953	66066	64351	65431	64392	48137	47769	
Genel Toplam	37588		46433		31002		22426		134311		130417		129823		95906		627906

1899-1900 tarihli Beyrut Vilâyet Salnamesinde yer alan nüfus bilgilerine bakıldığında vilâyetin demografik görünümü ile birlikte kozmopolit yapısı da ortaya çıkmaktadır. Toplam nüfusun 627.906 kişiye ulaştığı bu dönemde erkek ve kadın nüfusu birbirine oldukça yakın oranlarda seyretmiştir. Vilâyet genelinde Müslüman nüfusun sayısal üstünlüğü dikkat çekmektedir. Özellikle Trablus⁹, Lazkiye, Nablus ve Akka sancaklarında Müslüman nüfusun yoğunlaşmış olması hem dinî kompozisyon açısından hem de idarî ve toplumsal yapı üzerinde kurulan otoritenin yönelimi bakımından da anlamlıdır. Trablus ve Lazkiye sancaklarının nüfus bakımından öne çıkması sadece demografik bir olgu olarak değerlendirilemez. Bu merkezlerin askerî sevkiyat, kıyı güvenliği, liman denetimi ve hinterlant kontrolü açısından da önem taşıdığı göz önüne alındığında nüfus yoğunluğunun bu önceliklerle örtüştüğü anlaşılmaktadır.

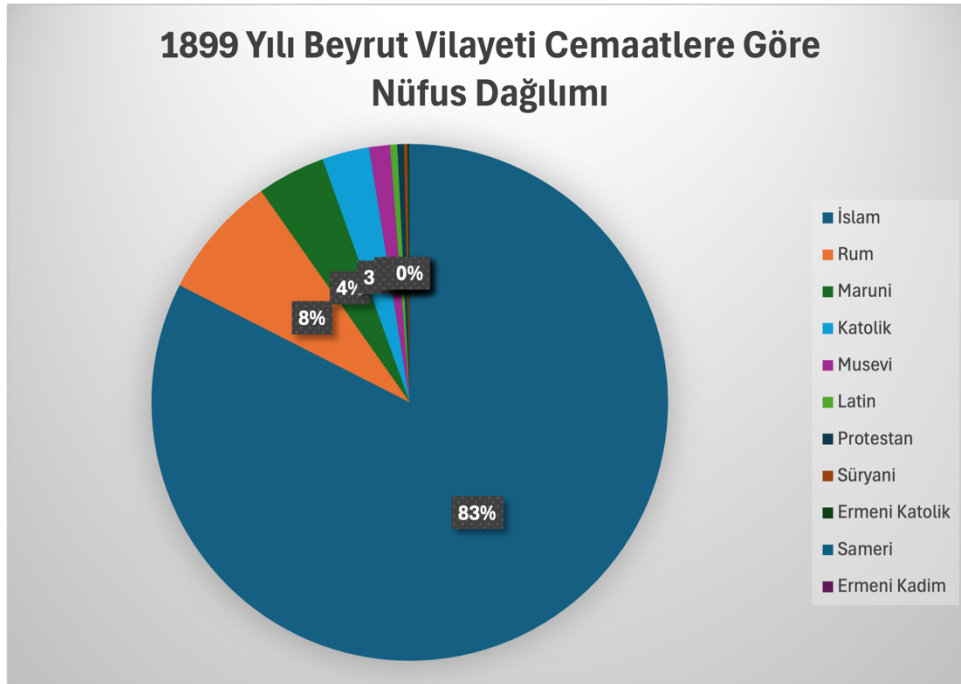
Buna mukabil Rum ve Marunî cemaatler başta olmak üzere Hristiyan unsurların Beyrut Vilâyeti coğrafyasında daha çok sahil kesimleri ile dağlık iç bölgelere dağıldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Trablus ve Beyrut gibi merkezlerde Rum nüfusun yoğunluk kazanması bu toplulukların şehir yaşamı içerisinde varlık göstermeleri ve ticaret ile zanaat eksenli meslek alanlarında etkin olmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Marunîlerin ise Beyrut, Sayda ve Sûr çevresinde kümelenildiği görülmektedir. Katolik ve Latin unsurların vilâyet dâhilindeki varlığı bölgede özellikle eğitim alanında faaliyet gösteren misyoner kurumlarla bağlantılıdır. Bu nüfus yapısı çalışmanın merkezî temalarından biri olan eğitim faaliyetlerinin cemaatler arası dağılım üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Musevî cemaatlerin ise vilâyetin genelinde sınırlı bir varlık sergilemekle birlikte özellikle Akka sancağında yoğunluk oluşturdukları tespit edilmektedir. Vilâyet sınırları içerisinde Süryânî, Ermenî Katolik, Ermenî Kadîm ve Protestan unsurların daha sınırlı alanlarda yerleştikleri ve nüfus bakımından görece düşük oranlarla temsil edildikleri görülmektedir. 1899-1900 tarihli nüfus verileri Beyrut'un çok dinli, çok dilli, çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

⁹ Beyrut Vilayet Salnamesinde "Trablus" şeklinde geçen ifadenin, günümüz kaynaklarında ve Osmanlı dönemi literatüründe "Trablusşam" olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma boyunca salnamelerdeki orijinallik korunmuştur.

Şekil 1.1 1899-1900 Beyrut Vilayet Nizamnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Yaşayan Kadın ve Erkek Sayıları (Beyrut Vilayet Salnamesi, 1317 H. (1899-1900 M.))

Şekil 1.2 1899 1899-1900 Beyrut Vilayet Nizamnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Yaşan Nüfusun Cemaatlere Oransal Dağılımı (Beyrut Vilayet Salnamesi, 1317 H. (1899-1900 M.))

2.BEYRUTTA MÜSLÜMAN EĞİTİM FAALİYETLERİ

2.1 Rüşdiyelerin Tarihçesi

Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye mekteplerinin teşekkülüne yenilik hareketlerinin erken temsilcilerinden biri olarak kabul edilen II. Mahmud öncülük etmiştir. Sultan II. Mahmud devrinin sonlarına doğru mevcut Sıbyan mekteplerinin¹⁰ eğitimde yetersiz kaldığı kanaati güçlenince, bu kurumların üzerine inşa edilecek ve daha yüksek düzeyde eğitim sunacak okulların açılması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda “selâtin-i izâm mektepleri”¹¹ adıyla anılan yeni eğitim kurumlarının tesisi teklif edilmiş; bu sürecin kurumsallaşması adına Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti ihdas edilmiş ve başına bir nazır tayin edilmiştir.¹²

Rüşdiyelerin hangi öğretim kademesine dâhil edilmesi gerektiği yönünde literatürde farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte Sıbyan mekteplerinin pedagojik ve kurumsal olarak yetersizliği ile bu kurumların ıslah edilmesine yönelik çabalar göz önünde bulundurulduğunda Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında Rüşdiyelerin ortaöğretimin ilk basamağı olarak değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir.

Rüşdiye türünde okul açılması yönünde ilk somut adım 1838 yılında Mekâtib-i Maârif-i Adli'nin tesisıyla atılmış; bu kurumu 1839'da açılan Ulûm-u Edebiyye Rüşdiyesi takip etmiştir. Fakat her iki okulun temel gayesi doğrudan devlet dairelerinde istihdam edilecek memurların yetiştirilmesi olmuştur. Bu yönüyle söz konusu okullar bir tür meslek mektebi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim 1862 yılı itibarıyla memur yetiştirme misyonunu taşıyan bu okullar Mahrec-i Aklâm'a devredilmiştir.¹³

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde incelenecek olan yeni yöntemli öğretim (usûl-i cedîd) uygulamaları kapsamında açılan ilk rüşdiye mektebi 1847 yılında faaliyete geçen Davut Paşa Mektebi'dir. Bu okulda uygulanan yöntemlerin olumlu sonuçlar vermesi üzerine aynı modelde dört yeni rüşdiye daha açılmış ve söz konusu eğitim anlayışı yaygınlaşma eğilimi göstermiştir.¹⁴

Buraya kadar aktarılan gelişmeler erkek öğrencilerle sınırlıdır. Kız çocuklarına yönelik olarak Sıbyan mekteplerinin üzerinde bir öğretim verilmesi meselesi dönemin idarî ve sosyal şartları çerçevesinde daha geç gündeme gelmiştir. Kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim almaları mevcut toplumsal hassasiyetler nedeniyle sakıncalı bulunmuş ve bu doğrultuda 12 Ekim 1858 tarihinde Maarif Nezâreti tarafından kızlar için ayrı bir okul binasının tahsisi ile

¹⁰ O dönemde yaygın olarak kullanılan ismi İbtidai'dir.

¹¹ C. Öztürk, “RÜŞDİYE”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.35, İstanbul, 2008, s.300-303

¹² Daha detaylı bilgiler için ayrıca bkz. B.Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.91

¹³ Kodaman, *age*, s.92

¹⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977 s.444

ehliyetli ve güvenilir öğretmenlerin görevlendirilmesi gerektiğini vurgulayan bir tezkire hazırlanarak sadârete sunulmuştur.¹⁵ Bu girişim sonucunda 1859 yılı başlarında ilk kız rüşdiyesi olan Cevrî Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştır. Ancak bu girişim beklenen ölçüde ilgi görmemiştir. Aileler, öğretmen kadrosunda erkeklerin bulunmasından ötürü kız çocuklarını bu kuruma göndermekte tereddüt etmişlerdir. Bu çekinceyi gidermek amacıyla dönemin resmî yayın organı olan *Takvîm-i Vekâyi* devreye sokulmuş ve kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.

Takvîm-i Vekâyi gazetesinde yayımlanan bir yazıda eğitimin erkek çocuklara olduğu kadar kız çocuklarına da farz olduğu ifade edilmiştir. Kızların da en az erkekler kadar öğrenmeye istekli oldukları; eğitimin, kız çocuklarına hem dinî hem de dünyevî bilgileri kazandıracağı; bu eğitim sayesinde, yasak olan şeylerden uzak durmayı öğrenecekleri, iffetlerini muhafaza edecekleri ve ileride kuracakları aile yapısına katkı sunacak bireyler hâline gelecekleri vurgulanmıştır. Bu okullarda görev yapacak öğretmenlerin son derece liyakatli ve güvenilir kimseler olduğunun altı çizilerek, ailelerin çocuklarını güvenle emanet edebilecekleri mesajı da verilmiştir.¹⁶ Bu yazının ardından İnas (kız) Rüşdiyelerine olan ilgi artmıştır. 1869 yılında yayımlanan *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi* ile diğer alanların yanı sıra İnas Rüşdiyelerinin de idarî ve pedagojik çerçevesi resmî olarak belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın ortalarından itibaren askerî alanda Avrupa karşısında yaşadığı gerileme süreci modern eğitim kurumlarının kurulmasını zaruri kılmıştır. Bu bağlamda III. Mustafa döneminde *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun*, III. Selim devrinde *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun*, II. Mahmud döneminde ise *Mekteb-i Harbiye* açılmıştır. Bu kurumlara öğrenci yetiştirilmesi amacıyla 1845 yılından itibaren askerî idâdî mektepleri kurulmaya başlanmıştır. Askerî idâdîlerin öğrenci ihtiyacını karşılamak üzere 1864 yılında *Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye* adıyla ilk genel rüşdiye mektebi açılmıştır.¹⁷ 1875 yılından itibaren İstanbul başta olmak üzere dokuz askerî rüşdiye mektebinin daha inşa edildiği bilinmektedir. II. Abdülhamid devrinde askerî rüşdiyelere devam eden öğrenci sayısı tarihî seyrin en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Bu okullarda idareci olarak “Kolağası” rütbesine sahip bir müdür görev yapmaktaydı. Askerî rüşdiyelere Sıbyan mektebi diploması bulunan tüm Osmanlı vatandaşları kayıt yaptırabilmekteydi. Müslüman öğrencilerin kabulünde temel düzeyde Kur’ân-ı Kerîm tilâveti yapabilme, harekesiz metinleri okuyabilme ve sülüs hattıyla yazı yazabilme şartı aranmıştır.

¹⁵ Y. Tümer Erdem(2007), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s.173.

¹⁶ Erdem, age, s.174, E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi VI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.172-173.

¹⁷ Ö.Kurşun Tükenmez, II. Abdülhamid Döneminde Modern Askeri Eğitim Sistemi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22(86),2023, s.458.

Gayrimüslim öğrenciler için ise yalnızca Türkçe metin okuyabilme ve sülüs yazı yazabilme becerisi yeterli görülmüştür.¹⁸

Buraya kadar ele alınan veriler doğrultusunda Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı eğitim sisteminde üç temel rüşdiye türünün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır: İnas Rüşdiyeleri, Askerî Rüşdiyeler ve Erkek Rüşdiyeleri. 1869 tarihli *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*, rüşdiye mekteplerinin örgütlenmesinde de yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu nizamname ile birlikte rüşdiyelerin geliştirilmesi, programlarının düzenlenmesi ve taşrada yeni rüşdiyelerin açılması yönünde somut adımlar atılmıştır. Böylelikle rüşdiye mektepleri Osmanlı taşrasında eğitim anlayışının dönüşümüne katkı sağlayan temel kurumlar arasında yer almaya başlamıştır.

2.2. 1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı eğitim sisteminde köklü bir dönüşüm iradesiyle hazırlanan 1869 tarihli Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi rüşdiye mekteplerinin kurumsallaşması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu düzenlemeyle eğitim kurumlarının kuruluş esaslarından müfredat yapılarına, personel politikalarından fiziki donanımlarına kadar pek çok unsur yasal zemine oturtulmuştur. Nizamnâmeğe göre, nüfusu beş yüz haneyi aşan her kasabada en az bir rüşdiye mektebi açılması zorunlu kılınmış, nüfusu karma yapıya sahip bölgelerde ise hem Müslüman hem de gayrimüslim cemaatlerin rüşdiye açma hakkı tanınmıştır. Açılan rüşdiyelerin tüm masrafları vilayetlerde oluşturulan maarif idarelerinin sorumluluğuna bırakılmış; okul binalarının mimarî planları ise Meclis-i Kebîr-i Maârif tarafından belirlenen standart projelere uygun biçimde tasarlanmıştır. Öğrenci mevcuduna göre her bir rüşdiyeye bir veya iki öğretmenin yanı sıra bir mübassır (gözetmen) ve bir hademe görevlendirilmiş; bu personelin maaşları sırasıyla 800, 500, 250 ve 150 kuruş olarak tayin edilmiştir. Rüşdiyelerde eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş eğitim yılı sonunda 1-23 Ağustos tarihleri arasında tatil yapılması kararlaştırılmıştır. Mezuniyet sonrası öğrencilerin sınavla idadî mekteplerine geçişi öngörülmüş ve böylelikle eğitim sistemi içerisindeki geçişler hukuki ve pedagojik bir yapıya kavuşturulmuştur.¹⁹

Nizamnâme idarî yapıyı düzenlemekle kalmamış eğitim içeriklerinin de disipline edilmesini sağlamıştır. Erkek rüşdiyeleri için belirlenen müfredatta dinî ilimlerin yanı sıra Osmanlı Türkçesi grameri, imlâ ve inşâ, hat sanatı, hendese, muhasebe, tarih (umumî ve

¹⁸ E. Patoğlu (2022), *Askerî Rüştiyeler*, Türk Maarif Ansiklopedisi, [Erişim:25.02.2025, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/askeri-rustiyeler/#yazar-1>]

¹⁹ F.Karahan(2022), *Maarif Salnamelerine göre Kayseri'de Eğitim (1898-1903)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal. Bilimler Enstitüsü, Niğde, s.31-32.

Osmanlı), coğrafya, jimnastik ve bölgesel dil eğitimi yer almıştır. Dördüncü sınıfta, zeki ve istekli öğrencilere yönelik olarak Fransızca dersi de programa dâhil edilmiştir.

İnas (kız) rüşdiyelerinde ise benzer bir ders yapısı benimsenmiş; ancak buna ek olarak tedbir-i menzil (ev idaresi), müntehabât-ı edebiyye ve ameliyât-ı hıyâtiyye gibi ev içi yönetim ve temel sağlık bilgilerinin yer aldığı dersler müfredata eklenmiştir. Dinî bilgiler, Osmanlıca ve klasik diller (Arapça ve Farsça), hesap, resim ve müzik gibi alanlarda verilen eğitim kız çocuklarının hem zihinsel hem ahlâkî hem de pratik donanımlarla yetiştirilmesinin hedeflendiğini ortaya koymaktadır. Mûsikî dersi ise zorunlu olmayıp isteğe bağlı olarak sunulmuştur.

1898 yılında rüşdiyelerin ders programlarında yapılan değişiklikler ise eğitimin gelişim çizgisini göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu dönemde ders programlarına Kur'an-ı Kerim, Ulûm-i Dîniyye, Arapça ve Farsça gramer dersleri, Fransızca, hesap, hendese, tarih, coğrafya, malûmat-ı nâfi'a (yararlı bilgiler), hıfzı's-sıhha (sağlık bilgisi), hüsn-i hat ve resim dâhil edilmiştir.

Askerî rüşdiyelerde uygulanan ders programları ise dört yıllık bir sistem çerçevesinde daha yoğun ve disiplinli bir yapıya sahiptir. İlk iki yılda dinî kavâid, kıraat, Türkçe imlâ, hesap, coğrafya ve hüsn-i hat dersleri ağırlık kazanmış; sonraki sınıflarda ise Arapça, Farsça, Fransızca, tarih, coğrafya, tatbikat, hendese ve kitâbet gibi alanlarda eğitim verilmiştir.

Netice olarak *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi* rüşdiye mekteplerinin idarî ve fizikî şartlarının yanı sıra pedagojik yönünü de tanımlayan bir temel metin olarak öne çıkmaktadır. Erkek, kız ve askerî rüşdiyelere yönelik olarak hazırlanan ders programları Osmanlı eğitim sisteminin farklı sosyal gruplara hitap edecek biçimde çeşitlendiğini ve her biri için nitelikli bir eğitim altyapısı tesis edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Tablo 2.1 Erkek Rüşdiyelerinin Ders Programı (Y.Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.165)

Mebad-i Ulum-i Diniye	Lisan-ı Osmani Kavaidi
İmla ve İnşa	Tersim-i Hutut
Mebad-i Hendese	Defter Tutmak Usulü
Tarih-i Umumi	Tarih-i Osmani
Coğrafya	Jimnastik
Tertib-i Cedid Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye	Ticaret Merkezlerinde Zeki Öğrencilerden İsteklilere 4.Yılda Fransızca
Mektebin Bulunduğu Yerde Konuşulan Dil	

Tablo 2.2 İnas (Kız) Rüşdiyelerinin Ders Programı (Y.Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.165)

Mebad-i Ulum-i Diniye	Lisan-ı Osmanî Kavaidi
Mebad-i Kavaid-i Arabiye ve Farsîye	İmla ve İnşa
Müntehabat-ı Edebiye	Tedbir-i Menzil
Muhtasar Tarih ve Coğrafya	Hesap ve Defter Tutmak Usulü
Nakşa medar(yardımlı) olacak şekilde Resim	Ameliyat-ı Hiyatiye
Musiki (Mecburi Değil)	

Literatürde tespit ettiğimiz bir kaynağa göre, 1898 yılına ait ders programında bazı önemli değişiklikler yapılmıştır.²⁰

Tablo 2.3 1898 Rüşdiyelerinin Ders Programı

Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye	Lisan-ı Osmanî Kavaidi
Lisan-ı Arabiye ve Farsîye Kavaidi	Fransızca
Hesap	Hendese
Coğrafya	Tarih
Malumat-ı Nafia Ve Hıfzıssıhha	Hüsn-i Hat
Resim	

Tablo 2.4 Askerî Rüşdiyelerinin Ders Programı (Ö.Kurşun Tükenmez, age, s.459)

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Kavaid-i Diniyye	Kavaid-i Diniyye	Akaid-i Medeniyye	Kavaid-i Diniyye
Kıraat-i Türkiye	Kıraat-i Türkiye	Arapça	Tatbikat-ı Arabiye
Türkçe İmla	Arapça	Genel Coğrafya	Hesap ve Usül
Hesap	Farsça	Kavaid-i Osmanîyye	Osmanlı Coğrafyası
Coğrafya	Hesap	Türkçe İmla	Osmanlı Tarihi
Arapça	Genel Coğrafya	Tarih-i İslam	Fransızca
Fransızca	Türkçe İmla	Fransızca	Kitabet
Hüsn-i Hatt-ı Türki	Fransızca	Farsça	Tarih-i Tabi
Hüsn-i Hatt-ı Fransevi	Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat	Muhtasar Hendese
Resim	Resim	Hüsn-i Hatt-ı Fransevi	Resim
		Resim	

²⁰ T.S.Birbudak, "Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Eğitim", Türk Eğitim Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2019, s.181.

2.3 Beyrut Sancağı Rüşdiyesi ve Beyrut Sancağına Bağlı Rüşdiyeler

1869 tarihli *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi* sonrasında rüşdiye mekteplerinin taşrada açılmaya başlandığını daha önce belirtmiştik. Bu bağlamda Beyrut'ta açılan ilk rüşdiye 1883 yılına tarihlenmektedir. Fakat söz konusu okul Beyrut'un henüz vilâyet statüsü kazanmamış olması nedeniyle doğrudan Beyrut Vilâyetine bağlı değildir. Zira Beyrut bu tarihte Suriye Vilâyetine bağlı bir sancak konumundaydı ve ancak 1889 yılında vilâyet hâline getirilmiştir. 1883'te faaliyete başlayan Beyrut Rüşdiyesi'nde 117 öğrenci eğitim görmekteydi.²¹

Dikkat çekici bir husus olarak Beyrut'un vilâyet hâline gelmesinden önce ileride ona bağlanacak olan sancaklarda rüşdiyelerin daha erken tarihlerde açıldığı görülmektedir. Nitekim Lazkiye, Cebele ve Sayda sancaklarında 1873 yılında rüşdiyeler kurulmuştur. Lazkiye'de 56 öğrenci ve 1 öğretmen; Cebele'de 25 öğrenci ve 1 öğretmen; Sayda'da ise 29 öğrenci ve 1 öğretmen görev yapmaktaydı.

Bölgede rüşdiyelerin açılması ve devletin bu konuya özel önem atfetmesinin ardında idarî bir düzenleme ihtiyacıyla birlikte sosyo-kültürel rekabet unsurları da bulunmaktaydı. Zira Beyrut ve çevresinde gayrimüslim cemaatlere ve yabancı unsurlara ait okulların yoğunluğu dikkat çekmekteydi. Osmanlı yönetimi bu dengeyi korumak ve kendi tebaasının eğitim imkânlarını güçlendirmek için rüşdiye mekteplerine özel bir önem göstermiştir. Bu amaçla devlet bölgeye okul açmakla yetinmemiş alanında donanımlı ve ehliyetli öğretmenler tayin ederek Müslüman öğrencilerin nitelikli eğitim almasını sağlamaya çalışmıştır.

²¹ M.Alkan, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri(1839-1924)*, Tarih İstatikleri Dizisi, s.44

Tablo 2.5 Beyrut Vilayetine Ait Sancaklarda Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları (S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)²²

	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
SAYDA RÜŞDİYESİ (BEYRUT)	Muallim-i Evvel: Abdülkâdir Efendi	Muallim-i Evvel: Abdülkâdir Efendi	Muallim-i Evvel: Abdülkâdir Efendi	Muallim-i Evvel: Abdülkâdir Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdülkâdir Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdülkâdir Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdülkâdir Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdülkâdir Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Ali Rıza Efendi
	Talebe : 41	Talebe : 31	Talebe : 41	Talebe : 41	Talebe : 52
SUR RÜŞDİYESİ (BEYRUT)	Muallim-i Evvel: Hasan Şerif Efendi	Muallim-i Evvel: Subhi Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmed Subhi Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmed Subhi Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmed Subhi Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Hasan Şerif Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Subhi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Mehmed Subhi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Mehmed Subhi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Mehmed Subhi Efendi
	Talebe : 15	Talebe : 15	Talebe : 15	Talebe : 35	Talebe : 70

Sancaklarda faaliyet gösteren rüşdiyelerde öğretim kadrosu genellikle *muallim-i evvel*, *muallim-i sâni*, muallim ve hüsn-i hat mualliminden oluşmaktaydı. Ancak eğitim personeli sayısı her rüşdiyede standart bir düzene sahip değildi.²³ Sayda Rüşdiyesi incelendiğinde 1898 yılından 1904 yılı sonuna kadar Abdülkadir Efendi'nin hem *muallim-i evvel* hem de hüsn-i hat muallimi olarak görev yaptığı görülmektedir. Daha sonraki dönemde bu vazife Ali Rıza

²² Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye bundan sonra S.N.M.U olarak kısaltılacaktır.

²³ H.Demiryürek(2015), Maarif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904, Haluk Selvi, M.Bilal Çelik (Ed.), *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, s.1216.

Efendi'ye intikal etmiştir. Öğrenci mevcudu açısından değerlendirildiğinde okulun ilk yıl 41 öğrenciyle faaliyete başladığı, bir sonraki yıl düşüş yaşadığı, devam eden yıllarda ise düzenli bir artış kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu dalgalanmanın sebepleri arasında okulun fiziki imkânları, bölgedeki nüfus hareketliliği ve dönemin eğitim politikaları yer almış olabilir.

Sur Rüşdiyesindeki durum da benzer niteliktedir. 1898'de *muallim-i evvel* ve hüsn-i hat muallimi olarak Hasan Şerif Efendi görev yapmış 1899'dan 1904 yılı sonuna kadar ise bu görevler Mehmed Subhi Efendi tarafından üstlenilmiştir. Rüşdiye ilk üç yılında yalnızca 15 öğrenciyle eğitim faaliyetini sürdürmüştü, 1901'de öğrenci sayısı 35'e, 1903'te ise 70'e ulaşmıştır. Öğrenci sayısındaki bu artışın sebepleri arasında öğretmen kadrosundaki istikrar önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte gerek Sayda gerek Sur rüşdiyelerinin öğretim kadrosu geniş sayılmamaktadır. Zira her iki okulda da *muallim-i sâni* kadroları uzun süre boş kalmıştır. Bu durum taşra rüşdiyelerinin insan kaynağı bakımından sınırlılıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.²⁴

Tablo 2.6 Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları (S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s.420-421)

	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
HAYFA RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel: Tevfik Efendi	Muallim-i Evvel: Arif Efendi	Muallim-i Evvel: Nureddin Efendi	Muallim-i Evvel: Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Subhi Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Tevfik Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Arif Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Nureddin Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi . Rıza Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi
	Talebe : 12	Talebe : 15	Talebe : 15	Talebe : 15	Talebe : 24

²⁴ S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.

Tablo 2.6 Devamı

SAFED RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel: Misbah Şahabeddin Efendi		Muallim-i Evvel: Hasan Şerif Efendi	Muallim-i Evvel: İbrahim Edhem Efendi	Muallim-i Evvel: Yok	Muallim-i Evvel: Abdurrahman Hamdi Efendi	
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Misbah Şahabeddin Efendi		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Hasan Şerif Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi: İbrahim Edhem Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdurrahman Hamdi Efendi	
	Talebe : 27		Talebe : 27	Talebe : 17	Talebe : Yok	Talebe : 30	
NASIRA RÜŞDİYESİ	Muallim- i Evvel: İbrahim Edhem Efendi	Muallim-i Sani : Abdullahed Efendi	Muallim-i Evvel: Yok	Muallim-i Evvel: Mehmed Tevfik Efendi	Muallim-i Evvel: İbrahim Edhem Efendi	Muallim- i Evvel: Ragıb Efendi	Muallim- i Sâni : Edib Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : İbrahim Edhem Efendi		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok	Hüsn-i Hat Mu'allimi: Mehmed Tevfik Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : İbrahim Edhem Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Ragıb Efendi	
	Talebe : 15		Talebe : Yok	Talebe : 12	Talebe : 17	Talebe : 20	
TABERİYE RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel Vekili : Hafız Efendi		Muallim-i Evvel : Bekir Sıdkı Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmed Hamid Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmed Hamid Efendi	Muallim-i Evvel: Zeki Efendi	
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Said Efendi		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Bekir Sıdkı Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi: Mehmed Hamid Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Mehmed Hamid Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Zeki Efendi	

Akka Sancağı'nda ilk incelenen kurum olan Hayfa Rüşdiyesi'nde dikkat çeken en belirgin husus öğretmen istikrarsızlığıdır. 1898'den 1904 yılı sonlarına kadar her eğitim yılında

muallim-i evvel değişmiş buna rağmen öğrenci sayısının düzenli bir biçimde artış göstermesi olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Bu durum öğretmen kadrosundaki sürekliliğin sağlanamamasına rağmen okulun cazibesini koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Safed Rüşdiyesi incelendiğinde ise öğretmen kadrosundaki dalgalanmaların çok daha belirgin olduğu görölmektedir. 1898’den 1904 yılına kadar yalnızca 1901-1902 dönemi hariç her yıl öğretmen değişikliği yaşanmıştır. 1901 yılında ise hiçbir öğretmenin görev yapmaması okulun eğitim faaliyetlerinde ciddi bir boşluk yaratmıştır. Öğrenci sayılarındaki düzensizlik doğrudan bu istikrarsızlıkla bağlantılı görünmektedir.

Nasıra Rüşdiyesi sancaktaki diğer okullarla karşılaştırıldığında öğretmen kadrosu açısından en zengin durumda olanıdır. 1898 ve 1903 yıllarında *muallim-i evvel*, *muallim-i sâni* ve hüsn-i hat muallimi kadrolarının tamamı dolu bulunmaktaydı. Ancak 1898’de 15 öğrenci ve güçlü kadrosuyla öne çıkan okul 1899 yılında hem öğretmensiz hem de öğrencisiz kalmıştır. 1900 sonrasında öğretmen kadrosunda yaşanan değişimlere rağmen öğrenci sayısının artış göstermesi bu rüşdiyede eğitime yönelik talebin yeniden canlandığını göstermektedir. Taberiye Rüşdiyesi’nde ise 1899’dan 1902 yılı sonlarına kadar öğrenci sayısında bir gerileme göze çarpmaktadır. Yalnızca 1900-1901 döneminde iki yıl süreyle istikrar sağlanabilmiştir. Bu yıllarda görev yapan Mehmed Hamid Efendi’nin katkıları dikkat çekicidir. Onun görevden ayrılmasından sonra öğrenci sayısında artış yaşanması rüşdiyelerin talep görmesinde yerel şartların ve toplumsal ihtiyaçların da belirleyici olabileceğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak Akka Sancağı’ndaki rüşdiyeler incelendiğinde öğrenci sayıları ve öğretmen kadrolarında dalgalı bir seyir göze çarpmaktadır. Bu inişli çıkışlı tabloyu açıklamak üzere birkaç ihtimal üzerinde durmak mümkündür. Öncelikle Akka, Hayfa ve çevresindeki sancaklar Osmanlı Devleti açısından önemli liman merkezleriydi. Dolayısıyla bu bölgelerde yaşayan ailelerin bir kısmı çocuklarını eğitim yerine ticari faaliyetlere yönlendirmiş olabilir. Diğer taraftan, XIX. yüzyılın son çeyreğinde taşrada açılan rüşdiyelerin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştı. Bu artış Maarif Nezareti’nin denetim faaliyetlerini güçleştirmiştir. Merkezî otoritenin taşra okullarını düzenli olarak kontrol etmesindeki zorluklar öğretmen kadrosundaki istikrarsızlığın önemli sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

En kritik meselelerden biri de dönemin mali şartlarıyla ilgilidir. Osmanlı Devleti bu yıllarda dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve 1881’de kurulan Duyûn-ı Umûmiyye İdaresi aracılığıyla borçların tahsiline yönelik uluslararası bir kontrol mekanizmasına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Devletin gelirleri üzerinde bu kurumun baskısı arttıkça, maarif bütçesinde de kısıtlamalar meydana gelmiş; özellikle öğretmen maaşlarının ödenmesinde gecikmeler yaşanmıştır. Muallimlerin maaşlarının zamanında verilmemesi yahut borçların birikmesi

öğretmenlerin görevden ayrılmalarını hızlandırmış, böylece kadro istikrarsızlığı daha da açık hale gelmiştir.²⁵

Tablo 2.7 Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları (S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)

	H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
CEBELE RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel :Ali Rıza Efendi	Muallim-i Sani : Abdurrahman Efendi	Muallim-i Evvel : Şevki Efendi	Muallim-i Evvel:Mehmet Şevki Efendi	Muallim-i Evvel: Subhi Efendi	Muallim-i Evvel: Bekir Sıtkı Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Ali Rıza Efendi		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Şevki Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi: Mehmet Şevki Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Subhi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Bekir Sıtkı Efendi
	Talebe : 17		Talebe : 16	Talebe : 19	Talebe : 19	Talebe : 20
BANİYAS RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel :Hamdi Efendi	Muallim-i Sani : Abdurrahman Efendi	Muallim-i Evvel : Yok	Muallim-i Evvel: Yok	Muallim-i Evvel: Yok	Muallim-i Evvel: Yok
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Hamdi Efendi		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok	Hüsn-i Hat Mu'allimi: Yok	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok
	Talebe : 31		Talebe : Yok	Talebe : Yok	Talebe : Yok	Talebe : Yok
SAHYUN RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel : Abdülvehhab Efendi	Muallim-i Sani : Mustafa Fahreddin Efendi	Muallim : Münhaldir	Muallim-i Evvel: Mehmed Medeka Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmed Efendi	Muallim-i Evvel: Abdurrahman Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdülvehhab Efendi		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok	Hüsn-i Hat Mu'allimi: Mehmed Medeka Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdurrahman Efendi
	Talebe : 14		Talebe : Yok	Talebe : 43	Talebe : 43	Talebe : 15
MARKAB RÜŞDİYESİ	Muallim-i Evvel Vekili : Yok		Muallim-i Evvel : Abdurrahman Hamdi Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Hamdi Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Hamdi Efendi	Muallim-i Evvel: İbrahim Edhem Efendi
	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Yok		Hüsn-i Hat Mu'allimi : Abdurrahman Hamdi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi: Ahmed Hamdi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : Ahmed Hamdi Efendi	Hüsn-i Hat Mu'allimi : İbrahim Edhem Efendi
	Talebe : Yok		Talebe : 31	Talebe : 23	Talebe : 23	Talebe : 15

²⁵ Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. C.Küçük- T.Ertüzün,, "Duyun-ı Umumiyye", TDV İslam Ansiklopedisi, c.10, İstanbul, 1994, s.58-62.

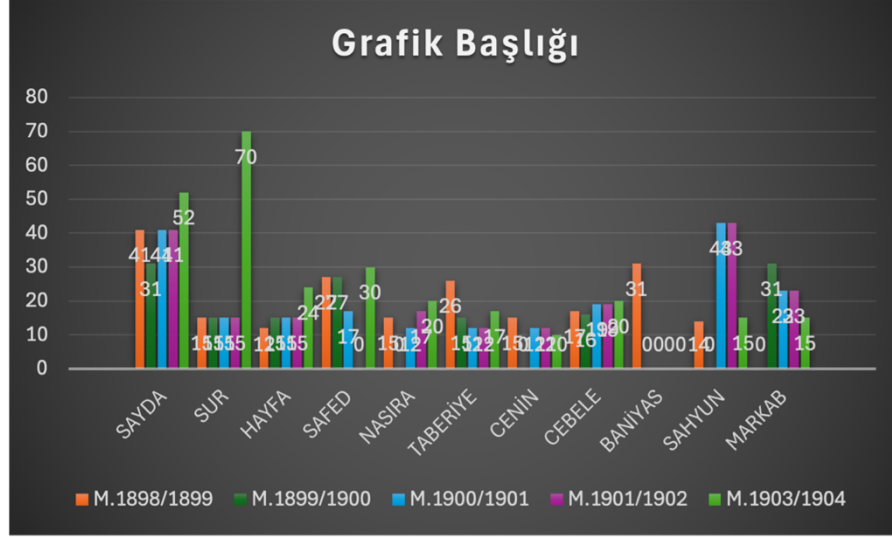
Lazkiye Sancağı'na bağılı olarak ilk incelenen rüşdiye Cebele Rüşdiyesi'dir. Bu okulda ilk yıllarda hem *muallim-i evvel* hem de *muallim-i sâni* kadrolarının dolu olduğu görülmektedir. 1898'de 17 öğrenci ile faaliyete başlayan okulda ertesini yıl *muallim-i sâni* kadrosunun boş kaldığı, öğretmen sayısında azalma yaşandığı ve öğrenci sayısının da bir kişi düştüğü kaydedilmiştir. Buna rağmen 1900 ve 1901 yıllarında öğrenci sayısında iki kişilik bir artış gözlenmiş, 1903 yılına gelindiğinde öğrenci mevcudu 20'ye ulaşarak kısmi bir yükseliş göstermiştir. Öğretmen kadrosundaki dalgalanmalara rağmen öğrenci sayısının artması Cebele halkının eğitime verdiği önemin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Aynı sancak içinde yer alan Banyas Rüşdiyesi kuruluş aşamasında zengin bir öğretmen kadrosuna sahipti. Ancak 1898'den sonraki yıllara ait kayıtlarda bu okulla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Bu durum rüşdiyenin kısa süre içinde kapatılmış olabileceğini düşündürmektedir. Banyas örneği Osmanlı Devleti'nin taşra eğitim sisteminin kırılğan yapısını ve süreklilik sorununun ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Rüşdiyelerin taşrada kalıcı olabilmesi için öğretmen kadrosu değil, idarî ve mali istikrarın da sağlanması gerektiği bu örnekten anlaşılmaktadır.

Sahyun Rüşdiyesi taşrada açılan okullar arasında en istikrarlı kurumlardan biri olarak öne çıkmaktadır. 1899 yılında kısa süreliğine kapalı kalmış olsa da 1900 ve 1901 yıllarında öğrenci mevcudunun 43'e ulaşması bu dönemde halkın çocuklarını eğitime yönlendirme oranının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Her ne kadar 1903 yılında öğrenci sayısı 15'e gerilese de okulun uzun vadede sürekliliğini korumuş olması dikkat çekicidir.

Markab Rüşdiyesi'nde ise farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1898 yılına ait kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1899'dan 1903 yılına kadar öğrenci sayılarının ve öğretmen kadrolarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen her yıl düzenli bir biçimde öğrenci sayısında azalma gözlenmiştir. Muhtemeldir ki ekonomik şartlar, coğrafi engeller veya alternatif eğitim kurumlarının cazibesi bu düşüşte etkili olmuştur.

Şekil 2.1 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancakların Yıllara Göre Öğrenci Sayıları
(S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200;
S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)

2.3.1 Beyrut İnas (Kız) Rüşdiyeleri

Tablo 2.8 Beyrut Sancağı Kazalarında Bulunan İnas (Kız) Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları (S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)

	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
BEYRÛT İNÂS MEKTEB-İ RÛŞDİYESİ	Mu'allime-i evveli : Esmâ Kevser Hânım	Mu'allime-i evveli : Zelihâ Makbûle Hânım	Mu'allime-i evveli : Zelihâ Makbûle Hânım	Mu'allime-i evveli : Zeliha Makbûle Hânım	Mu'allime-i evveli : Zeliha Makbûle Hânım
	Mu'âvine : Fatıma Hânım	Mu'allime-i Saniye : Fatma Hanım	Mu'allime-i Saniye : Fatma Hanım	Mu'allime-i Saniye : Fatma Hanım	Mu'allime-i Saniye : Fatma Hanım
		Mu'allime-i Salise : Atiyye Hanım	Mu'avine :Fatma Hanım	Mu'avine :Sıdika Hanım	Mu'avine : Sıdika Hanım
	Nakış mu'allimesi : Esmâ Kevser Hânım	Nakış mu'allimesi : Zelihâ Makbûle Hânım	Nakış mu'allimesi : Zelihâ Makbûle Hânım	Nakış mu'allimesi : Zeliha Makbûle Hânım	Nakış mu'allimesi : Zeliha Makbûle Hânım
	Talebat : 176	Talebat : 176	Talebat : 161	Talebat : 161	Talebat : 168

Tablo 2.8 Devamı

NEFS-İ LÂZKİYE İNÂS RÜŞDİYESİ	Mu'allime-i evveli : Yok	Mu'allime-i evveli : Hediye Hânım	Mu'allime-i evveli : Hind Hanım	Mu'allime-i evveli : Fatma Hanım	Mu'allime-i evveli : Gülbeyaz Hânım
		Mu'allime-i Saniye : Zahur Hanım	Mu'allime-i Saniye : Behcet Hanım	Mu'allime-i Saniye : Behcet Hanım	Mu'allime-i Saniye : Behcet Hanım
	Nakış mu'allimesi : Yok	Nakış mu'allimesi : Hediye Hânım	Nakış mu'allimesi : Hind Hânım	Nakış mu'allimesi : Fatma Hanım	Nakış mu'allimesi : Esmâ Kevser Hânım
	Talebat : Yok	Talebat : 48	Talebat : 43	Talebat : 43	Talebat : 95
NEFS-İ AKKÂ İNÂS RÜŞDİYESİ	Mu'allime-i evveli : Yok	Mu'allime-i evveli : Emine Şaziye Hânım	Mu'allime-i evveli : Şaziye Hanım	Mu'allime-i evveli : Yok	Mu'allime'-i evveli vekîlesi: Beknaz Hanım
		Mu'allime-i Saniye : Zahur Hanım	Mu'allime-i Saniye : Amine Hanım	Mu'allime-i Saniye : Amine Hanım	Mu'allime-i Saniye : Amine Hanım
	Nakış mu'allimesi : Yok	Nakış mu'allimesi : Emine Şaziye Hânım	Nakış mu'allimesi : Şaziye Hanım	Nakış mu'allimesi : Yok	Nakış mu'allimesi : Beknaz Hanım
	Talebat : Yok	Talebat : 20	Talebat : 35	Talebat : 35	Talebat : 35

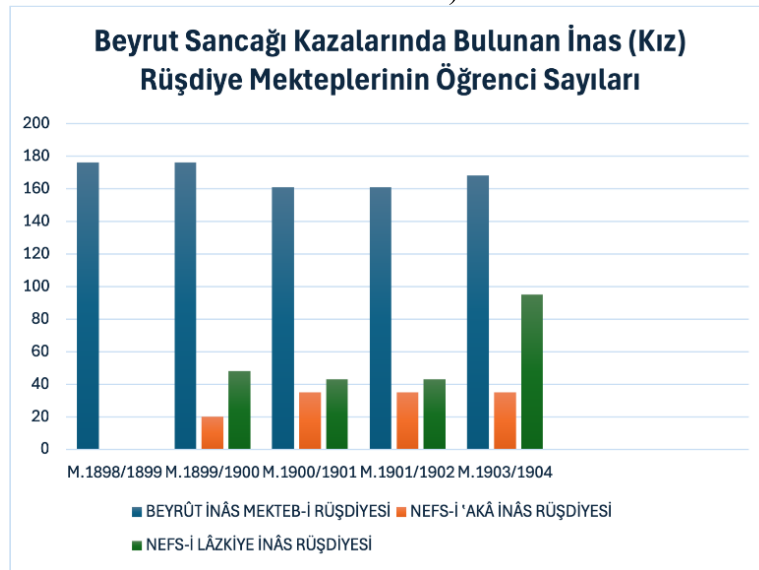
Beyrut İnas (Kız) Rüşdiyesi, incelenen okullar arasında en geniş öğretmen kadrosuna sahip kurum olarak öne çıkmaktadır. İlk dönem dışında *muallime-i evvel*, *muallime-i sâni*, *muallime-i sâlise* (üçüncü öğretmen) ve *mu'avine* kadrolarının tamamı dolu olmuştur. 1898-1899 eğitim yılında 176 öğrenciyle faaliyetine devam eden okul, 1900'de kısa süreli bir gerileme yaşamış; ancak 1901 ve 1903 yıllarında yeniden yükselişe geçmiştir. Öğretmen başına yaklaşık kırk öğrenci düşmesi bu okulun hem kapasitesinin yüksek hem de talebinin yoğun olduğunu göstermektedir. Kadronun büyük ölçüde sabit kalması ile öğrenci mevcudunun artışı arasında dolaylı bir bağlantı kurulabilir.

Nefs-i Lazkiye İnas (Kız) Rüşdiyesi ise 1898 yılında eğitim faaliyetinde bulunmamıştır. 1899'da 48 öğrenciyle faaliyete başlayan okulda incelenen her yılda *muallime-i evvel* kadrosunda değişim yaşanmıştır. Buna rağmen öğrenci sayısında yalnızca sınırlı dalgalanmalar meydana gelmiş 1903 yılına gelindiğinde öğrenci mevcudu 95'e ulaşmıştır. Öğretmen kadrosu bakımından da güçlü sayılabilecek bu okulda yalnızca *muallime-i sâlise* kadrosu boş bırakılmıştır. Öğrenci-öğretmen oranı incelendiğinde yaklaşık 24 öğrenciye bir öğretmen

düştüğü görülmektedir ki bu da rüşdiyenin işlevselliğini ve yerel halkın eğitime ilgisini ortaya koymaktadır.

Nefs-i Akka İnas (Kız) Rüşdiyesi 1899 yılında 20 öğrenciyle eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1899-1900 yıllarında *muallime-i evvel* kadrosunda Emine Şaziye Hanım ile Şaziye Hanım'ın aynı kişi olduğu düşünülmektedir. 1901'de bu kadro boş kaldığında nakış muallimeliği görevinin *muallime-i sâni* olan Amine Hanım tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır. Bu okul başlangıçta 20 öğrenciyle faaliyete geçmiş, bir yıl sonra öğrenci sayısını 35'e çıkarmış ve sonraki dönemde bu sayıyı korumuştur. Söz konusu tablo okulun kısa sürede belli bir kapasiteye ulaştığını ve yerel halkın kız çocuklarını eğitime yönlendirmekte kararlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2.2 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki İnas (Kız) Rüşdiyelerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları (S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)

2.3.2 Beyrut Askerî Rüşdiyesi

Beyrut'ta ilk askerî rüşdiye 8 Ekim 1877 tarihinde açılmıştır. Bu okul başlangıçta Sultânî Mektebi olarak faaliyet göstermekteyken alınan kararla askerî rüşdiyeye dönüştürülmüş ve eğitim-öğretim faaliyetlerine bu yeni kimlikle devam etmiştir. Açılışında dikkati çeken bir husus öğretim kadrosunun maaşlarının devlet bütçesinden değil doğrudan belediye bütçesinden karşılanmış olmasıdır. Bu düzenleme yerel idarenin eğitim kurumlarına katkı sağlaması bakımından kayda değer bir örnek teşkil etmektedir. Okul ilk eğitim yılında 140 öğrenci ve 15

öğretmenle faaliyet göstermiştir.²⁶ Bu rakamlar Beyrut Askerî Rüşdiyesi'nin açılışında güçlü bir başlangıç yaptığını göstermektedir. Öğrenci sayısının yüksekliği, askerî eğitime duyulan ilgiyi; öğretmen sayısının fazlalığı ise müfredatın çok yönlü ve disiplinli bir yapıda planlandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2.9 Beyrut Askeri Rüşdiyesinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları
(S.N.M.U., (1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)

1898 Yılı		
Me'mûriyet	Esâmi	Rütbe
BEYRÛT MEKTEB-İ RÛŞDÎ-İ 'ASKERİYESİ		
Müdür	'Ali Haydar Bey	Binbâşı
Dâhiliye yüzbaşısı	Mehmed Hasib Efendi	Yüzbaşısı
Dâhiliye mülâzımı	Ahmed Hamdi Efendi	Mülâzım-ı evvel
Dâhiliye mülâzımı	Mehmed'ali Efendi	Mülâzım-ı sâni
Riyâziye mu'allimi	Mehmed Selim Efendi	Kolağası
Lisân mu'allimi	'Abdurrahman Efendi	Yüzbaşısı
Coğrafya mu'allimi	Mahmud Nazım Efendi	Mülâzım-ı evvel
Resim mu'allimi	Münhaldir Efendi	
'Arabi mu'allimi	Hacı Feyzi Efendi	
'Arabi mu'allimi	Ahsen Efendi	Edirne rü'usu
Farisi mu'allimi	Bekir Sıdkı Efendi	
Kavâ'id mu'allimi	Hâfız Mehmed Efendi	
İmlâ mu'allimi	'Arifi Efendi	
Hüsn-i hat mu'allimi	Hüsnî Efendi	
Talebe-i Mevcude		
Leyli	Nehâri	Yekûn
26	118	144

1899 Yılı		
Me'mûriyet	Esâmi	Rütbe
BEYRÛT MEKTEB-İ RÛŞDÎ-İ 'ASKERİYESİ		
Müdür	'Ali Haydar Bey	Binbâşı
Riyâziye mu'allimi	Mehmed Selim Efendi	Kolağası
Resim mu'allimi	İsmâ'il Halid Efendi	Yüzbaşısı
Dâhiliye yüzbaşısı	Mehmed Hasib Efendi	Yüzbaşısı
Lisân mu'allimi	'Abdurrahman Efendi	Yüzbaşısı
Dâhiliye mülâzımı	Ahmed Hamdi Efendi	Mülâzım-ı evvel
Dâhiliye mülâzımı	Mehmed 'Ali Efendi	Mülâzım-ı sâni
Dâhiliye mülâzımı	Münhal	
Coğrafya ve hendese mu'allimi	Münhal	
'Arabi mu'allimi	Ahmed 'Abbas Efendi	Edirne re'isi
İmlâ-yı Türki mu'allimi	'Arif Efendi	Sâlise
Hüsn-i hat Türki mu'allimi	Hüsnü Bey	Râbi'a
'Arabi mu'allimi	Hacı Feyzi Efendi	
Kavâ'id-i Osmâniye	Mehmed Emin Efendi	
Fârisi mu'allimi	Bekir Sıdkı Efendi	
Talebe: 165		

²⁶ Ö.Kurşun Tükenmez, age, s.461.

Tablo 2.9 Devamı

1900 Yılı		
Me'mûriyet	Esâmi	Rütbe
BEYRÛT MEKTEB-İ RÛŞDÎ'İ 'ASKERİYESİ		
Müdür	'Ali Haydar Bey	Binbaş1
Riyâziye mu'allimi	Mehmed Selim Efendi	Kol ağası
Lisân mu'allimi	'Abdurrahman Efendi	Yüzbaş1
Resim mu'allimi	Halid Efendi	Yüzbaş1
Dâhiliye yüzbaşısı	Fethi Efendi	Yüzbaş1
Coğrafya mu'allimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülâzım-ı evvel
Dâhiliye zabıtı	Hasan Tahsîn Efendi	Mülâzım-ı sâni
Dâhiliye mülâzımı	Nuh "	Mülâzım-ı sâni
Dâhiliye mülâzımı	Vasıf efendi	Mülâzım-ı sâni
İmlâ mulazımı	'Arif Efendi	Sâlise
'Arabi mu'allimi	Feyzi Efendi	
Arabi mu'allimi	Ahmed 'Abbas Efendi	Edirne
Fârisi mu'allimi	Bekir Sıdkı Efendi	
Kavâ'id mu'allimi	Mehmed Emin Efendi	
Hüsn-i hat Türkî mu'allimi	Mehmed Hilmi Efendi	
Talebe'-i mevcûde: 156		

1901 Yılı		
Me'mûriyet	Esâmi	Rütbe
BEYRÛT MEKTEB-İ RÛŞDÎ'İ 'ASKERİYESİ		
Müdür	'Ali Haydar Bey	Binbaş1
Riyâziye mu'allimi	Mehmed Selim Efendi	Kolağası
Lisân mu'allimi	'Abdurrahman Efendi	Yüzbaş1
Resim mu'allimi	Halid Efendi	Yüzbaş1
Dâhiliye yüzbaşısı	Fethi Efendi	Yüzbaş1
Coğrafya mu'allimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülâzım-ı evvel
Dâhiliye zabıtı	Hasan Tahsîn Efendi	Mülâzım-ı sâni
Dâhiliye mülâzımı	Nuh Efendi	Mülâzım-ı sâni
Dâhiliye mülâzımı	Vâsıf Efendi	Mülâzım-ı sâni
İmlâ mu'allimi	'Arif Efendi	Sâlise
'Arabi mu'allimi	Feyzi Efendi	
Arabi mu'allimi	Ahmed 'Abbas Efendi	Edirne rü'esi
Fârisi mu'allimi	Bekir Sıdkı Efendi	
Kavâ'id mu'allimi	Mehmed Emin Efendi	
Hüsn-i hat ve târih-i İslâm Türkî mu'allimi	Mehmed Subhi	
Talebe-i mevcûde: 156		

Tablo 2.9 Devamı

1903 Yılı		
Me'mûriyet	Esâmi	Rütbe
BEYRÛT MEKTEB-İ RÛŞDÎ'-İ 'ASKERİYESİ		
Müdürlük	'Ali Haydar Efendi	Binbaşısı
'Arabi mu'allimi	Ahmed 'Abbas Efendi	Edirne rü'usu
Hesâb ve cebr mu'allimi	Mehmed Selim Efendi	Kolağası
Lisân mu'allimi	'Abdurrahman Efendi	Yüzbâşısı
Resim mu'allimi	Hâlid Efendi	Yüzbâşısı
Dâhiliye zâbıtı	'Ömer Efendi	Yüzbâşısı
Coğrafya ve hendese mu'allimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülâzım-ı evvel
Dâhiliye zâbıtı	Vâsıf Efendi	Mülâzım-ı evvel
Dâhiliye zâbıtı	Rızâ Efendi	Mülâzım-ı sâni
Dâhiliye zâbıtı	Eşref Efendi	Mülâzım-ı sâni
'Arabî mu'allimi	Feyzi Efendi	
Lisân-ı 'Osmâni mu'allimi	Emin Efendi	
Fârisi mu'allimi	Bekir Sıdkı Efendi	
İmlâ mu'allimi	Beşîr Efendi	
Hüsn-i hatt mu'allimi	Subhi Efendi	
Talebe: 'aded 81 hademe: 'aded 7		

Beyrut Askerî Rüşdiyesi'ne dair verilerin yıllara göre incelenmesi eğitimde yaşanan değişimlerin seyrini net biçimde gözlemleme imkânı sunmaktadır. 1898 yılında okulun 144 öğrencisi bulunmaktaydı; bunların 26'sı leylî (yatılı), 118'i ise nehârî (gündüz eğitime devam eden) öğrencilerdi. 1899'da öğrenci sayısı 165'e yükselmiş, 1900 ve 1901'de ise nispeten bir gerilemeyle 156'ya düşmüştür. Ancak 1903 yılına gelindiğinde öğrenci sayısının 81'e inmesi okulun öğrenci mevcudunun neredeyse yarı yarıya azaldığını göstermektedir.

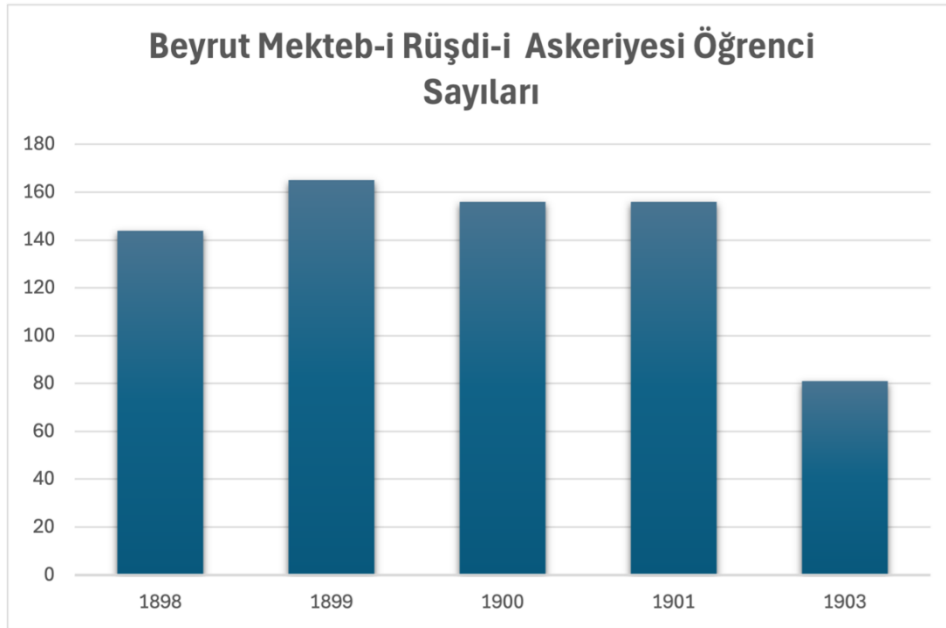
İncelenen tüm yıllarda okulun müdürü Ali Haydar Bey olmuştur. Müdürlükteki bu istikrar idari açıdan sürekliliği temsil etmektedir. Öğretim kadrosunda ise bazı derslerde devamlılık göze çarpmaktadır. Riyâziye (matematik) muallimi Mehmed Selim Efendi'nin tüm yıllarda görev yapması Osmanlı askerî eğitiminde temel bilimlere verilen önemin göstergesidir. Aynı şekilde lisan muallimi Abdurrahman Efendi'nin görevini sürdürmesi dil eğitiminin rüşdiyelerdeki istikrarını ortaya koymaktadır. 1899'dan itibaren kadroya dahil olan resim

muallimi Halid Efendi'nin görevini sürdürmesi askerî eğitimde sanatsal yönün de göz ardı edilmediğini kanıtlamaktadır.

Buna karşılık coğrafya ve hendese derslerinde öğretmen değişiklikleri daha sık yaşanmış; ancak 1900'den itibaren Ahmed Hamdi Efendi'nin bu derslerdeki görevini üstlenmesiyle nispi bir istikrar sağlanmıştır. İmlâ dersi de büyük önem taşımaktaydı. İmlâ muallimi Arif Bey'in 1902 yılı sonuna kadar görevde kalması bu dersin kesintisiz verilmesini sağlamış ve Osmanlı bürokrasisinde yazışma işlerine verilen önemin altını çizmiştir. Arapça ve Farsça muallimlerinde de kadro sürekliliği dikkat çekmektedir. Buna karşılık dahiliye zabiti pozisyonunda sık değişikliklerin yaşanması askerî eğitim kurumlarında düzenli atama ve rotasyon sisteminin işlediğini göstermektedir.

1901 yılında ders programına Târîh-i İslâm ve Târîh-i Türki derslerinin eklenmesi tarih öğretimine verilen değerin artmakta olduğunu göstermektedir. Böylelikle Beyrut Askerî Rüşdiyesi askerî bir okul olmanın yanı sıra Osmanlı'nın modernleşme sürecinde bilim, sanat, dil ve tarih eğitimini birlikte kurguladığı kapsamlı bir kurum hüviyetine bürünmüştür

Şekil 2.3 Beyrut Askerî Rüşdiyesinin Yıllara Göre Öğrenci Sayısı S.N.M.U., 1316, s. 981-982; S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; S.N.M.U., 1318, s. 1199-1200; S.N.M.U., 1319, s. 498-499; S.N.M.U., 1321, s. 420-421.)

2.4 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki İdadiler

2.4.1 Osmanlı'da İdadilerin Tarihsel Gelişimi

Rüşdiye mekteplerinden mezun olan öğrencilerin daha ileri seviyede öğrenim görebilmeleri için açılan kurumlar idâdilerdi. Bu kurumlar günümüz liselerinin karşılığı olarak değerlendirilmektedir. Kelime anlamı itibarıyla “bir şeyi hazırlamaya mahsus yer”²⁷ manasına gelen idâdiler başlangıçta bugünkü liselerle doğrudan örtüşmeyen bir yapıya sahipti. Zira ilk ortaya çıktıkları dönemde harp okulları veya askerî tıbbiyelere girmek isteyen öğrencilerin bilgi eksikliklerini gidermek amacıyla hazırlık sınıfları niteliğinde teşkil edilmişlerdi.²⁸ Bu yönüyle doğrudan ortaöğretim kurumu vasfını taşımayan idâdiler 1869'da yayımlanan *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi* ile birlikte yeni bir kimlik kazanarak günümüz liselerine benzer bir yapıya dönüşmüşlerdir.

Nizamnâmede idâdilerin açılış gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Burada, yüksek öğretim kurumlarının sayısının artacağı öngörülmüş; rüşdiyeler ile sultanî mektepler arasındaki boşluğu dolduracak yeni bir eğitim basamağına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca her cemaatin ayrı ayrı rüşdiye mekteplerine sahip olmasının zorunluluğuna karşılık, idâdilerin farklı cemaatlere mensup öğrencilerin bir arada eğitim görmesini sağlayarak toplumsal kaynaşmaya hizmet edeceği vurgulanmıştır. Söz konusu yaklaşım Osmanlı eğitim politikalarının toplumsal uyum ve birliktelik fikrini de öncelediğini göstermektedir.

Nizamnâmede idâdilere dair getirilen hükümler şu esaslara dayanmaktaydı: İdâdî okulları, rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada eğitim aldığı kurumlardır. Nüfusu 1000 haneden fazla olan kasabalarda ve stratejik açıdan önem taşıyan merkezlerde idâdî mektebi açılacaktır. Bu mekteplerin yapımı öğretmen ve hademe maaşları gibi tüm giderler vilâyet maarif idareleri tarafından karşılanacaktır. Her idâdîde muavinler de dâhil olmak üzere altı öğretmen görev yapacaktır. İdâdilerin yıllık bütçesi 80.000 kuruş olarak belirlenmiş; bu miktarın personel giderlerini de kapsayacağı karara bağlanmıştır.²⁹

Öğretim süresi üç yıl olarak düzenlenen idâdîlerde okutulacak dersler de nizamnâme ile açıkça belirtilmiştir. Programda Türkçe kitâbet ve inşâ, Fransızca, kavânîn-i Osmaniyye, mantık, coğrafya, târîh-i umûmî, cebir, ilm-i servet-i milel, ilm-i mevâlîd, hesap ve defter tutma usûlü, hikmet-i tabîyye, ilm-i mesâha, kimya ve resim dersleri yer almıştır. Bu ders yapısı Osmanlı Devleti'nin klasik ilimlere değil modern fen bilimleri ve yabancı dil eğitimine de önem verdiğini ortaya koymaktadır. Böylelikle idâdîler hem memuriyet için gerekli temel donanımı

²⁷ C. Öztürk, “İDADİ”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.21, İstanbul, 2000, s.464-466.

²⁸ F.Karahan, a.g.e , s.39

²⁹ B. Kodaman, a.g.e, s.115.

hem de yükseköğretime geçişte ihtiyaç duyulan bilgi birikimini kazandırmayı hedefleyen kurumlar hâline gelmiştir.

1869'da yayımlanan *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi* ile açılması öngörülen idâdîlerin fiilen kurulması birkaç yıl gecikmiştir. Nizamnâmede hemen açılması planlanan bu kurumlar ancak 1873'ten sonra faaliyete geçebilmiştir. Bununla birlikte 1872'de Maarif Nâzırı'nın girişimleriyle İstanbul'da bulunan Dârü'l-Maârif binasının Numune İdâdîsi'ne dönüştürülmesiyle ilk mülkî idâdî açılmıştır. Taşrada açılan ilk idâdî ise 1875'te Mora Yenişehir'de kurulmuştur. Böylece idâdîlerin Osmanlı eğitim sistemi içindeki kurumsal varlığı yavaş da olsa şekillenmeye başlamıştır.³⁰

Zaman içerisinde idâdîlerin öğretim programlarında çeşitli değişikliklere gidilmiştir. İlk dönem müfredatında Kavaid-i Osmaniyye, Arapça, Farsça, Târîh-i Umûmî ve Osmanlı Târîhi, Umûmî ve Osmanlı Coğrafyası, Türkçe kıraat ve kitâbet, mükemmel hesap, yüksek cebir, jimnastik, ileri düzey hendese, resim ve tarama, müsellesât (trigonometri), Fransızca, Almanca ve İngilizce dersleri yer alıyordu. Ancak süreç içinde değişiklikler yapılarak Mantık, İlm-i Mevâlid, İlm-i Servet, Hikmet-i Tabîiyye ve Kimya dersleri müfredattan çıkarılmış; buna karşılık Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, jimnastik ve trigonometri yeniden ders programına dâhil edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde idâdîlerin açılışı hız kazanmıştır. Bununla birlikte iktidarının ilk yıllarında bu ivmeden söz etmek mümkün değildir. Ancak 1884'ten sonra sancak ve vilâyet merkezlerinde idâdîler hızla yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmenin ardında 1884'te getirilen özel bir eğitim vergisi bulunmaktadır. 1887 yılına gelindiğinde bu vergi sayesinde toplanan gelirlerle idâdî sayısı 104'e ulaşmıştır.³¹

Aynı yıllarda Münif Paşa'nın Maarif Nâzırlığı sırasında İstanbul'da idâdî seviyesinde bir İnas (kız) okulu açılmıştır. Programında genel kültür dersleri, Fransızca, Almanca, İngilizce, mûsikî, el işleri ve ev idaresine yönelik dersler yer alan bu kurum, kadın eğitimi açısından dikkate değer bir teşebbüs olmuştur. Ancak düşük talep ve ilgisizlik sebebiyle yalnızca iki yıl eğitim verebilmiş sonrasında kapatılmıştır.³²

1892 yılında Maarif Nâzırı Ahmed Paşa tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun amacı özellikle taşradaki idâdîlerin programlarını ıslah etmektir. Çalışmaların sonucunda, yatılı yedi yıllık ve gündüzlü beş yıllık idâdîlerin programları yeniden düzenlenmiştir. Komisyonun önerileriyle şekillenen yeni program taşra idâdîlerinin daha

³⁰ B. Kodaman, a.g.e, s.117.

³¹ Daha detaylı bilgiler için bkz. M.A.Yılmaz (2015), *Maarif Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde İdadiler (1898-1903)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, s.28

³² Akyüz, age, s.233.

disiplinli ve modern bir yapıya kavuşmasını hedeflemiş; böylelikle Osmanlı eğitim sisteminde idâdîlerin kurumsal niteliği güçlendirilmiştir. Komisyonun açıkladığı ders programları ise şöyledir :

Tablo 2.10 Yedi Yıllık Leylî İdadilerin Haftalık Ders Programı (Kodaman, age, s.131.)

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl	5.yıl	6.yıl	7.yıl
Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	2	-	-
Farsça	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	2	1
Cebir	-	-	-	-	-	2	1
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	2
Makina	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	2
Usul-u Defter	-	-	-	-	2	2	2
Malumat-ı Fenniye	-	-	-	-	3	-	-
Hikmet-i Tabiiyye ve Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Mevalid ve Hıfzısıhha	-	-	-	-	-	-	3
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve Ahlak	-	-	-	-	-	2	2
Hüsni Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1

Tablo 2.11 Beş Yıllık Nehari İdadilerin Haftalık Ders Programı (Kodaman, age, 131)

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl	5.yıl
Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	5	5
Hesap	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	-	2	3	2	2
Usul-u Defter	-	-	-	-	2
Malumat-ı Fenniye	-	-	-	-	3
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1

Beyrut Vilâyeti'ne bağlı idâdilerin kuruluş süreci Osmanlı taşra eğitim politikasının gelişimini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Çalışmamızın kapsamına giren ilk kurum olan Beyrut Mekteb-i İdâdisi H.1304/M.1887 yılında faaliyete geçmiştir. Leylî (yatılı) ve nehârî (gündüzlü) olmak üzere iki statüde eğitim veren bu okul açılışında 244 öğrenci ve 20 öğretmen ile oldukça güçlü bir kadroya sahipti. Öğretmen sayısının yüksekliği, ders çeşitliliğinin ve müfredatın disiplinli biçimde yürütülmesine imkân tanımıştır.

Beyrut'tan sonra vilâyete bağlı sancak merkezlerinde de idâdilerin açılması devam etmiştir. Trablusşam Mekteb-i İdâdisi H.1308/M.1890'da eğitime başlamış, aynı yıl Lazkiye Mekteb-i İdâdisi de açılarak bölgedeki ikinci önemli eğitim merkezi hâline gelmiştir. Ardından H.1311/M.1893'te Nablus Mekteb-i İdâdisi, H.1312/M.1894'te ise Akka Mekteb-i İdâdisi kurulmuştur. Bu kronoloji 1887'den 1894'e kadar geçen kısa süre zarfında Beyrut Vilâyeti'nin idarî merkezlerinde idâdilerin yaygınlaştırıldığını göstermektedir.³³

2.4.2 Beyrut Mekteb-i İdâdisi

Tablo 2.12 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdâdisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdür, Kavânin ve kitâbet-i resmiye ve 'ilm-i servet ve hesâb nazırı mu'allimi	Mehmed Tevfik Bey

³³ Kodaman, age, s.125-126

Tablo 2.12 Devamı

Müdüri evvel, Fransızca ve ma'lûmât-ı nâfi'a ve kozmografya mu'allimi	Yervânt Karakaş Efendi						
Mu'âvin-i sâni, Fransızca ve usûl defteri ve müsellesât mu'allimi	Hamparsom Nizâmyân Efendi						
Mu'âvin-i sâlis ve Ulûm-ı diniye ve hesâb 'ameli mu'allimi	'Abdülkerim Efendi						
Lisan-ı Osmani ve Arabi Muallini	İsmail Efendi						
Hikmet-i tabî'ye mu'allimi	Hüseyin Bey						
Kâtib	Mısbâh Mezbûdi Efendi						
Anbâr me'mûru ve mubassır	Tevfik Efendi						
İmâm	Şeyh Yusuf Efendi						
Tabîb	Ahmed Tahir Bey						
Hesâb ve hendese ve cebr ve inşâ mu'allimi	Kadri Efendi						
'Akâ'id ve edebiyât ve ahlâk ve târih ve Farisi mu'allimi	Sa'id Efendi						
Coğrafya ve mevâlîd ve kimyâ mu'allimi	Reşid Hikmet Efendi						
Hüsn-i hat mu'allimi	Arif Ramazân Efendi						
Resim mu'allimi	Habîb Server Efendi						
ÖĞRENCİ SAYISI							
Leyli				Nehâri		Yekûn	
Ücretli		Ücretsiz					
Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim
60		23	2	106	2	189	4

Tablo 2.13 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdür ve Mevâlîd ve kitâbet-i resmiye ve 'ilm-i servet mu'allimi	Mehmed Tevfik Bey
Müdüri-i sâni ve Kavânin ve usûl defteri mu'allimi	Yervânt Karakaş Efendi
Mu'âvin-i evvel ve Fransızca ve kimya mu'allimi	Hamparsom Nizâmyân Efendi
Mu'âvin-i sâni ve Hesâb ve 'ulûm-ı diniyye mu'allimi	'Abdülkerim Efendi

Tablo 2.13 Devamı

Mu'âvin-i sâlis	Sa'id Efendi
Kâtib ve mübâya'a me'mûr	'Abdülkâdir Efendi
Usûl-i inşâ mu'allimi	Memdûh Efendi
Ma'lûmât-ı fenniye ve 'Arabi ve târih mu'allimi	İsma'il Efendi
Hikmet-i tabi'îye mu'allimi	Hüseyn Bey
Tarih ve edebiyât ve ahlâk mu'allimi	Sa'id Efendi
Kozmografya ve müsellesât ve Fransızca ve hendese mu'allimi	Kadri Efendi
Hesâb nazarı kavâ'id-i Türkiye ve coğrafya mu'allimi	Reşid Hikmet Efendi
'Ulûm-ı diniyye ve Türkçe mu'allimi	'Abdülkâdir Efendi
Hüsn-i hat mu'allimi	'Arif Ramazân Efendi Efendi
Lisân-ı 'Osmâni mu'allimi	Mısbâh Efendi
Hüsn-i hat mu'allimi	Subhi Efendi
Resim mu'allimi	Habîb Server Efendi
İhtiyât sınıfı hesâb zihni ve hat mu'allimi	Arslan Efendi
İhtiyât sınıfı coğrafya ve Türkçe mu'allimi	Yahya Efendi
İhtiyât sınıfı ve Fransızca mu'allimi	İskender Efendi
Tabîb	Tahir Efendi
İmâm	Şeyh Yusuf Efendi
Anbâr me'mûru ve mubassır	Tevfik Efendi
Depo-yı me'mûru ve mubassır	Ziver Efendi
Fransızca mu'allimi ve mubassır	Kaysar Efendi

ÖĞRENCİ SAYISI							
Leyli				Nehâri		Yekün	
Ücretli		Ücretsiz					
Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim
58	3	22	3	96	3	177	9

Tablo 2.14 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdürve Kitâbet-i resmiye ve edebiyât ve 'ilm-i servet mu'allimi	Mehmed Tevfik Bey
Müdür-i sâni ve Türkçe mu'allimi	Şakir Efendi
Müdür- sâni ve Fransızca ve hesâb mu'allimi	Ya'kûb Celâleddin Efendi
İmâm ve Ulûm-ı diniye ve 'Arabi mu'allimi	Şeyh Yusuf 'Alya Efendi

Tablo 2.14 Devamı

Kâtib ve mübâya'a me'mûru	Mısbâh Efendi						
Anbâr me'mûru ve mabsır	Tevfik Efendi						
Depo me'mûru ve mabsır	Ziver Efendi						
Tabîb	Ömer Lütfi Efendi						
Hüsn-i hat mu'allimi	Arif Efendi						
Ulûm-ı diniye ve 'Arabi ve Fârisi ve Türkçe ve ahlâk mu'allimi	İsma'il efendi						
Arabi mu'allimi	'Azamzâde vâsîlü'l-mü'eyyed Bey						
Fransızca ve mevâlîd ve kozmografya ve târih ve hıfzı's-sıhha mu'allimi	Yervânt Karakaş Efendi						
Cografya ve cebr ve müsellesât ve hesâb ve inşâ ve 'ilm-i eşyâ mu'allimi	Kadri Efendi						
Cografya ve kavânîn ve hendese ve kimyâ ve hikmet ve mâkine mu'allimi	Yervant Tamgacıyan Efendi						
Ulûm-ı diniye ve târih ve usûl-i defteri ve ahlâk mu'allimi	Sa'id Efendi						
Resim mu'allimi	Habîb Server Efendi						
Târih-i İslam ve hüsn-i hat mu'allimi	Raslan Efendi						
Fransızca mu'allimi	İskender Şehab Efendi						
İhtiyât sınıfı Türkçe mu'allimi	Yahya Efendi						
'Ulûm-ı diniye ve 'Arabi mu'allimi	Şeyh 'Abdurrahman Efendi						
ÖĞRENCİ SAYISI							
Leyli		Nehâri		Yekûn			
Ücretli		Ücretsiz		Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim
Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim				
68	3	23	3	121	6	212	12

Tablo 2.15 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

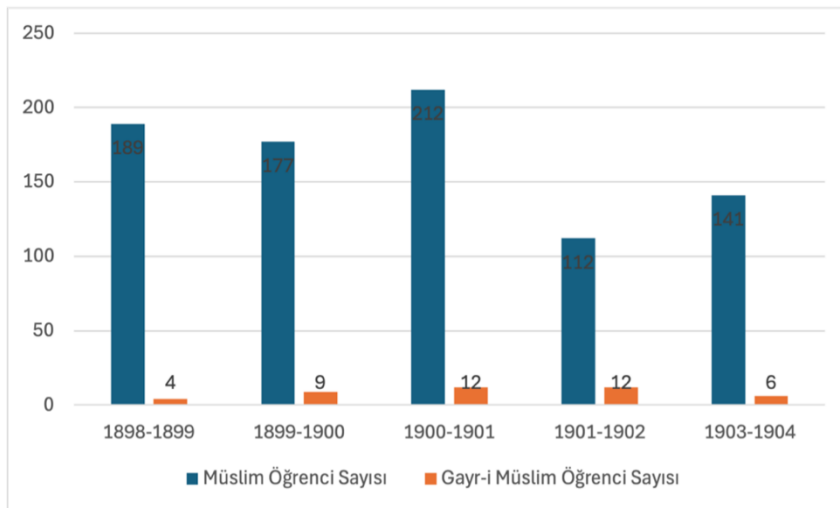
Memuriyet	İsmi
Müdür ve Kitâbet-i resmiye ve edebiyât-ı hikmet, makine ve 'ilm-i servet mu'allimi	Mehmed Tevfik Bey
Müdür-i sâni	Şakir Efendi
Mu'âvin-i evvel ve 'Ulûm-ı diniye, târih ve Türkçe mu'allimi	Sa'id Efendi
Mu'âvin-i sâni	Hûri Efendi
Mu'âvin-i sâlis ve Târih, müsellesât ve hesâb mu'allimi	Şemseddin Efendi

Tablo 2.16 Devamı

Cebr, hendese, müsellesât dördüncü ve beşinci sene hesâb mu'allimi	Ali Rıza Efendi
Mu'âvin-i sâni, coğrafya ve târih mu'allimi	Sami Efendi
Fizik, kimya, mevâlid, mihânîk ve ma'lûmât-ı zira'iyye ve sıhhiye mu'allimi	Kenan Efendi
'Arabî, Fârisi ve birinci sene coğrafya mu'allimi	İsma'il Hakkı Efendi
'Ulûm-ı diniyye ve ahlâkiyye mu'allimi	Abdullah Efendi
Hüsn-i hatt mu'allimi	Yahya Efendi
Resim mu'allimi	Selim Efendi
Fransızca, usûl-ı defteri ve kozmografya mu'allimi	Yervânt Efendi
Birinci, ikinci, üçüncü seneler hesâb ve 'ilm-i eşyâ mu'allimi	Yok
ÖĞRENCİ SAYISI	
Leyli	
Ücretli	
Ücretsiz	
Müslim	
Gayr-i Müslim	
Müslim	
Gayr-i Müslim	
67	
3	
141	
6	
59	
2	
25	
1	

Tablo 2.17 Beyrut Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Yıl	Müslim Öğrenci Sayısı	Gayr-i Müslim Öğrenci Sayısı	Toplam
1898-1899	189	4	193
1899-1900	177	9	186
1900-1901	212	12	224
1901-1902	112	12	124
1903-1904	141	6	147

Şekil 2.4 Beyrut Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Beyrut Mekteb-i İdâdisi'nin ders programları yukarıda belirtilen beş ve yedi yıllık idâdî müfredatlarıyla büyük oranda aynı çizgidedir. 1898-1903 yılları arasında Maarif Salnâmelerine yansıyan veriler incelendiğinde eğitim uygulamaları, öğretmen kadrosu, öğrenci profili ve öğrenci sayıları açısından hem sürekliliğin hem de dalgalanmaların yaşandığı anlaşılmaktadır. Müdür Mehmed Bey'in 1902 sonlarına kadar görevini sürdürmesi istikrar unsuru olarak öne çıkmakta; ancak aynı zamanda kavânî, kitâbet-i resmiyye, ilm-i servet ve hesâb gibi derslere girmesi, öğretmen kadrosunun sınırlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yervân Karakaş Efendi ve Hamparsom Nizâmî bir çok derste görev üstlenmeleri ve özellikle Fransızca dersini yürütmeleri dikkat çekicidir. Bu durum Batı'ya açık bir liman şehri olan Beyrut'ta Fransızca'nın kültürel bir unsur değil bir bilim dili olarak yaygınlaşmasına güçlü bir katkı sağlamıştır.

Öğrenci sayıları incelendiğinde leylî (yatılı) talebenin fazlalığı taşradan merkeze gelen öğrencilerin eğitim imkânı bulduğunu göstermektedir. Gayrimüslim öğrenci sayısının düşük olması şaşırtıcı bir durum teşkil etmemiştir; zira bu kesim çoğunlukla kendi cemaat mekteplerine yönelmiştir. Bununla birlikte 1900-1902 arasında 12 gayrimüslim öğrencinin kaydedilmiş olması dikkate değer bir durum olarak öne çıkmıştır.

Müfredat yapısı değerlendirildiğinde fennî ilimler ile sosyal bilimlerin dengeli biçimde okutulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren medreselerde dinî derslerin ağırlık kazanmış olduğu hatırlandığında Tanzimat'la başlayan eğitim reformunun klasik dersleri bütünüyle dışlamadan çok dilli ve modern bilimlere yer verdiği anlaşılmaktadır.

2.4.3. Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı

Tablo 2.18 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdâdisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdür	Refik Efendi
Türkçe ve cebir ve hendese ve ma'lûmât-ı nâfi'a ve usûl defteri mu'allimi ve coğrafya mu'allim vekîli	Refik Efendi
'Ulûm-ı diniye mu'allimi	'Arif Efendi
'Arabi ve Fârisi ve resim ve târih mu'allimi	Mustafa Şükrü Efendi
Hesâb ve Türkçe mu'allimi	İbrahim Efendi
Hüsn-i hat "	Nâzım Efendi
Fransızca mu'allim vekîli	Filip Ferah Efendi

Tablo 2.18 Devamı

Mubassır	Reşid Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
49		49

Tablo 2.19 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	Refik Efendi	
Türkçe ve cebir ve hendese ve ma'lûmât-ı nâfi'a ve usûl defteri mu'allimi	Refik Efendi	
'ulûm-ı diniyye mu'allimi	Arif Efendi	
'Arabi ve Fârisi ve tarih ve resim ve ihtiyât sınıfı mu'allimi	Mustafa Şükrü Efendi	
Hesâb ve İhtiyât sınıfı mu'allimi	İbrahim efendi	
Lisân-ı 'Osmani ve coğrafya ve hüsn-i hat mu'allimi	Vehbi	
Ve Fransız mu'allimi	Filib Efendi	
Mubassır	Reşid Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
49		49

Tablo 2.20 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	Refik Efendi	
İlm-i eşyâ ve hıfzı's-sihha ve hendese ve usûl-i defteri ve Fransızca ve Türkçe ve ahlâk mu'allimi	Refik Efendi	
Arabi ve Fârisi ve târih ve resim mu'allimi	Mustafa Şükrü Efendi	
Türkçe ve hüsn-i hat ve 'ulûm-ı diniye ve hesâb ve coğrafya mu'allimi	Vehbi Efendi	
ulûm-ı diniye mu'allimi	Arif Sufi Efendi	
Târih ve hesâb ve coğrafya mu'allimi	İbrahim Halil Efendi	
Fransızca mu'allimi	Filip Ferah Efendi	
Mubassır	Ahmed Reşid Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
80	3	83

Tablo 2.21 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	Refik Efendi	
ilm-i eşyâ, hıfzı's-sıhha, hüsn-i hat, hendese, usûl defteri, Fransızca ve Türkçe mu'allimi	Refik Efendi	
Fârisi, târih, resim ve Türkçe mu'allimi	Mustafa Şükrü Efendi	
Türkçe ve 'Arabca ve ahlâk mu'allimi	Vehbi Efendi	
Ulûm-ı diniye mu'allimi	Arif Sufî Efendi	
Hesâb ve coğrafya mu'allimi	İbrahim Halil Efendi	
Fransızca mu'allimi	Filip Ferah Efendi	
Mubassır	Ahmed Reşid Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
80	3	83

Tablo 2.22 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdür Fransızca, kitâbet, hendese, cebir ve usûl-i defteri mu'allimi	Refik Bey
Fârisi resim, târih, hesâb mu'allimi	Mustafa Şükrü Efendi
Türkçe, ma'lûmât-ı zirâ'iyye ve sıhhiyye ve hüsn-i hat mu'allimi	Mustafa Efendi
'Ulûm-ı diniyye ve 'Arabiye mu'allimi	Arif Sufî Efendi
Coğrafya, hesâb, târih, ve 'ilm-i eşya mu'allimi	İbrahim Halil Efendi
Arabi mu'allimi vekili	Sa'id Efendi
Hüsn-i hatt mu'allimi	Mehmed Efendi
Mubassır ve 'ilm-i eşyâ mu'allimi	Ahmed Reşid Efendi
Sunûf-ı ihtiyâtiye, sarf, nahv-ı 'Arabi ve hüsn-i hat mu'allimi	Hasan Efendi
Kurân-ı Kerîm ve tecvîd mu'allimi	Mehmed Mücâhid Efendi
'Ulûm-ı diniye, hesâb, imlâ ve 'Arabi mu'allimi	Salih Efendi

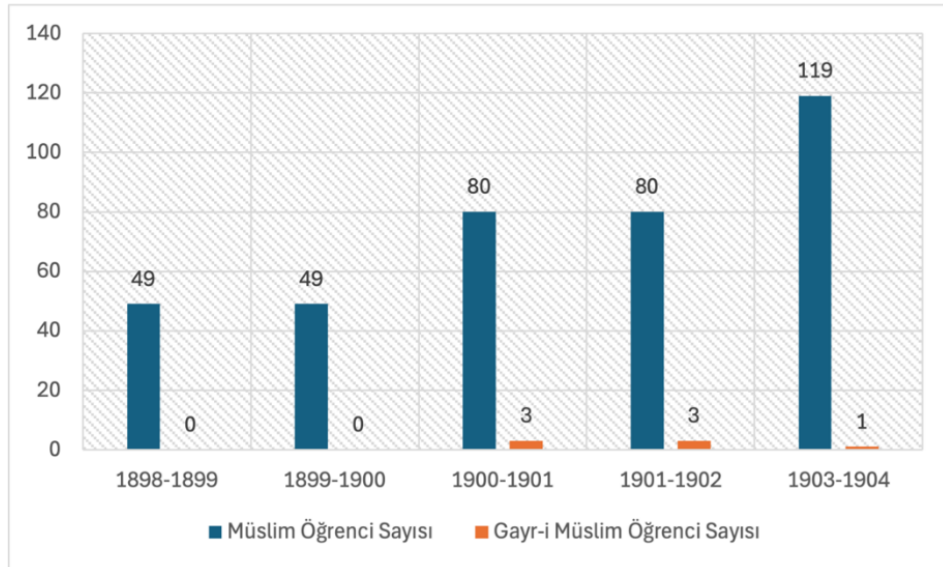
Tablo 2.22 Devamı

Lisân-ı 'Osmâni, coğrafya-yı 'Osmâni, târih-i 'Osmâni, 'ilm-i ahlâk mu'allimi	Saadeddin Şükrü Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
119	1	120

Tablo 2.23 Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Yıl	Müslim Öğrenci Sayısı	Gayr-i Müslim Öğrenci Sayısı	Toplam
1898-1899	49	0	49
1899-1900	49	0	49
1900-1901	80	3	83
1901-1902	80	3	83
1903-1904	119	1	120

Şekil 2.5 Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Lazkiye Mekteb-i İdâdisi'nin ders programları hem Beyrut Mekteb-i İdâdisi'nin hem de yukarıda aktarılan beş ve yedi yıllık idâdî müfredatlarının büyük oranda aynı çizgide olduğunu göstermektedir. 1898-1903 yılları arasında Maarif Salnâmelerine yansıyan veriler incelendiğinde okulun öğretim kadrosu, müfredat yapısı ve öğrenci mevcudu bakımından hem sürekliliğin hem de değişkenliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Müdür Refik Bey'in 1898'den 1903'e kadar görevini sürdürmesi kurumsal istikrarı işaret etmekte; buna karşın cebir, hendese, coğrafya ve Türkçe gibi derslere bizzat girmesi, idarecilerin öğretim yükünü üstlenmek zorunda kaldığını ve öğretmen kadrosunun sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

1903 yılına gelindiğinde öğretmen kadrosunun sayıca artması, eğitim seviyesinin yükseldiğine dair güçlü bir işaret sunmaktadır. Müfredata ilm-i eşya, sıhhiye bilgisi ve ziraat gibi uygulamalı ve modern derslerin dahil edilmesi taşradaki maarif sisteminde modernleşmeye yönelik ciddi adımların atıldığını göstermektedir. Öğrenci profili incelendiğinde okulun ilk iki senesinde 49 Müslüman öğrencinin bulunduğu; daha sonraki yıllarda bu sayının 80 Müslüman ve 3 gayrimüslim öğrenci ile devam ettiği; son yıl ise 119 Müslüman ve 1 gayrimüslim öğrenciye yükseldiği görülmektedir. 49'dan 120'ye çıkan bu artış Lazkiye gibi taşra biriminde dikkate değer bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Gayrimüslim öğrencilerin az sayıda da olsa varlığı küçük bir merkez olan Lazkiye'de çokkültürlü bir eğitim yapısının oluşmaya başladığını ortaya koymaktadır. Müfredatın içeriği incelendiğinde Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinin yanı sıra cebir, hendese, coğrafya, tarih ve ilm-i eşya gibi alanlarda derslerin bulunması, medrese temelli eğitimin tümüyle terk edilmediğini, modern eğitimin de güçlü biçimde uygulamaya geçirildiğini açıkça göstermektedir.

Sonuç itibarıyla Lazkiye Mekteb-i İdâdisi, mütevazı imkânlarla zaman içerisinde kurumsallaşmış; öğrenci ve öğretmen sayılarında kayda değer bir artış göstermiş ve modernleşme döneminde taşrada eğitim anlayışının dönüşümüne katkı sağlayan kurumlar arasında yerini almıştır.

2.4.4. Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi

Tablo 2.24 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdür	Osman Nuri Efendi
Tarih ve coğrafya ve cebir ve usûl defteri mu'allimi	Osman Nuri Efendi
Ulûm-ı diniye, Fârisi ve hendese ve ma'lûmât-ı nâfi'a mu'allimi	Abdülkâdir Efendi

Tablo 2.24 Devamı

Arabi ve Türkçe mu'allimi	Zeki Efendi	
Hesâb ve resim mu'allimi	İbrahim Efendi	
Hüsn-i hat mu'allimi	Ömer Efendi	
Fransızca mu'allimi	Reşid Efendi	
İnşâ mu'allimi ve mubassır	Raci Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
120		120

Tablo 2.25 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	'Ali Rıza Efendi	
Tarih ve coğrafya ve usûl defteri ve cebr mu'allimi	Ali Rıza Efendi	
Ulûm-ı diniye ve farsî ve hendese ve ma'lûmat-ı fenniye mu'allimi	İslam Efendi	
Lisân-ı 'Osmanî ve Fransızca ve hüsn-i hat mu'allimi	Mehmed Zeki Efendi	
Hesâb ve resim mu'allimi	İbrahim Efendi	
Arabi mu'allimi	İzzet Efendi	
Fransızca mu'allimi	Kamil Efendi	
İhtiyât sınıfı da'imi mu'allimi	Abdüllatif Efendi	
İnşâ mu'allimi ve mubassır	Râci Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
120		120

Tablo 2.26 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür ve târih ve cebr ve coğrafya ve Fransızca ve usûl-i defteri mu'allimi	'Ali Rızâ Efendi	
Hesâb ve hendese ve Fârisî ve ma'lûmât nâfi'a mu'allimi	'Abdülkâdir Efendi	
Ulûm-ı diniye ve târih ve coğrafya ve resim ve hüsn-i hat mu'allimi	İslâm Efendi	
Türkçe ve 'Arabi mu'allimi	Mehmed Zeki Efendi	
İnşâ ve kitâbet mu'allimi ve mubassır	Mehmed Râci Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
179		179

Tablo 2.27 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet		İsmi
Müdür ve târih ve cebr ve coğrafya ve Fransızca ve usûl-i defteri mu'allimi		'Ali Rızâ Efendi
Hesâb ve hendese ve Fârisi ve ma'lûmât nâfi'a mu'allimi		'Abdülkâdir Efendi
Ulûm-ı diniye ve târih ve coğrafya ve resim ve hüsn-i hat mu'allimi		İslâm Efendi
Türkçe ve 'Arabi mu'allimi		Mehmed Zeki Efendi
İnşâ ve kitâbet mu'allimi ve mubassır		Mehmed Râci Efendi
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
179		179

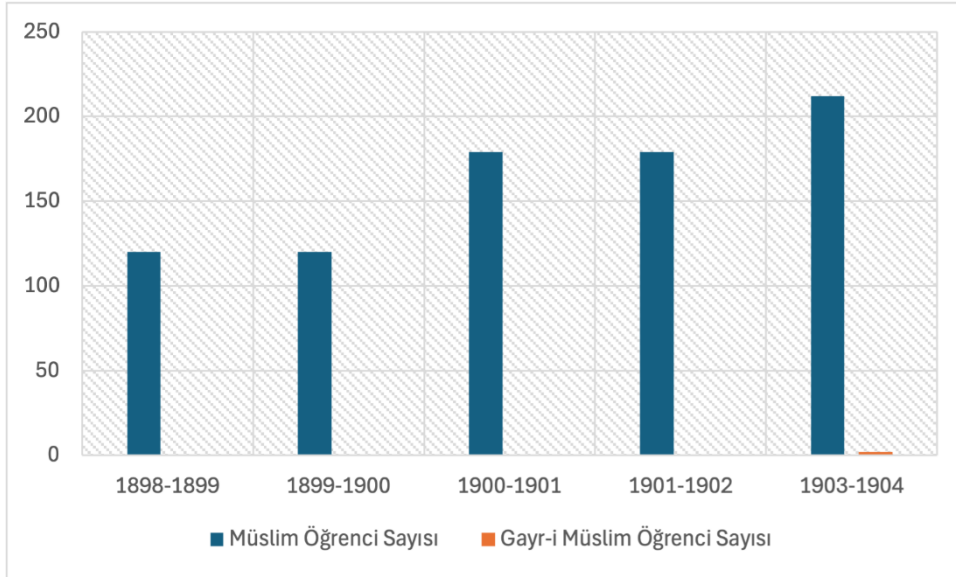
Tablo 2.28 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

İsmi	Memuriyet	
Müdür vekîli 'ulûm-ı diniyye e ahlâkiyye, Türkçe, coğrafya ve 'ilm-i eşyâ mu'allimi	İslam efendi	
'Ulûm-ı diniyye ve ahlâkiyye, Fârisi, usûl-ı defteri ve ma'lûmât-ı zirâ'iyye ve sıhhiyye mu'allimi	Cafer Efendi	
'Arabi, cebr, Türkçe ve coğrafya mu'allimi	Mehmed Zeki Efendi	
Târih, Türkçe mu'allimi ve kitâbet mu'allim vekîli	Mehmed Raci Efendi	
İmâm ve ihtiyât sınıfı mu'allimi	Mehmed Saib Efendi	
Hendese mu'allim vekîli	Mehmed Ali Efendi	
Fransızca mu'allim vekîli	Ahmed Nuri Efendi	
Fransızca mu'allim vekîli	Yusuf İzzet Efendi	
Hüsn-i hat, Türkçe mu'allimi ve hesâb mu'allim vekîli	Abdülkerim Efendi	
Resim, hesâb ve hendese mu'allim vekîli	Abdülfettah	
İhtiyât sınıfı mu'allimi	Şeyh Sadık Efendi	
İhtiyât sınıfı mu'allimi	Mehmed Veciye Efendi	
Mubassır	Mehmed Raci Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
212	2	214

Tablo 2.29 Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Yıl	Müslim Öğrenci Sayısı	Gayr-i Müslim Öğrenci Sayısı	Toplam
1898-1899	120	0	120
1899-1900	120	0	120
1900-1901	179	0	179
1901-1902	179	0	179
1903-1904	212	2	214

Şekil 2.6 Beyrut Vilayetine Bağlı Nablus Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Nablus Mekteb-i İdadisi'nin 1898-1903 yılları arasında ait Maarif Salnâmelerindeki veriler incelendiğinde ders programlarının beş ve yedi yıllık idâdî müfredatlarıyla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Lakin idare kadrosunda istikrarsızlık dikkat çekmektedir. İncelenen yıllarda okul müdürlüğü üç kez el değiştirmiştir. Müdürlük görevini üstlenen Osman Nuri Efendi'nin tarih, coğrafya, cebir ve usûl-i defter derslerine girmesi taşrada öğretmen kadrosunun sınırlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Müteakip dönemde müdürlük görevini devralan Ali Rıza Efendi'nin de benzer biçimde ders yükünü üstlenmesi öğretmen yetersizliğinin devam ettiğini göstermektedir. 1903 yılında ise vekil öğretmen sayısında gözlenen artış kadro eksikliğinin giderilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Atanan vekillerin uzmanlık alanlarına göre dağılım göstermeleri, ilmi çeşitliliği artırmış ve modern derslerin müfredata dahil edilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1903'te ilm-i eşyâ, usûl-i

defter, ziraat ve sıhhiye bilgisi derslerinin programa eklenmesi taşra eğitim sisteminin modernleşme sürecinde olumlu bir adım olmuştur.

Kadro eksikliklerinin yoğun biçimde hissedildiği bu okulda, klasik medrese dersleri ve dil derslerinin yanı sıra modern bilimlerin okutulmaya başlanması Osmanlı maarifinin taşrada geçirdiği dönüşümü göstermektedir. Öğrenci sayıları incelendiğinde 1898-1900 arasında 120 Müslüman öğrencinin bulunduğu 1901-1903 arasında bu sayının 179'a yükseldiği, 1903-1904 döneminde ise 212 Müslüman ve 2 gayrimüslim öğrenci ile toplam 214'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Öğrenci sayısının yıllara göre istikrarlı biçimde artması merkezin eğitim politikalarıyla senkronizasyonun sağlandığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte gayrimüslim öğrencilerin sayısının yalnızca iki ile sınırlı kalması Nablus'un çokkültürlü bir eğitim yapısına kavuşamadığını göstermektedir. Bu durum gayrimüslim tebaanın Osmanlı maarif sistemine dahil olmak yerine kendi cemaat mekteplerine yöneldiğini teyit etmektedir. Netice olarak Nablus Mekteb-i İdadisi artan öğrenci sayısı ve müfredata eklenen modern derslerle taşradaki eğitim reformunun bir yansıması olmakla beraber toplumsal çeşitliliği yansıtmada sınırlı kalmıştır.

2.4.5. Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi

Tablo 2.30 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	Salâheddin Bey	
Fransızca ve hesâb ve usûl defteri ve ma'lûmât-ı fenniye mu'allimi	Salâheddin Bey	
Resim mu'allimi	Lebib Efendi	
Türkçe ve Fârisî ve târih, hendese mu'allimi	İsma'il Hakkı Efendi	
'Ulûm-ı diniye ve 'Arabî mu'allimi	Şeyh 'Abdullah Efendi	
Coğrafya ve hesâb mu'allimi	Arif Efendi	
Hüsn-i hat mu'allimi	Tevfik Efendi	
Türkçe mu'allimi ve mubassır	Salih Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
97		97

Tablo 2.31 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	Mehmed Hilmi Efendi	
Fransızca ve hesâb ve usûl defteri ve cebr ve ma'lûmât-ı nâfi'a mu'allimi	Mehmed Hilmi Efendi	
Türkçe ve Fârisi ve târih ve hendese ve ihtiyât-ı hesâb mu'allimi	İsma'il Hakkı Efendi	
Coğrafya ve hesâb ve Türkçe ve hüsn-i hat mu'allimi	Tevfik Efendi	
Ulûm-ı diniye ve Arabi mu'allimi	Şeyh 'Abdullah Efendi	
Fransızca mu'allimi	Şevki Efendi	
İhtiyât sınıfı da'imi mu'allimi ve mubassır	Salih Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
75	2	77

Tablo 2.32 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür ve Fransızca ve resim ve hesâb ve usûl-i defteri ve ma'lûmât-ı nâfi'a mu'allimi	Mehmed Hilmi Efendi	
Cebr ve hendese mu'allimi	Bedri Bey	
Türkçe ve coğrafya ve târih ve hıfzı's-sıhha ve ma'lûmât nâfi'a mu'allimi	İsma'il Efendi	
Arabi mu'allimi	Şeyh 'Abdullah Efendi	
Fârisi mu'allimi	Habîbullah Efendi	
Ulûm-ı diniye mu'allimi	Mahmud Delbâbidi Efendi	
Ulûm-ı diniye mu'allimi	Mahmud Sa'di Efendi	
ulûm-ı diniye ve Türkçe ve coğrafya ve hesâb ve ahlâk mu'allimi	Ahmed Esad Efendi	
Hüsn-i hat mu'allimi	Cemil Efendi	
Mubassır ve Türkçe mu'allimi	Mehmed Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
105	5	110

Tablo 2.33 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi
Müdür, Fransızca, hesâb, usûl defteri, cebr ve 'ilm-i eşyâ mu'allimi	Süleyman Efendi
Resim, hesâb ve hendese mu'allimi	Bedri Bey
Türkçe, ahlâk, târih, Fârisi mu'allimi	İsmail Efendi
Arabi mu'allimi	Şeyh 'Abdullah Efendi
Ulûm-ı diniye mu'allimi	Mahmud Lebâbidi Efendi

Tablo 2.33 Devamı

Ulûm-ı diniye mu'allimi	Mahmud Said Efendi	
Türkçe ve coğrafya mu'allimi	Ahmed Said Efendi	
Hüsn-i hat mu'allimi	Tevfik Efendi	
Mubassır	Ahmed Es'ad Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
105	5	110

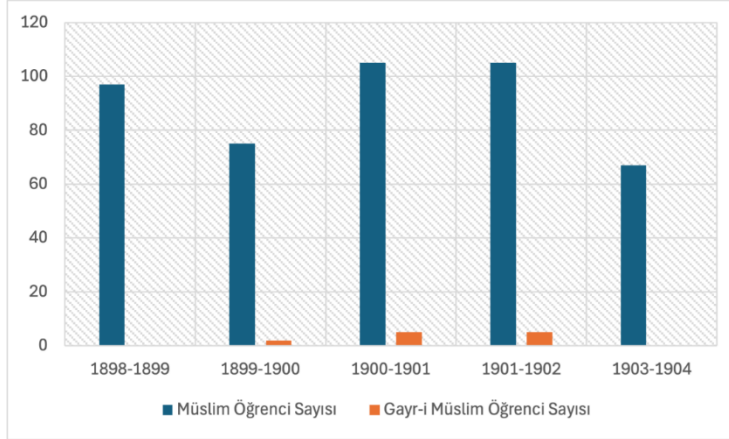
Tablo 2.34 H.1321-1322/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür usûl-i defteri, cebr, hendese, resim, kitâbet, ma'lûmât-ı zirâ'iyye ve sıhhiye mu'allimi	Nabi Bey	
Târih, hesâb ve coğrafya mu'allimi	'Abdülkâdir Efendi	
'ilm-i eşyâ, 'ulûm-ı diniyye ve ahlâkiyye, 'Arabi ve Türkçe mu'allimi	Ahmed Esad Efendi	
'Ulûm-ı diniyye ve ahlâkiyye, 'Arabi ve Fârisi mu'allimi	Muhsin Efendi	
Fransızca mu'allimi	Zeki Efendi	
Türkçe mu'allimi ve mubassır	Mehmed 'Atâ Efendi	
Coğrafyâ mu'allimi	Tahsîn Efendi	
Hüsn-i hatt mu'allimi	Tevfik Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
67		67

Tablo 2.35 Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Yıl	Müslim Öğrenci Sayısı	Gayr-i Müslim Öğrenci Sayısı	Toplam
1898-1899	97	0	97
1899-1900	75	2	77
1900-1901	105	5	110
1901-1902	105	5	110
1903-1904	67	0	67

Şekil 2.7 Beyrut Vilayetine Bağlı Akka Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Akka Mekteb-i İdadisi'nin 1898-1903 yılları arasında ait Maarif Salnâmeleri verileri incelendiğinde ders programlarının beş ve yedi yıllık idâdî müfredatlarıyla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Okulun öğretmen kadrosunda kimi yıllarda çeşitlilik ve artış gözlenmekte kimi yıllarda ise sadeleşme ve daralma dikkati çekmektedir. 1898'de müdürlük görevini üstlenen Salâheddin Bey'in Fransızca, hesap, usûl-i defter ve ma'lûmât-ı fenniyye derslerine girmesi idarecilerin ders yükünü üstlenerek kadro yetersizliğini gidermeye çalıştığını göstermektedir. Sonraki yıllarda müdürlük görevine gelen Mehmed Hilmi Efendi ve Süleyman Efendi'nin de benzer şekilde derslere girmeleri bu sıkıntının devam ettiğini ortaya koymaktadır.

1903 yılına gelindiğinde öğretmen kadrosunun genişlediği ve uzmanlık alanlarının çeşitlendiği görülmektedir. Sıhhiye, ziraat ve ilm-i eşyâ gibi fen ve uygulamalı derslerin ağırlık kazanması okulun eğitim anlayışında kurumsal ve disiplinler bir yapıya kavuştuğuna işaret etmektedir. Öğrenci profili ve sayıları bakımından dalgalı bir tablo göze çarpmaktadır. 1898'de 97 Müslüman öğrencinin bulunduğu okulda 1899'da 75 Müslüman ve 2 gayrimüslim öğrenci kaydedilmiştir. 1900-1903 arasında 105 Müslüman ve 5 gayrimüslim öğrenci ile toplam 110 kişilik bir mevcuda ulaşılmış; 1903-1904 döneminde ise öğrenci sayısı 67 Müslümana düşmüştür. Bu gerileme öğretmen kadrosundaki değişimlerle, demografik yapıda yaşanan dalgalanmalarla veya okulun eğitim kalitesine dair algılarla ilişkili olabilmektedir. Gayrimüslim öğrencilerin sayısının kısa süreli bir artış göstermesi ancak kalıcı olmaması Akka'daki gayrimüslim tebaanın Osmanlı mekteplerine ilgisinin sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Müfredat incelendiğinde klasik derslerin yanı sıra cebir, hendese, tarih, coğrafya, ilm-i eşyâ ve Fransızca gibi modern ve uygulamalı derslerin okutulması Tanzimat sonrası eğitim

reformlarının Akka'da da hayata geçirildiğini göstermektedir. Kadro yapısındaki değişimler modern derslere verilen önem ve kısa süreli de olsa gayrimüslim öğrencilerin eğitime dahil olması dikkate alındığında Akka Mekteb-i İdadisi taşrada Osmanlı maarifinin modernleşme sürecine uyum sağlamaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

2.4.6. Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi

Tablo 2.36 H.1316-1317/M.1898 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür	Tevfik Bey	
Fransızca ve ma'lûmât-ı nâfi'a ve coğrafya mu'allimi	Tevfik bey	
'Ulûm-ı diniye, Türkçe, hendese ve târih mu'allimi	Ahmed Hulûsi Efendi	
Türkçe mu'allimi	Rafet Efendi	
Arabi mu'allimi	Hayreddin Efendi	
Usûl-i inşâ mu'allimi	Abdürrezzak Efendi	
Hesâb, cebr, resim mu'allimi	Tevfik Bey	
Usûl defteri mu'allimi	Abdü'aziz Efendi	
Mubassır ve hüsn-i hat mu'allimi	Hasan Fehmi Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
70		70

Tablo 2.37 H.1317-1318/M.1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

İsmi	Memuriyet	
Müdür	Tevfik Bey	
Fransızca ve coğrafya ve ma'lûmât-ı nâfi'a mu'allimi	Tevfik Bey	
'Ulûm-ı diniye ve Türkçe ve hendese ve târih mu'allimi	Ahmed Hulûsi Efendi	
Türkçe mu'allimi	Rıfat Efendi	
Hesâb-ı cebr ve resim mu'allimi	Tevfik Bey	
Arabi mu'allimi	Hayreddin Efendi	
Fârisi mu'allimi	Mes'ûd Efendi	
Usûl-i inşâ mu'allimi	Abdürrezzâk Efendi	
Usûl defteri mu'allimi	Abdü'aziz Efendi	
Mubassır ve hüsn-i hat mu'allimi	Hasan Fehmi Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
59		59

Tablo 2.38 H.1318-1319/M.1900 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür ve Fransızca ve ma'lûmât-ı fenniye ve cebr ahlâk mu'allimi	Halil Efendi	
Ulûm-ı diniye ve coğrafya ve Fârisi ve târih mu'allimi	Ahmed Hulûsi Efendi	
Hendese ve hesâb ve resim ve coğrafya mu'allimi	Tevfik Efendi	
Arabi ve tecvîd mu'allimi	Hayreddin Efendi	
Ulûm-ı diniye mu'allimi	Mehmed Ceser Efendi	
Hüsn-i hat mu'allimi	Hasan Fehmi Efendi	
Türkçe mu'allimi	Ali Münîr Bey	
Türkçe mu'allimi	Abdurrezzâk Efendi	
Usûl defteri mu'allimi	Abdül'aziz Efendi	
Mubassır	Hasan Fehmi Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
255		255

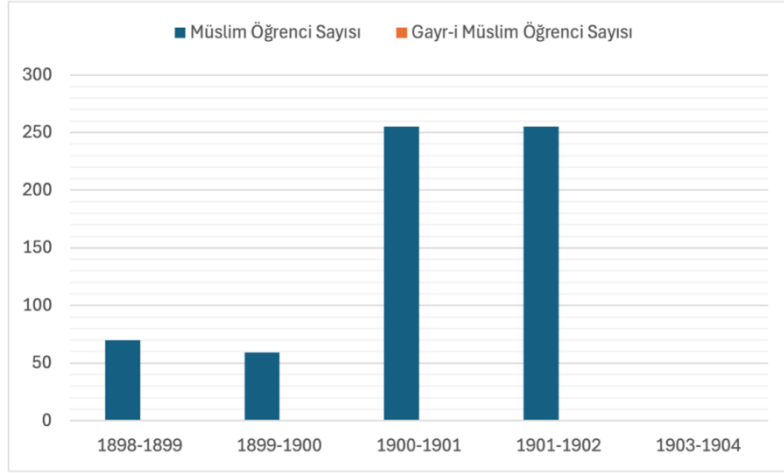
Tablo 2.39 H.1319-1320/M.1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi Muallimleri ve Dersleri

Memuriyet	İsmi	
Müdür, Fransızca, ma'lûmât-ı fenniye, cebr, ahlâk, usûl-i defteri mu'allimi	Halil Efendi	
Ulûm-ı diniye ve coğrafya, hıfzı's-sıhha ve târih mu'allimi	Ahmed Hulûsi Efendi	
Hendese, hesâb ve resim mu'allimi	Tevfik Efendi	
Arabi mu'allimi	Hayreddin Efendi	
Ulûm-ı diniye mu'allimi	Mehmed Ceser Efendi	
Hüsn-i hat ve Türkçe mu'allimi	Hasan Fehmi Efendi	
Türkçe mu'allimi	Abdurrezzak Efendi	
Fârisi mu'allimi	Mahmud Efendi	
Mubassır	Hasan Fehmi Efendi	
ÖĞRENCİ SAYISI		
Müslim	Gayr-i müslim	Yekûn
255		255

Tablo 2.40 Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Yıl	Müslim Öğrenci Sayısı	Gayr-i Müslim Öğrenci Sayısı	Toplam
1898-1899	70	0	70
1899-1900	59	0	59
1900-1901	255	0	255
1901-1902	255	0	255
1903-1904	0	0	0

Şekil 2.8 Beyrut Vilayetine Bağlı Trablusşam Sancağı Mekteb-i İdadisi 1898-1903 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları

Trablusşam Mekteb-i İdadisi'nin 1898-1903 yılları arasına ait Maarif Salnâmeleri verilerine bakıldığında müfredatın beş ve yedi yıllık idâdî ders programlarıyla büyük oranda örtüştüğü anlaşılmaktadır. Okulun payitahttan oldukça uzakta bulunmasına rağmen öğretmen ve öğrenci sayıları üzerinden değerlendirildiğinde kurumsallaşma sürecine girdiği açıkça görülmektedir. 1898-1900 yılları arasında müdürlük görevini yürüten Tefvik Bey'in aynı zamanda Fransızca, hesap, coğrafya ve resim derslerini vermesi taşrada öğretmen kadrosundaki eksikliğin idareciler tarafından telafi edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ahmed Hulusi Efendi'nin dinî ve sosyal bilimlere dair dersleri uzun süre devam ettirmesi öğretmen kadrosunda görece bir istikrarın sağlandığını göstermektedir.

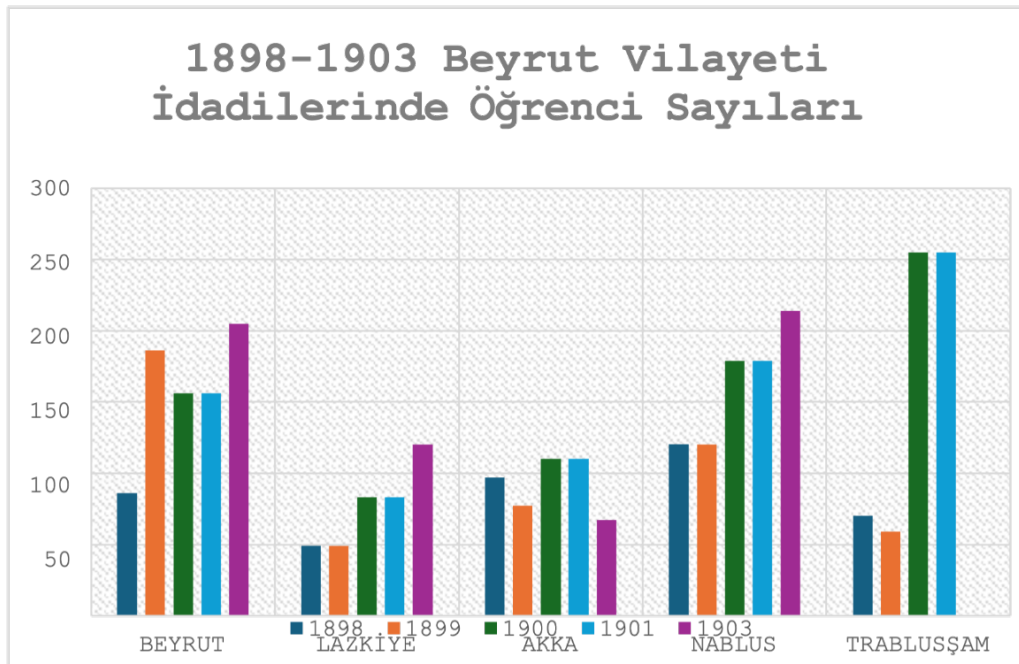
Müfredat yapısı incelendiğinde Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca derslerinin yanı sıra cebir, hendese, ilm-i servet ve sıhhiye gibi modern ve uygulamalı derslerin de yer aldığı görülmektedir. Bu durum, klasik medrese temelli derslerin tamamen terk edilmeksizin modern içeriklerle dengeli bir şekilde sunulduğunu göstermektedir. 1900 yılından itibaren Halil Efendi'nin müdür olarak atanmasıyla öğretmen kadrosunda ve ders programlarında genişleme yaşanmıştır. İlm-i eşyâ, ahlâk, sıhhiye ve usûl-i defter derslerinin eklenmesi Tanzimat sonrasındaki eğitim reformlarının taşrada da karşılık bulduğunu göstermektedir.

Öğrenci sayıları bakımından Trablusşam Mekteb-i İdadisi dikkat çekici bir tablo ortaya koymaktadır. 1898'de Müslüman öğrenci sayısı 70 iken 1899'da bu sayı 59'a gerilemiştir. Ancak 1900 ve 1901 yıllarında 255'e yükselerek olağanüstü bir artış göstermiştir. Bu sıçramanın çevre sancaklardan öğrenci kabul edilmesiyle ilişkili olduğu düşünülebilmektedir. 1903 yılına ait Maarif Salnâmesi'nde Trablusşam İdadisi'ne dair herhangi bir kaydın bulunmaması okulun geçici olarak faaliyet dışı kalmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Bu denli yüksek öğrenci mevcuduna sahip bir idâdinin faaliyet dışı kalması taşradaki eğitim düzeninin kırılmağını ortaya koymaktadır.

Gayrimüslim öğrencilere dair verilere bakıldığında ise incelenen yıllar boyunca herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durum Trablusşam'daki gayrimüslim cemaatlerin kendi kurumlarına yönelmesiyle ve bölgenin sosyal yapısıyla açıklanabilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Trablusşam Mekteb-i İdâdisi kısa sürede kaydettiği öğrenci artışı ve modern müfredat yapısıyla Beyrut Vilâyeti'nin taşrada en dikkat çekici ve hızlı gelişim gösteren eğitim kurumlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 2.9 1898-1903 Beyrut Vilayeti İdadilerinde Öğrenci Sayıları

2.5 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Medreseler

2.5.1. Medreselerin Tarihçesi

Medrese kelimesi sözlükte “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen *ders* (*dirâse*) kökünden türemiş bir mekân ismi olarak tanımlanmaktadır.³⁴ İslâm tarihinde ilk medresenin nerede ve ne zaman açıldığı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda IX. yüzyılda Horasan ve Türkistan coğrafyasında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Medreselerde ağırlıklı olarak dinî eğitim verilmekte fakat bunun yanında akli bilim dersleri de okutulmaktadır. Medreselerde ders veren kişilere “müderris” adı verilmektedir. Türk-İslâm geleneğinde medreselerin önemli bir

³⁴ N. Bozkurt, “MEDRESE”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.28, Ankara, 2003, s.323-327.

yeri bulunmakta özellikle Büyük Selçuklu Devleti döneminde Nizâmiye Medreseleri ile kurumsal bir kimlik kazandırıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra açılan ilk medrese İznik Medresesi olmuş ilk müderrislik görevine ise Dâvûd-i Kayserî tayin edilmiştir. Klasik dönem Osmanlı medreselerinde bir müderris ve onun seçtiği yardımcıları (*mu'îd*) görev yapmakta, eğitim ve öğretim ücretsiz sağlanmakta ve öğrencilerin temel ihtiyaçları ilgili medreseye tahsis edilen vakıflar tarafından karşılanmaktadır.³⁵ Özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren eğitim alanında önemli reformlar yapılmış; onun açtığı Sahn-ı Semân Medreseleri hem dinî hem de fennî bilimleri bir arada sunarak yetişmiş bireyler kazandırmayı hedeflemiştir. Bu kurumlar aynı zamanda Osmanlı ilmiye sınıfının temel kadrolarının kaynağını oluşturmuştur. Ardından Kanuni Sultan Süleyman devrinde Süleymaniye Medreseleri açılarak sisteme dahil edilmiştir

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı medreselerinde bir çözülme süreci yaşanmaya başlamıştır. Bunun başlıca sebepleri; naklî ilimlere ağırlık verilmesi, müderris tayinlerinde rüşvet ve iltimas gibi usulsüzlüklerin artması, büyük ulema çocuklarının kayırılması, tedris görevlerinde ihmalkârlık, ehliyetli kimseler yerine yetersiz kişilerin ilmiye yoluna girmesi ve ehl-i ilim ile cehlin derece farkının ayırt edilememesi şeklinde sıralanmaktadır.

II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde modern tarzda mekteplerin açılmasıyla birlikte medreseler ikinci plana itilmiştir. Bu dönemde mektep-medrese tartışmaları yoğunluk kazanmış, modern eğitim kurumlarının gelişmesiyle medreselerin toplumsal ve ilmî konumu zayıflamaya başlamıştır. II. Meşrutiyet sonrasında ise medreselere dair yeni düzenlemelere gidilmiş, ders programlarının içerikleri ve kurumun işleyişi yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır.³⁶

³⁵ D. Aşkın, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, 2.Sayı, 2017, s.980.

³⁶ Daha detaylı bilgiler için ayrıca bkz. M. Şanal, Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, 14.Sayı, 2003, s.154-155.

Tablo 2.41 Klasik Dönem Medreseleri ve Ders Programları (Y. Akyüz, age, s.69)

Medreselerin Adları	Okutulan Ders Kitapları	Kitabın İlgili Olduğu Bilim Dalı	Müdürrisin Maaşı
Haşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut, Avamil, İzhar, Kafiye Şerh-i Tevali, Metali, Telvih, Haşiye-i Tercid, Şerh-i Feraiz, Mutavvel	Sarf, Nahiv, Akaid-i Kelam, Usul-i Fıkıh, Kelam, Fıkıh, Belagat,	20-25 Akçe
Miftah	Haşiye-i Tecrit, Şerh-i Miftah, Tenkit ve Tazvih, Mesabih	Kelam, Belagat, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Hadis	30-35 Akçe
Kırklı ve Hariç Elli	Miftah-ul Ulum, Tazvih, Meşarik, Hidaye, Şerh-i Mevakif, Buhari, Müslim, Mesabih	Belagat, Usul-i Fıkıh, Hadis, Fıkıh, Kelam,	50 Akçe
Dahil Elli	Hidaye, Telvih, Buhari, Keşşaf, Beyzavi	Fıkıh, usul-i Fıkıh, Hadis, Tefsir	50 Akçe
Altmışlı	Hidaye, Telvih, Buhari, Keşşaf, Beyzavi	Fıkıh, usul-i Fıkıh, Hadis, Tefsir	60 Akçe
Sahn	Fatih, Süleymaniye, Ayasofya medreselerindeki dersler ile bazı altmışlı medreselerdeki dersler		60'dan çok

2.5.2. Beyrut Sancağında Medreseler

Tablo 2.42 1898-1901 Yılları Arası Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Medreseler

Livâ	Kazâ	Medresenin ismi	Mahalli	Talebe ve 'aded	Medresenin bânisi	Mülâhazât
Beyrût	Beyrût					Evkat-i muayynede tedrisat vuku bulunmuyor
Trablusşâm	Akkâ				Mehmed Paşa	
Akkâ	Akkâ		Cezzâr Ahmed Paşa cami'inde			
Nâblus	Nâblus	Salâhi				
Nablus	Nablus	Ayn				

Tablo 2.43 1903 Yılı Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Medreseler

Livâ	Kazâ	Medresenin ismi	Mahalli	Müdürrisi	Talebe ve 'aded	Medresenin bânisi	Mülâhazât
Akka	Akka	Cezâr Paşa	Cezâr Paşa câmi'i şerîfi	Şeyh Ahmed ve Abdullah Efendiler		Merhûm Cezâr Paşa	
Safed	Safed	El-Ahmer	Câmi'i	Müfti'-i kazâ Hasan Efendi	35		
Taberiye	Taberiye	Câmi'i Yusufü'l-zâhir	Câmi'i	Şeyh Süleyman Efendi	7	Taberiyâ müftisi faziletli Abdülislam Taberi Efendi	
Nâblus	Nâblus	Salâhi	Habele mahallesi	Şeyh Musa Efendi	50	Selahaddin Eyyûbi kaddes-i sırrahu	
Nâblus	Nâblus	Salâhi	Karyûn Mahallesi	Şeyh Musa Efendi, Arif Efendi	20	İbrahim Bey	
Trablusşâm	Trablusşâm	Tanyâl	Haddâdın	Hüseyin El-cerr Efendi	10	Tanyâl câmi'inin bânisi	
Trablusşâm	Trablusşâm	Recibe	Haddâdın	Hüseyin El-cerr Efendi	15	Şeyh Receb Efendi	
Trablusşâm	Trablusşâm	Sakarkaya	Haddâdın	Mecid Magrabi Efendi	10	El-Emir	
Trablusşâm	Trablusşâm	Eşşemsiyye	Nûri	Şeyh Halil Sâdık Efendi	17	Şeyh Şemseddin Mevlevi	

Tablo 2.43 Devamı

Trablusşâm	Trablusşâm	Devskiye	Bâbü'l-hadîd	Hâmid Efendi	2	Devskiye câmi'inin bânîsi	
Trablusşâm	Trablusşâm	Hâmidkiye	Terbî'a	Necîb Efendi	2	Attâr Câmî'inin Efendi	
Trablusşâm	Trablusşâm	Habâk	Tahtü'l-kal'e	Emin İzzeddin Efendi	10	Naci Efendi	
Trablusşâm	Trablusşâm	Susya(?)	Malâha	Şeyh Mahmud Efendi	6	Şeyh Susi Efendi	
Trablusşâm	Trablusşâm	Marasbiye (?)	Sevika	Mahmud Efendi	4	Mechûl	
Trablusşâm	Trablusşâm	Debbâ	Sâga			Şeyh Abdullah Efendi	
Lazkiye	Lazkiye						Lazkiye'de inşa edilmiş medrese olmayub ancak mevcûd yirmi beş talebe 'ilmi şerîf müderris efendinin hânesine müdâvemetle ders görmekdedirler.
Beyrut	Beyrut	Ulviye	Şakrâ	Seyyid Ali Mahmûd Efendi	100	Karye ahâlisi	
Beyrut	Beyrut	Hüseyniye	Hayyâm	Şeyh Abdülhüseyn Efendi	50	Hacı İbrahim Efendi	

Maarif Salnâmelerindeki verilere göre Beyrut Vilayetinde medreseler XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı taşra sisteminde geleneksel, ağırlıklı olarak dinî eğitim veren kurumlar olarak dikkate değer bir çeşitliliğe sahip bulunmaktadır. Vilayete bağlı sancaklarda bu medreseler eğitim faaliyetlerini sürdürmekte ve klasik Osmanlı medresesi modelini yaşatmakta, taşra uleması aracılığıyla da ilmî sürekliliği sağlamaktadır.

1903 yılına ait Salnâme incelendiğinde Beyrut kazasındaki Ulviye Medresesi öne çıkmaktadır. Sakra Mahallesinde yer alan bu medresede 100 öğrencinin kaydedilmiş olması dikkat çekici bir durumdur. Müderrisi Seyyid Ali Mahmud Efendi'dir. Medresenin banisinin karye ahâlisi olması, yerel toplumun ilme ve medreseye verdiği önemi açık biçimde ortaya

koymaktadır. Yine Hayyam Mahallesinde bulunan Hüseyiniye Medresesi 50 öğrenciye sahip olup, bu sayı taşra ölçeğinde yüksek kabul edilmektedir. Bu medresenin banisi Hacı İbrahim Efendi'dir.

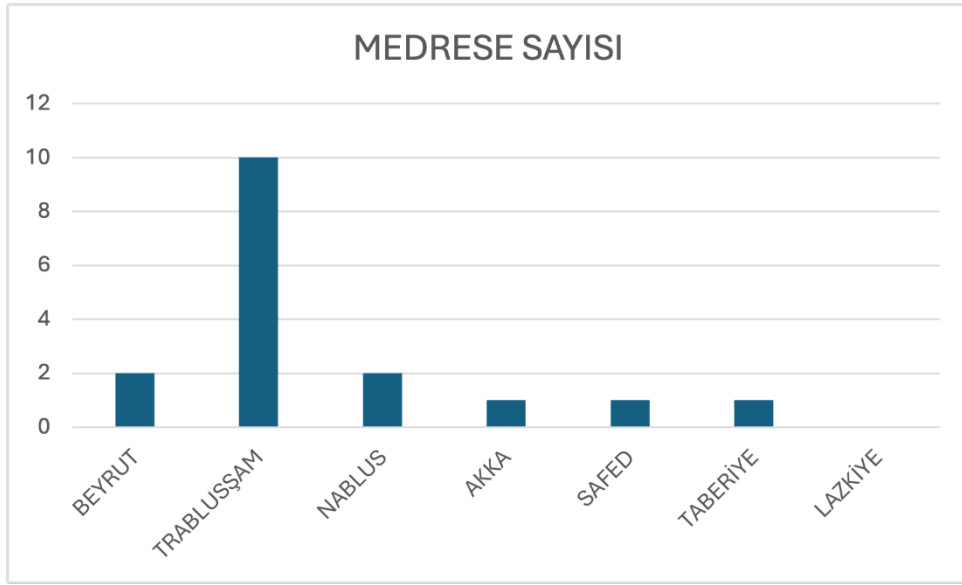
Beyrut'a bağlı diğer sancaklarda da farklı büyüklüklerde medreseler faaliyet göstermektedir. Trablusşam'da 10 medrese kaydedilmekte olup buralarda öğrenci sayıları 2 ile 17 arasında değişmekte, toplamda 83 öğrenciye ulaşılmaktadır. Bunlardan en kalabalık olanı 17 öğrencili Eşşemsiyye Medresesi'dir. Müderrisi Şeyh Halil Sadık'tır. Trablusşam'daki medreselerin büyük kısmı şeyhler tarafından kurulmakta veya yönetilmekte halkın desteğiyle varlığını sürdürmektedir. Bu durum da halk ile medreseler arasındaki bağın güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Nablus kazasında Habele ve Karyun mahallelerindeki Salahi Medresesi dikkat çekmektedir. Habele'de müderris olarak Şeyh Musa Efendi görev yapmaktadır. Medresenin kuruluşunun Selâhaddin Eyyubî'ye atfedilmesi bu kurumun tarihî ve sembolik bir değer taşıdığını göstermektedir.

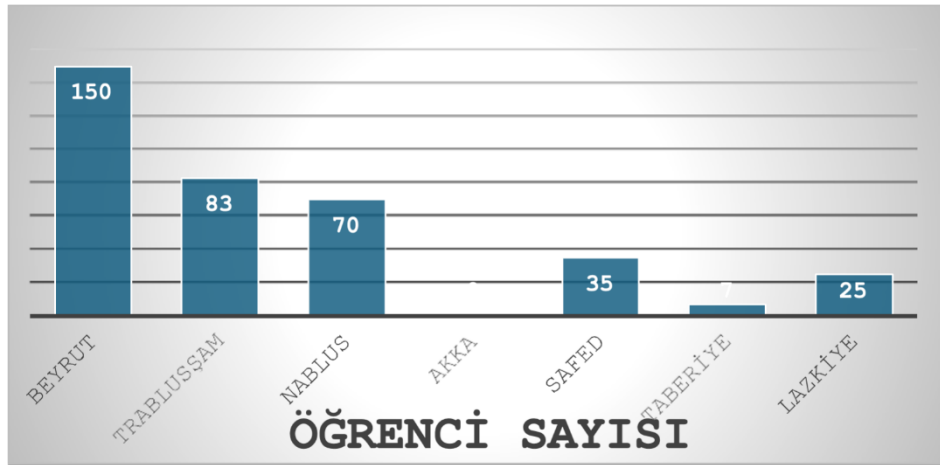
Akka, Safed ve Taberiye kazalarındaki medreseler daha sınırlı sayıdadır. Akka'da öğrenci sayısı kaydedilmemiştir. Safed'de El-Ahmer Medresesi 35 öğrencisiyle kayıtlara geçmiştir ve müderrisi aynı zamanda kaza müftüsü olan Hasan Efendi'dir. Taberiye'de ise 7 öğrenci bulunmakta eğitimin kaza müftüsü ve yerel ulema tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum eğitim faaliyetlerinin merkezî otorite yerine taşra uleması eliyle sürdürüldüğünü göstermektedir. Lazkiye kazasında ise doğrudan inşa edilmiş bir medresenin bulunmadığı, 25 öğrencinin müderrisin evinde ders aldığı kayıtlıdır. Bu uygulama kurumsal bir yapının bulunmamasına rağmen medrese geleneğinin gayriresmî biçimde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Beyrut Vilayetinde medreselerin eğitim faaliyetleri farklı sosyo-ekonomik çevrelerde ilmi sürekliliği sağlamaya yönelmektedir. Gerek büyük öğrenci kapasiteli medreseler gerekse taşrada müderrisin evinde yürütülen dersler Osmanlı'nın son döneminde ilmî eğitimlerin örgütlü biçimde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Beyrut'taki medreseler hem geleneksel yapının sürdüğünü hem de yerel halkın eğitime ilgisini ve katkısını açık biçimde yansıtmaktadır.

Şekil 2.10 1898-1903 Yılları Arası Beyrut Vilayetindeki Medrese Sayıları

Şekil 2.11 Beyrut Vilayetinde Bağlı Sancaklardaki Medreselerin Öğrenci Sayıları

2.6 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Matbaalar

2.6.1. Matbaaların Tarihçesi

Matbaa, sert bir basma kalıbının izini daha yumuşak bir maddenin üzerine baskıyla çıkarma esasına dayanan “tab” işlemidir.³⁷ Tarihte kâğıt üzerine yapılmış ilk baskıların Çin’de ortaya çıktığı bilinmektedir. Ardından Japonya, Kore ve Uygur Türkleri Çin baskı tekniklerini örnek alarak benzer uygulamalara yönelmişlerdir. Modern matbaanın temelleri ise Alman Johannes Gutenberg tarafından 1440 yılında atılmıştır.

³⁷ K.Beydilli, MATBAA, TDV.İslam Ansiklopedisi, C.28, Ankara, 2003, s.105-110.

Osmanlı coğrafyasında matbaanın serüveni 1493 yılında İspanya'dan göç eden Yahudilerin kurduğu matbaa ile başlamaktadır. Daha sonra 1567 yılında Apkar Tıbir, Topkapı'nın Kefeli Mahallesi'nde Surp Nigoğayos Kilisesi bünyesinde ilk Ermeni matbaasını kurmuş ve 1567-1569 yılları arasında beş ya da altı eser basmıştır.³⁸ Rum cemaatinin ilk matbaası ise 1627'de açılmış, burada yayımlanan ilk eser Museviler aleyhine kaleme alınan *Court Trait  contre les Juifs* olmuştur.³⁹

Türkler tarafından kurulan ilk matbaanın L le Devri'nde açıldığı görülmektedir. Neden bu kadar geç kaldığı sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı, çoğu zaman “yenilik karşıtlığı” ile açıklansa da tarihî veriler asıl sebeplerin farklı olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Osmanlı'da hattatlığın yaygın olu u, el yazması eserlerin estetik değeri ve XV-XVI. yüzyıllarda Türk kültür seviyesinin Avrupa'dan daha yüksek kabul edilmesi matbaanın gecikmesini anlamlandıran faktörlerdir. Ayrıca matbaanın  eriata aykırı olduğu y nindeki kanaat yaygınlaşmış; hattatların i siz kalmaması için bu yeniliğin engellendiği  ne sürülmüştür. Lakin sıralanan iddiaları kanıtlayan bir belge veya resmî kayıt bulunmamaktadır.⁴⁰

L le Devri'nde Yirmisekiz Mehmed  elebi'nin oğlu Said Efendi ile İbrahim Müteferrika'nın ortak girişimi sonucunda ilk Türk matbaası kurulmuştur. 1727 Temmuz'unda faaliyetlerine ba layan bu matbaada basılan ilk eser *Vankulu L gati* olmuştur. Kitabın satışına izin veren ferman.⁴¹ 1729'da çıkarılmış, baskı tarihi ise Recep 1141/M. 1729 olarak kaydedilmiştir.⁴² 1730 Patrona Halil İsyanı'nın patlak vermesi matbaanın faaliyetlerini sekteye uğratmamı  hatta aynı yıl içerisinde yeni eserler basılmıştır. Sultan I. Mahmud'un tahta çıkışından sonra Sultan III. Ahmed'in verdiği ferman yalnızca İbrahim Müteferrika adına yenilenmiş ve böylece Said Efendi ortaklıktan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴³ Müteferrika'nın 1743 yılındaki vefatına dek matbaa faaliyetlerine devam etmiştir.

Matbaanın Osmanlı entelektüel çevresinde olumlu karşılandığı görülmektedir. İslâm inancında bilginin öğrenilmesi ve yayılmasının teşvik edilmesi, bu yeniliğin hızla kabul görmesinde etkili olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın “Matbaa, yeni bulunmuş bir gezegen gibidir. Bu gezegenin ışığı  arka geç ulaşmıştır. Çünkü vakit ve hal, yani dönemin şartları bunu

³⁸ A.Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.10

³⁹ Kabacalı, *age*, s.12

⁴⁰ Daha detaylı bilgiler için ayrıca bkz. N.Berkes, *Türkiye'de  ağda la ma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002 s.56-57

⁴¹ Ayrıca bkz.Ekler Bölümü

⁴² J.Baysal, *Müterrika'dan Birinci Me rutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul  ni.Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968, s.11

⁴³ T.Kut, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul, 1996, s.6-7.

gerektirmiştir. Zira o dönemde matbaa henüz Avrupa’da bile tam kabul görmüş değildi”⁴⁴ sözleri matbaanın Osmanlı’ya gelişini tarihsel bağlama oturtmaktadır. Paşa’nın bu değerlendirmesi matbaaya olumlu yaklaşımı açık biçimde göstermektedir.

Müteferrika’dan sonra matbaaların sayısında artış yaşanmıştır. III. Selim döneminde açılan Mühendishane Matbaası devletin matbaaya verdiği önemi ortaya koymaktadır. Yer darlığı sebebiyle önce Üsküdar’a ardından Beyazıt ve Sultanahmet’e taşınan bu matbaa Osmanlı’da basım-yayın faaliyetlerinin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Devam eden süreçte merkez dışında da matbaalar açılmış taşra şehirleri bu sürecin bir parçası hâline gelmiştir. İşte bu gelişmelerin uzantısı olarak, tezin ana konularından birini oluşturan Beyrut Matbaası 1867 yılında faaliyete geçmiştir.⁴⁵

2.6.2. 1898-1903 Yılları Arasında Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Matbaalar

Tablo 2.44 1898 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar

Livâ	Kazâ	Matba’anın ismi	Mahalli	Sâhib imtiyâzı	Nev’i	Hangi lisânlarda asâr tab’ itdiği	Târihi küşâdı	Resim basub basmadığı
Beyrût	Beyrût	Vilâyet matba’ası	Sevkü’l-nezehe	Resmi	Hurûfât	Türkçe	304	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	Semerâtü’l-fünûn	Sevkü’l-necârin	‘Abdülkadir Kabâni Efendi	Hurûfât	Türkçe	304	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	Beyrût	Sevkü’l-nezehe	Reşid Efendi El-dâna	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	304	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Suriye	Kırât mahallesi	Halil Efendi El-hûri	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Katolikiye	Hayal Dehdâh	Mösyü Filib bir türedi	Hurûfât ve tâş	Türkçe Fransızca İngilizce	305	Resim basar
Beyrût	Beyrût	El-Amerikâniye	Zekâkü’l-Balat	Hâce Samu’el Hasib	Hurûfât ve tâş	Türkçe Fransızca İngilizce	305	Resim basar
Beyrût	Beyrût	El-Edebiye	Sevk-i Eyyas	Halil Efendi Serkis	Hurûfât	Türkçe Fransızca İngilizce	304	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-fevâ’id	Sevk-i Beyhem	Halil Efendi El-bedevi	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-‘Umûmiyye	Hayal Dehdâh	Rızkullah Hızır Efendi	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-‘ilmiyye	Sevk-i Ebu’l-nasr	İbrahim Efendi Sâdır	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz

⁴⁴ Ö.Akdağ, *Ana Hatlarıyla Türk Yenileşme Tarihi*, Palet Yayınları, Konya, 2011, s.74-75.

⁴⁵ Kabacalı, age, s.90

Tablo 2.44 Devamı

Beyrût	Beyrût	Bengertîn	Hamîze'-i Yemîn	Hâce Bünyamin Benkertin	Hurûfât	Türkçe	303	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-hamîdiyye	Sevk-i Ebu'l-nasr	'Abdi Had'ün Efendi	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Adâbe	Sevk-i İyas	Emin Efendi El-hûri	Hurûfât	Türkçe Fransızca İngilizce	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-küllîye	Sevk-i İyas	İbrahim Efendi Tersâni	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	305	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Mısbâh	Sevk-i Hamîdi	Jan Efendi nakkâş	Hurûfât	Türkçe		Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	Matba'a insiyeye	Sevkü'l-katan	Şeyh Selîm Efendi Enes	Hurûfât	Türkçe	310	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-ticâriye	Sevk-i İyâs	Cars Meker Efendi	Hurûfât	Türkçe Fransızca İngilizce	306	Resim basmaz
Trablusşâm	Trablusşâm	El-belâga	Sevkü'l-hadâdîn	Hüseyin Efendi Ceser	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	308	Resim basmaz

Tablo 2.45 1899 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar

Livâ	Kazâ	Matba'anın ismi	Mahalli	Sâhib imtiyâzı	Nev'i	Hangi lisânlarda asâr tab'itdiği	Târihi küşâdı	Resim basub basmadığı
Beyrût	Beyrût	El-Suriye	Kırât mahallesi	Halil Efendi El-hûri	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Katolikiye	Hayallad Haddâh	Mösyü Filib bir türedi	Hurûfât ve tâş	Türkçe Fransızca İngilizce	305	Resim basar
Beyrût	Beyrût	El-emîrikâniye	Zekâkü'l-Balat	Hâce Samu'el Hasib	Hurûfât ve tâş	İngilizce	305	Resim basar
Beyrût	Beyrût	El-Edebiye	Sevk-i Eyyas	Halil Efendi Serkis	Hurûfât	İngilizce	304	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-fevâ'id	Sevk-i Beyhem	Halil Efendi El-bedevi	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	304	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-'Umûmiyye	Hayallad Haddâh	Rızkullah Hızır Efendi	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-'ilmiyye	Sevk-i Ebu'l-nasr	İbrahim Efendi Sâdır	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz

Tablo 2.45 Devamı

Beyrût	Beyrût	Bengertîn	Hamîze' - i Yemîn	Hâce Bünyamin Benkertin	Hurûfât	Türkçe	303	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El- hamîdiyye	Sevk-i Ebu'l- nasr	'Abdi Ced'ün Efendi	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Edâbe	Sevk-i Eyyas	Emin Efendi El- hûri	Hurûfât	Türkçe Fransızca İngilizce	306	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-küllîye	evk-i Eyyas	İbrahim Efendi Tersâni	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	305	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Mısbâh	Sevk-i Hamîdi	Jan Efendi nakkâş	Hurûfât	Türkçe	305	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	Matba'a dânisiye	Sevkü'l- katan	Şeyh Selim Efendi Enes	Hurûfât	Türkçe	320	Resim basmaz
Beyrût	Beyrût	El-necâriye	Sevk-i Eyyâs	Cerces Meker Efendi	Hurûfât	Türkçe Fransızca İngilizce	306	Resim basmaz
Trablusşâm	Trablusşâm	El-belâga	Sevkü'l- hadâdîn	Hüseyin Efendi Ceser	Hurûfât	Türkçe ve Fransızca	306	Resim basmaz

Tablo 2.46 1900 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar

Livâ	Kazâ	Matba'anın ismi	Mahalli	Sâhib imtiyâzı	Nev'i	Hangi lisânlarda asâr tab' itdiği	Târih- i küşâdı	Resim basub basmadığı
Beyrût	Beyrût	Semerâtü'l- fünûn	Sevk-i Sarsak	'Abdülkâdir Efendi Kabâni	Hurûfât	Türkçe ve Arabca	304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	Beyrût	Sevk-i Sarsak	Reşid Efendi El- danâ	Hurûfât		304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Suriye	Kırat	Halil Efendi El-hûri	Hurûfât	Fransızca ve Arabca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El- Katolikiye	El- demdâh	Mösyö Filib Berteredi	Hurûfât ve tâş	Türkçe Arabca ve Fransızca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El- Emrikâniye	Zakâkü'l- balât	Hâce Samüyel Ceseb	Hurûfât ve tâş	Fransızca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Edebiye	Sevk-i İyas	Halil Efendi Sergis	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Fevâ'id	Sevk-i Beyhem	Halil Efendi El-bedevi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz

Tablo 2.46 Devamı

Beyrût	Beyrût	El- 'Umûmiye	El- demdâh	Rezzakullah Hızır Efendi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-'ilmiye	Sevk-i Ebu'l- nasr	İbrahim Efendi Sâdır	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	303	Basmaz
Beyrût	Beyrût	Benkertîn	Hacîze yemîn	Hâce Betyamîn Benkertîn	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El- hamidiye	Sevk-i Ebu'l- nasr	'İd Ced'un Efendi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-adâb	Sevk-i İyas	Emin Efendi El- hûri	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-küllîye	Sevk-i İyas	İbrahim Efendi El- termesâni	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-mısbâh	Sevk-i hamidiye	Jan Efendi Nakkâş	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	310	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-insiye	Sevkü'l- nezihe	Selîm Efendi El- İnsi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-ticâre	Sevk-i İyâs	Meker Efendi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût			İskender Efendi El- hûri	Hurûfât		316	Basmaz
Beyrût	Beyrût			Filîb Tırâzi Efendi	Hurûfât		316	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-fünûn	'Usûr	Şeyh Şerfân El-demdâh	Hurûfât	Türkçe 'Arabca Fransızca Süryânice	316	Basmaz
Trablusşâm	Trablusşâm	El-belâga	Sevkü'l- hadâdîn	Hüseyin Efendi El- ceser	Hurûfât	Türkçe ve Arabca	308	Basmaz

Tablo 2.47 1901 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar

Livâ	Kazâ	Matba'anın ismi	Mahalli	Sâhib imtiyâzı	Nev'i	Hangi lisânlarda asâr tab'itdiği	Târih-i küşâdı	Resim basub basmadığı
Beyrût	Beyrût	El-adâb	Sevk-i İyâs	Emin efendi El-hûri	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-külliyeye	Sevk-i İyâs	İbrahim Efendi El-Termisânî	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-misbâh	Sevk-i Hamidiye	Jan Efendi Nakkâş	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	310	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-insiye	Sevkü'l-nezehe	Selîm Efendi El-insi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-ticâre	Sevk-i İyâs	Meker Efendi	Hurûfât	Türkçe Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût			İskender Efendi El-hûri	Hurûfât		316	Basmaz
Beyrût	Beyrût			Filîb Trazi Efendi	Hurûfât		316	
Beyrût	Beyrût	El-fünûn	'Usûr	Şeyh Şerfânü'l-demdâh	Hurûfât	Türkçe, Arabca, Fransızca Süryânice	316	
Trablusşâm	Trablusşâm	El-belâga	Sevkü'l-hadâdin	Hüseyin Efendi El-ceser	Hurûfât	Türkçe ve Arabca	308	

Tablo 2.48 1903 Yılı Beyrut Vilayetindeki Matbaalar

Livâ	Kazâ	Matba'anın ismi	Mahalli	Sâhib imtiyâzı	Nev'i	Hangi lisânlarda asâr tab'itdiği	Târih-i küşâdı	Resim basub basmadığı
Beyrût	Beyrût	Vilâyet matba'ası	Sevk-i Sersek	Resmi	Hurûfât	Türkçe ve Arabca	304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	Semerâtü'l-fünûn	Şar'ü'l-cedîd	'Abdülkâdir Kabânî Efendi	Hurûfât	Türkçe ve Arabca	304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	Beyrût	Sevk-i Sersek	Emin Efendi El-danâ	Hurûfât	Türkçe ve Arabca	304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Suriye	Kayrât	Halil " El-hûri	Hurûfât	Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Katolikiye	El-dehdâh	Mösyö Filip	Hurûfât ve tâş	Türkçe, Arabca, Fransızca	305	Basmaz

Tablo 2.48 Devamı

Beyrût	Beyrût	El-Emrikâniye	Zekâkû'l-balât	Semu'al Cezeb	Hurûfât ve tâş	Fransızca ve Arabca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-edebiye	Sevk-i İyâs		Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	304	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-fevâ'id	Rayhim mahallesi	Halil El-bedevi	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-'umûmiye	El-dehdâh	Rızkullah	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-'ilmiye	Sevk-i Ebu'l-nasr	İbrahim	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	303	Basmaz
Beyrût	Beyrût	Nebkertin	Cemîzet-i Yemîn	Bünyâmin	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-hamidiye	Sevk-i Ebu'l-nasr	'Abdi Ced'un	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-Adâb	Sevk-i Eyâs	Emin Suhûri	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-külliyeye	Sevk-i Eyâs	İbrahim Termesâni	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	305	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-mısbâh	Sevkü'l hamidiye	Cân Nakkâş	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	310	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-insiye	Buvabte'l-sarâye	'Abdü'l-bâsıt Ellanisi	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-ticâret	Sevk-i Eyâs			Türkçe, Arabca ve Fransızca	306	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-sebât	Anton Bey	İskender Ashûri	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	316	Basmaz
Beyrût	Beyrût	El-fevâ'id	Usûr	Şerfânü'd-dehdâh	Hurûfât	Türkçe, Arabca ve Fransızca	316	Basmaz
Trablusşâm	Trablusşâm	El-belâga	Sevkü'l hedâdin	Şeyh Hüseyin	Hurûfât	Türkçe, Arabca	308	Basmaz

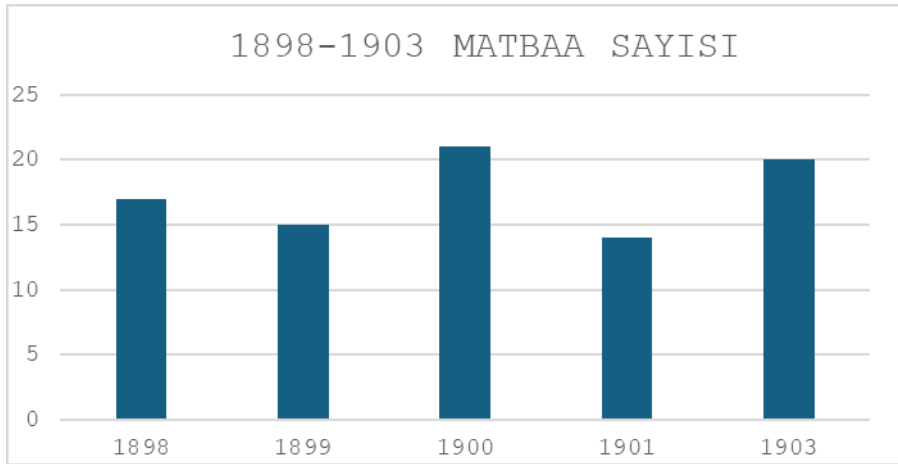
				Efendi El- cerr		ve Fransızca		
--	--	--	--	--------------------	--	-----------------	--	--

Maarif Salnâmeleri'nin sunduğu veriler incelendiğinde Beyrut Vilâyeti'nin XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı taşrasında matbaa faaliyetlerinin gelişmiş biçimde yürütüldüğü merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu faaliyetler yalnızca vilâyet merkeziyle sınırlı kalmamış Beyrut'a bağlı Trablusşam sancağında da matbaa işletmeleri faaliyet göstermiştir. İncelenen yıllarda Beyrut'ta yirmiyi aşkın matbaanın bulunduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı doğrudan resmî kurumlara bağlı iken bir kısmı özel teşebbüsler yoluyla farklı dinî ve etnik grupların himayesinde açılmıştır. Vilâyet Matbaası gibi devlet denetimindeki kuruluşların yanı sıra *Semerâtü'l-Fünûn*, *el-Sûriyye*, *el-Katolikiye* ve *el-Emrîkâniyye* gibi özel girişimlere ait matbaalar da basın-yayın alanında etkinlik göstermiştir. Matbaa sahiplerinin kimlikleri incelendiğinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudi topluluklarının temsilcilerinin yanı sıra Batı kökenli şahısların da bu sektörde faaliyet yürüttüğü tespit edilmektedir. Bu çeşitlilik şehrin sosyal yapısındaki çoğulluğu yansıtmakta, matbaa faaliyetlerinin eğitim ve idarî ihtiyaçları karşılamakla kalmadığını sosyal ve dinî propagandaya da hizmet ettiğini düşündürmektedir.

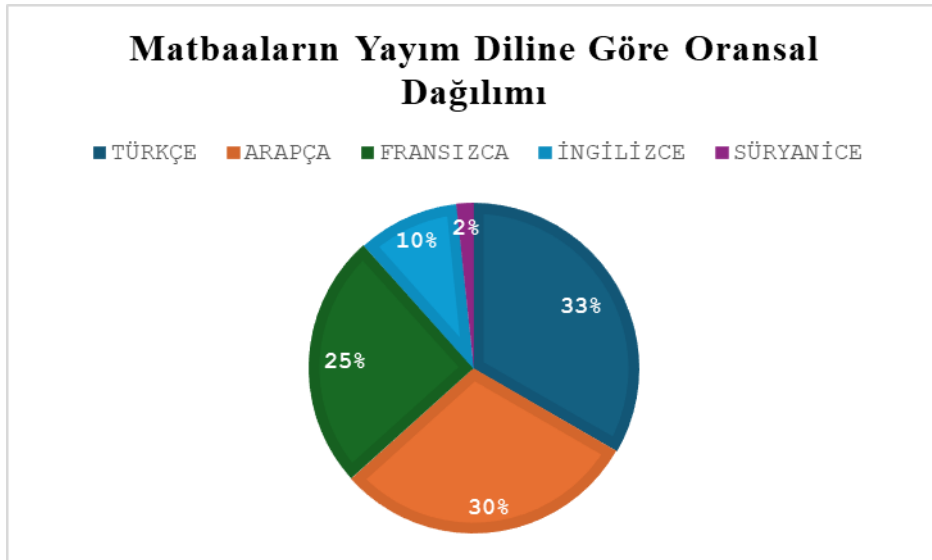
Matbaalarda yayımlanan eserlerin dil bakımından dağılımı Osmanlı taşrası açısından sıra dışı bir çeşitliliğe işaret etmektedir. Türkçe, Arapça, Fransızca ve İngilizce başta olmak üzere nadiren de olsa Süryanice gibi farklı diller ve alfabeler kullanılmıştır. Bu tablo Beyrut'un Doğu Akdeniz'de çok dilli çok kültürlü ve entelektüel niteliğini pekiştirmektedir. Matbaaların çoğu “resim basmaz” kaydıyla tanımlanmış olsa da “resim basan” olarak kaydedilen *el-Katolikiye* ve *el-Emrîkâniyye* matbaalarının varlığı gayrimüslim toplulukların teknik açıdan bir adım önde olduklarını düşündürmektedir.

Matbaaların kuruluş tarihleri incelendiğinde genellikle Hicrî 1304-1306 (Milâdî 1886-1888) yıllarının öne çıktığı görülmektedir. Bu durum II. Abdülhamid döneminde Beyrut'ta matbaa faaliyetlerinin kayda değer bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla Beyrut Vilâyeti'ndeki matbaalar yalnızca yerel çapta değil bölgesel ölçekte de güçlü bir basım-yayın faaliyetine sahne olmuştur. Bu çerçevede, matbaa faaliyetlerinin modernleşme sürecine katkı sağlayan dinamikler arasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2.12 1893-1903 Yılları Arası Beyrut Vilayetindeki Matbaa Sayıları

Şekil 2.13 Beyrut Vilayetine Bağlı Matbaaların Yayım Diline Göre Oransal Dağılımı

2.7 Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Gazeteler

2.7.1. Gazetelerin Tarihçesi

Gazetecilik faaliyetlerinin kökenleri Avrupa'ya dayanmaktadır. XV. yüzyıl ortalarında “haber yaprakları” adı verilen basit yayınlar ortaya çıkmış, XVII. yüzyılın başlarında süreli yayınlar, 1660'larda ise ilk günlük gazeteler yayımlanmaya başlamıştır.⁴⁶ Bu gelişmelerde matbaanın belirleyici rolü vardır. Modern matbaanın ortaya çıktığı Almanya'da 1609'da *Avisa Relation oder Zeitung* adlı ilk süreli yayın basılmıştır. Kısa süre içinde Anvers, Amsterdam, Viyana, Frankfurt, Londra, Zürih, Paris, Stockholm ve Roma gibi Avrupa şehirlerinde de gazeteler faaliyete geçmiştir.⁴⁷

⁴⁶ O.Koloğlu, *Osmanlı'dan 21.Yüzyıl'a Basın Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.11.

⁴⁷ Daha detaylı bilgiler için bkz. B.Ulusoy Nalcioğlu, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, s.11.

Osmanlı coğrafyasında basının ilk örneği devlet veya tebaanın değil yabancı misyonların girişimleriyle ortaya çıkmıştır. Fransız Büyükelçiliği tarafından yayımlanan *Bulletin de Nouvelles* bu bağlamda ilk örnektir. Gazetenin yayıncısı Fransa'nın olağanüstü elçisi Verninac'tır. Altı ila sekiz sahifelik bu yayın 15 günde bir çıkarılmış; Osmanlı hükümetine, başkentteki elçiliklere ve İstanbul'daki Fransız kolonisine dağıtılmıştır. Liman şehri İzmir'de de basın faaliyetleri yabancıların tekelindeydi. Burada *Smyrneen*, *Spectateur Oriental* ve *Courrier de Smyrne* isimli gazeteler yayımlanmıştır.⁴⁸

Osmanlı idaresinin kendi gazetesi ise II. Mahmud döneminde hayata geçmiştir. 1 Kasım 1831'de (25 Cemâziyelevvel 1247) çıkarılan *Takvîm-i Vekayi* bu açıdan dönüm noktasıdır. Avrupa'da XVII. yüzyılda ortaya çıkan gazetelerin Osmanlı'da yaklaşık iki buçuk asır sonra yayımlanabilmesi dikkat çekicidir. Bunun temel sebebi matbuat faaliyetlerinin XVIII. yüzyıl ortalarına kadar yabancıların kontrolünde kalmasıdır. Basım tekniklerinde geri kalmış olması gazetenin gecikmesinin başlıca nedenidir

Takvîm-i Vekayi ismini bizzat Sultan II. Mahmud vermiştir. Esad Efendi'nin idaresinde geniş bir kadroyla hazırlanan gazete, öncelikle devlet erkânı ve sınırlı sayıda okuryazar kitleye hitap etmekteydi. Bunun yanı sıra Avrupa kamuoyunu bilgilendirmek üzere Fransızca versiyonu olan *Le Moniteur Ottoman* yayımlanmıştır.⁴⁹ Tanzimat sonrasında basın faaliyetleri hız kazanmış; ilk yarı resmî gazete *Ceride-i Havadis* devlet desteğiyle yayımlanmıştır.

Osmanlı basın tarihinde asıl dönüşüm 21 Ekim 1860'ta Agâh Efendi ve Şinasi'nin çıkardığı *Tercümân-ı Ahvâl* ile gerçekleşmiştir. Bu gazete hükümeti eleştirme ve kamuoyu oluşturma işlevini üstlenmiş, kısa süre sonra Şinasi *Tasvîr-i Efkârı* kurarak yeni bir yayın çizgisi ortaya koymuştur. II. Abdülhamid döneminde gazete sayısı artmış ve basın hayatı olağanüstü bir yoğunluk kazanmıştır. Ancak aynı dönemde padişahı, devleti ve politikaları eleştiren yazılar da çoğalmış ve bunun sonucunda sıkı sansür uygulamaları devreye sokulmuştur. “Grev, suikast, ihtilal, anarşi, sosyalizm, dinamo, dinamit, infilak, kargaşa, Kanun-i Esasi, hürriyet, vatan, müsavat, büyük burun, veliaht, cumhuriyet” gibi kelimeleri kullanan gazeteler kapatılmış veya geçici olarak durdurulmuştur.⁵⁰

⁴⁸ N.Yazıcı, *Takvim-i Vekayi “Belgeler”*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983, s.17

⁴⁹ Ayrıca bkz. A.Budak, *Osmanlı Modernleşmesi, Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s.193.

⁵⁰ C.Özbay, *Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s.120

2.7.2. 1898-1903 Yılları Arasında Beyrut Vilayetine Bağlı Sancaklardaki Gazeteler

Tablo 2.49 1898 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler

Gazetelerin tab oldukları lisân	Gazetelerin isimleri	Sâhib-i imtiyâzların ismi
Türkçe ve Arapça	Beyrût	Resmi
Arapça	Beyrût	Mehmed Reşid Efendi Eldânâ Efendi
Arapça	El-beşîr	Cizvit cem'iyeti tarafından
Arapça	Semerâtü'l-fünûn	Abdülkâdir Kabâni tarafından
Arapça	Lisânü'l-hâl	Halil Serkis tarafından
Arapça	El-misbâh	Jan Nakkâş tarafından
Arapça	El-takaddüm	Yusuf Şelkûn
Arapça	El-neşretü'l-esbû'iy	Amerika cem'iyeti tarafından
Arapça	El-hediye	Rum matranhânesi tarafından
Arapça	Gevkebü'l-subhü'l-münîr	Mösyö Hanri Heres Ceseb
Arapça	El-ahvâl	Halil El-bedevi
Arapça	Trablus	Mecîdizâde Mehmed Kamil
Arapça	Trablusşâm	Mehmed Kamil Efendi
Arapça ve Fransızca	Hadîketü'l-ahbâr	Halil El-Huri Efendi
Arapça (risâle)	El-meşrîk	Luvis Bin Yusuf Şeyhû
Arapça (risâle)	El-tabîb	Doktor Corcî Post
Fransızca (risâle)	Râkontâl Nasyonâl Diplografi Medikâl Farmastik veteriner	Col Rufiye

Tablo 2.50 1899 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler

Gazetelerin tab oldukları lisân	Gazetelerin isimleri	Sâhib-i imtiyâzların ismi
Türkçe ve Arapça	Beyrût	Resmi
Arapça	Beyrût	Mehmed Reşid Efendi Eldânâ
Arapça	El-beşîr	Cizvit cem'iyeti tarafından
Arapça	Semerâtü'l-fünûn	Abdülkâdir Efendi Kabâni tarafından
Arapça	Lisânü'l-hâl	Halil Serkis Efendi tarafından
Arapça	El-misbâh	Jan Nakkâş tarafından
Arapça	El-takaddüm	Yusuf Şelfûn tarafından
Arapça	El-neşretü'l-esbû'iy	Amerika cemiyeti tarafından
Arapça	El-hediye	Rum matranhânesi tarafından
Arapça	Gevkebü'l-subhü'l-münîr	Mösyö Hanri Heres Ceseb
Arapça	El-ahvâl	Halil El-bedevi
Arapça	Trablus	Mecîdizâde Mehmed Kamil Efendi
Arapça	Trablusşâm	Mehmed Kamil Efendi
Arapça ve Fransızca	Hadîketü'l-ahbâr	Halil El-Huri Efendi
Arapça (risâle)	El-meşrîk	Luvis Bin Yusuf Şeyhû
Arapça (risâle)	El-tabîb	Doktor Corcî Post
Fransızca (risâle)	Râkontâl Nasyonâl Diplografi Medikâl Farmastik veteriner	Col Rufsiye
Arapça (risâle)	Ümmihiyye	Fazlu'l-efâris Ebî Halka
Arapça (risâle)	El-menâr	Arsanyus

Tablo 2.51 1900 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler

Gazetelerin tab olundukları lisân	Gazetelerin isimleri	Sâhib-i imtiyâzların ismi
Arapça	Semerâtü'l-fünûn	Abdü'l-kâdir Kabâni
Arapça	El-beşeriye	Cizviyet hey'et-i idâresi tarafından
Arapça	Lisânü'l-hâl	Halil Efendi sergisi
Arapça	El-ahvâl	“ “ Bedevi
Arapça	El-misbâh	Jan “ Nakkâş
Arapça	El-takaddüm	Yusuf Şelgûn Efendi
Arapça	El-hediye	Rum matrânhânesi tarafından
Arapça	Trablusşâm	Kâmil Efendi El-cerri
Arapça	El-neşretü'l-esbû'îye	Amerika hey'et-i idâresi tarafından
Arapça	Gevkebü'l-sihhü'l-münîr	Mösyö Hanri Heres Ceseb
Arapça ve Fransızca	Hadîketü'l-ihbâr	Halil Efendi El-hûri
Arapça risâle'-i mevkûte	El-müşrik	Luyis Bin Şeyhu Efendi
Arapça risâle'-i mevkûte	El-tabîb	Doktor Corc Post
Fransızca resille'-i mevkûte	Rakontâl nasyonel dubliyografi medikâl fârmâtik veteriner	Coll Rufiye
Arabca (risâle)	El-menâr	Arsanyus Efendi
Arabca (risâle)	El-mecibe	Fazlullah Fâris Ebî Halka Efendi
Arabca (risâle)	Ravzatü'l-ma'ârif	Selîm Efendi El-insi

Tablo 2.52 1901 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler

Gazetelerin tab olundukları lisân	Gazetelerin isimleri	Sâhib-i imtiyâzların ismi
Türkçe ve Arapça	Beyrût	Resmi
Arapça	Beyrût	Mehmed Reşid Efendi El-danâ
Arapça	Memrâtü'l-fünûn	'Abdülkadir “ Kabâni
Arapça	El-beşîr	Cizviyet hey'et-i idâresi tarafından
Arapça	Lisânü'l-hâl	Halil Efendi Sergisi
Arapça	El-ahvâl	“ “ Bedevi
Arapça	El-misbâh	Jan “ Nakkâş
Arapça	El-takaddüm	Yusuf Şelgûn Efendi
Arapça	El-hediye	Rum mutarr ittihânesi tarafından
Arapça	Trablusşâm	Kamil Efendi El-bahri
Arapça	El-neşretü'l-esbû'îye	Amerika hey'et-i idâresi tarafından
Arapça	Gevgebü'l-subhü'l-münîr	Mösyö Hanri Heres Ceseb
Arapça ve Fransızca	Hadîkatü'l-ihbâr	Halil Efendi El-hûri
Arapça risâle'-i mevkûte	El-meşrik	Luyis Bin Şebhu Efendi
Arapça risâle'-i mevkûte	El-tabîb	Doktor Corec Post

Tablo 2.55 Devamı

Fransızca risâle'-i mevkûte	Rakontal nasyonâl dubliyografi medikal farmâtik veteriner	Cool Rufiye
Arabca (risâle)	El-menâr	Arsanyus Efendi
Arabca (risâle)	El-Muhibbe	Fazlullah Faris Ebi- Halka Efendi
Arabca (risâle)	Ravzatü'l-ma'ârif	Selîm Efendi El-İnsi

Tablo 2.53 1903 Yılı Beyrut Vilayetindeki Gazeteler

Gazetelerin tab' olundukları lisân	Gazetelerin isimleri	Sâhib-i imtiyâzların esâmisi
Türkçe Arapça	Beyrût	Resmî
Arapça	Semerâtü'l-fünûn	Abdü'l-kadir Efendi Kabâni
Arapça	Beyrût	Muhammed Emin El-danâ
Arapça	El-beşîr	Cizviyet heyet-i idâresi tarafından
Arapça	Lisânü'l-hâl	Halil Bedevi
Arapça ve Fransızca	Hadîkatü'l-ihbâr	Halil Efendi El-hûri
Arapça risâlet-i mevkûte	El-ikbâl	Abdülbâset El-Ünsi
Arapça risâlet-i mevkûte	El-meşrik	Luvis Şeyhû
Arapça risâlet-i mevkute	El-tabîb	Doktor Corc Pust
Arapça	El-mısbâh	Cân Efendi nakkâş
Arapça	El-takaddüm	Yusuf Şelfün
Arapça	El-hediyet	Rum matranhânesi tarafından
Arapça	Trablusşâm	Kamil Bey El-Bahîri
Arapça	El-neşretü'l-Embû'ie(?)	Amerikân heyet-i idâresi tarafından
Arapça risâlet-i mevkûte	El-mennâr	Arsanyus Efendi
Arapça risâlet-i mevkûte	El-muhibbe	Fazlullah Faris Ebi Halka
Fransızca risâlet-i mevkûte	Rakontal Nasyonâl Dubyografi medîkal farmâtik veteriner	Cul Rufye

Avrupa'da ve Osmanlı genelinde basının gelişimi ele alındıktan sonra Beyrut Vilâyeti özelinde XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında basın faaliyetlerinin ne yönde şekillendiğini değerlendirmek mümkündür.

1898-1903 yılları arasındaki Maarif Salnâmeleri verilerine göre Beyrut Vilâyeti'nde neşredilen gazeteler incelendiğinde ilk olarak basın faaliyetlerinin dikkate değer bir çeşitlilik ve süreklilik arz ettiği görülmektedir. Bu dönemde yayımlanan gazetelerin dil, sahiplik yapısı ve tür açısından farklılık göstermesi Beyrut'un çok dilli, çok kültürlü, kozmopolit ve entelektüel yapısını yansıtan güçlü bir göstergedir.

İncelenen yıllarda vilâyette 17 ila 19 arasında değişen sayıda gazetenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yayınların büyük çoğunluğu (%88) Arapça basılmıştır. Resmî devlet gazetesi olan *Beyrut* gazetesi hem Türkçe hem Arapça yayımlanmış bazı gazeteler ise Fransızca dilinde neşredilmiş ve Fransızca risalelere de yer vermiştir. Bu tablo Beyrut'un Osmanlı idarî yapısına hizmet eden bir merkez olmadığını Batılı misyonerlerin ve yerel gayrimüslim cemaatlerin etkisiyle şekillenen bir basın-yayın ortamına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

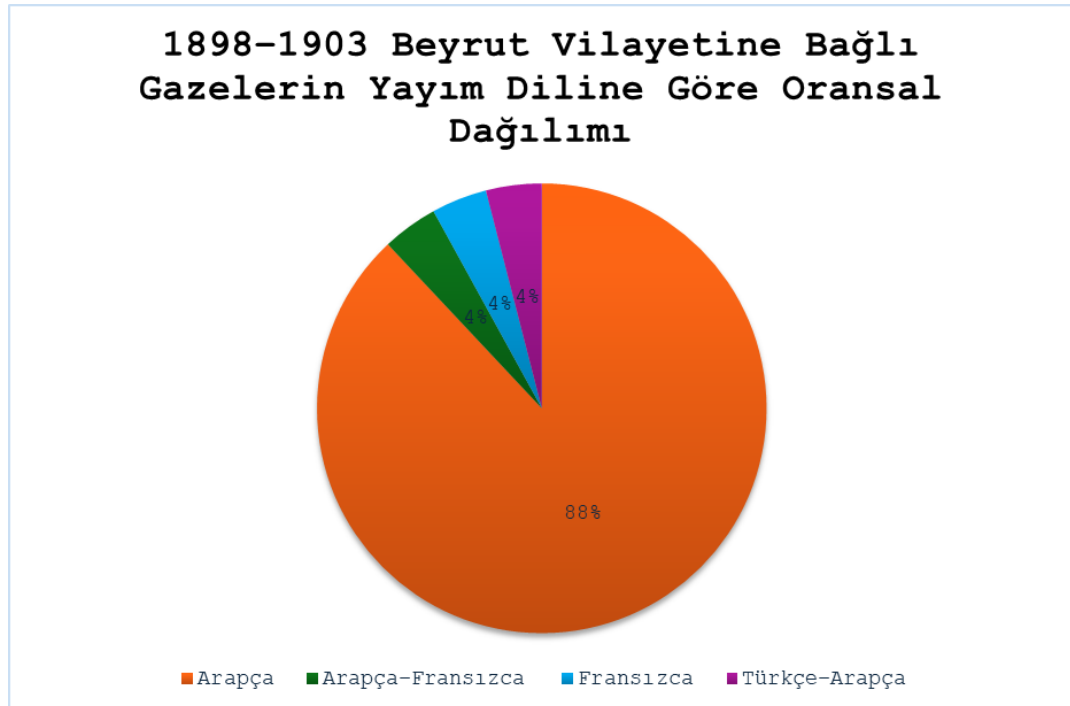
Gazetelerin sahiplik yapıları üç ana kategoride toplanmaktadır. Birincisi doğrudan devlet kontrolündeki resmî yayınlardır. İkincisi misyoner teşkilatlar ve dinî cemaatler tarafından çıkarılan yayınlardır. Üçüncüsü ise bireylerin kendi inisiyatifleriyle yayımladıkları

gazetelerdir. Özellikle Cizvit Cemiyeti tarafından çıkarılan *el-Beşîr*, Amerikan Heyeti'nin *el-Neşretü'l-Esbû'ıyyesi* ve Rum Matranhanesi'nin *el-Hediyesi* gayrimüslim toplulukların yayınları arasında öne çıkmaktadır. Bu gazetelerin temel amacının bölgedeki kültürel, dinî ve ideolojik nüfuzlarını artırmak olduğu açıktır. Diğer yandan Abdülkadir Kabâni, Halil el-Hûrî ve Jan Nakkâş gibi şahısların yayımladığı gazeteler yerli aydınların da basın-yayın faaliyetlerinde rol üstlendiklerini göstermektedir.

1899'dan itibaren risale türü yayınlarda belirgin bir artış gözlenmektedir. *el-Meşrik*, *el-Tabîb*, *el-Menâr* ve *Ravzatü'l-Ma'ârif* gibi risaleler bilimsel, dinî, edebî ve pedagojik içerikleriyle dönemin fikir hareketlerini anlamada önemli kaynaklar sunmuştur.

Sonuç itibarıyla incelenen veriler Beyrut'ta çok yönlü bir basın hayatının varlığını ortaya koymaktadır. Bu basın faaliyetleri haber iletimini değil bilim, edebiyat, sağlık, eğitim ve dinî düşünce gibi alanlarda üretimi de kapsayarak bölgenin entelektüel dinamizmine güçlü bir katkı sağlamıştır.

Şekil 2.14 Beyrut Vilayetine Bağlı Gazetelerin Yayım Diline Göre Oransal Dağılımı

3.BEYRUT'TA GAYRİMÜSLİM EĞİTİM FAALİYETLERİ

3.1 Beyrut Vilayetinde Gayrimüslim ve Ecnebi Okullarının Tarihçesi

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca farklı etnik, dinî ve kültürel toplulukları bünyesinde barındırmıştır. Müslüman olmayan nüfusun toplumsal konumunu ve sahip oldukları hakları belirleyen esaslar İslâm hukukunun hükümleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede gayrimüslimler Osmanlı yönetim sistemi içinde “zimmî” statüsüyle tanımlanmış, askerlikten muaf tutulmuş, can ve mal güvenlikleri devlet teminatı altına alınmıştır. Böylelikle Müslüman tebaa karşısında ikinci sınıf bir konuma düşmedikleri aksine hukuki güvenceye dayalı bir statüde buldukları görülmektedir.⁵¹

Osmanlı ülkesinde azınlık okullarının tarihi İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethi sonrasında gayrimüslimlere tanınan dinî özgürlüklerle birlikte şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerinin kendi inanç esaslarını öğretmek amacıyla kurdukları okullar resmî otorite tarafından doğal bir hak olarak görülmüş; eğitim faaliyetlerine engel teşkil edecek bir kısıtlama getirilmemiştir. Nitekim bu cemaatlere yönelik olarak kullanılan “Ehl-i Zimmet” tabiri⁵² onların devletin koruması ve himayesi altında olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Tanzimat öncesi dönemde gayrimüslim okullarının temel amacı çocuklara Ortodoks, Ermeni veya Yahudi inançlarının esaslarını öğretmek olmuş, dünyevî bilgi aktarımı ise oldukça sınırlı kalmıştır. Okuma-yazma, matematik, tabiat bilimleri, tarih ve coğrafya gibi derslerin müfredata girmesi Tanzimat'tan sonraki süreçte gündeme gelmiştir.⁵³

Gayrimüslim ve yabancı okullarının yaygınlık kazanması Tanzimat Fermanı (1839) ve özellikle Islahat Fermanı (1856) sonrasında ivme kazanmıştır. Islahat Fermanı gayrimüslimlere kendi din ve kültürlerine uygun şekilde ilk, orta ve yüksek dereceli okullar açma imkânı tanımıştır. Bu dönemde Rum, Ermeni, Bulgar ve Hristiyan Arap topluluklarının yanı sıra Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Amerika kökenli Katolik ve Protestan misyoner teşkilatları da Osmanlı topraklarında geniş ölçekli okul faaliyetlerine girişmiştir. Bu süreçte Katolikliği ve Protestanlığı yayma amacıyla yoğun bir rekabet yaşanmıştır.⁵⁴

1869 tarihli *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi* Osmanlı ülkesinde hem Türk hem de azınlık topluluklarının okul açma süreçlerini hukukî zemine oturtmuştur. Nizamnâmenin 129 ve 130. maddeleri özel okulların kuruluş koşullarını açık biçimde belirlemiştir. Buna göre

⁵¹ Daha detaylı bilgiler için bkz. Z.S.Zengin, 2.Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri, Belleken, C.71, 2007, s.613-652

⁵² S.A.Somel, *Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2013, s.5.

⁵³ Somel, age, s.7

⁵⁴ N.Sakaoglu, *Türkiye Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s.130.

öğretmenlerin Maarif Nezareti veya mahallî maarif idarelerinden alınmış şهادetnâmeye sahip olmaları, ders içeriklerinin ahlaka ve siyasete aykırı olmaması, programların ve kitapların maarif idaresi ile valilik tarafından onaylanması ve resmî izin alınması şart koşulmuştur. Ayrıca bu okullarda öğrencilere kötü muamele edilmesi yasaklanmış, disiplin süreçleri için ayrı düzenlemeler yapılmıştır. Bu hükümler sonrasında gayrimüslim ve yabancı okullarının açılış hızında bir artış yaşanmıştır.⁵⁵

İstanbul merkezli denetim mekanizması ise Münif Paşa tarafından kurulan “Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği Dairesi” aracılığıyla işletilmiştir. Söz konusu müfettişlik gayrimüslim okullarını teftiş etmek, hükümetin zararına olacak telkinlerin yapılmasını engellemek, ruhsatsız açılan okulları kapatmak ve gerekli resmî prosedürleri yürütmekle görevliydi. Bu düzenleme ile taşradaki gayrimüslim eğitim faaliyetleri devlet kontrolü altına alınmaya çalışılmıştır.⁵⁶

Rumlara ait en eski eğitim kurumu Fener Rum Mektebi olarak kaydedilmiştir. Burada klasik Yunan ve Latin edebiyatı, felsefe, ilahiyat, matematik ve tabiat bilimleri dersleri okutulmuştur.⁵⁷ Ermeni okullarına dair bilgiler daha sınırlı olmakla birlikte resmî olarak açıldığı bilinen ilk okul 1790’da Eğinli Mıgırdıç Amira Miricanyan’ın girişimiyle Kumkapı’da faaliyete geçmiştir.⁵⁸ Tanzimat sonrasında Ermeni okullarında Ermenice, Türkçe ve Fransızca derslerinin yanı sıra tarih, coğrafya, mantık, ticaret ve fen bilimleri de müfredata girmiştir.⁵⁹ Yahudi okulları konusunda ise literatür daha sınırlı bilgi sunmaktadır. II. Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına yerleşen Yahudiler uzun süre boyunca sinagogların yanında kurdukları “Meldar” veya “Talmud Tora” okullarında dinî eğitim vermiştir. Tanzimat devrinde Musevî Asrî Mektebi (1854) açılarak Türkçe, İbranice ve Fransızca dersleri verilmiş bu durum cemaat içinde tartışmalara yol açmış, Fransızcanın okutulması tepkilere neden olmuştur.⁶⁰

Ecnebilerin açtığı okullar ise özellikle Tanzimat’tan sonra sayıca hızla artmıştır. Bu kurumlar eğitim faaliyetlerinin yanı sıra misyonerlik gayretleriyle ön plana çıkmıştır. Osmanlı yöneticileri, siyasî dengeler ve dış borçlara bağlı olarak Batılı devletlerin baskısını dikkate alarak bu okullar üzerinde sınırlı bir denetim kurabilmiştir.⁶¹ Fransız Katolik okulları ile İngiliz

⁵⁵ Y.Akyüz, age, s.173

⁵⁶ H.A.Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, Ankara, 1991, s.158

⁵⁷ M.Kenanoğlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.6, 2008, s.183.

⁵⁸ M.Kenanoğlu, age, s.187

⁵⁹ O.N.Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s.755-756.

⁶⁰ O.N Ergin, age, s.766

⁶¹ Ayrıca bkz. Y.Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.175

ve Amerikan Protestan okulları başlıca örneklerdir. XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 21 erkek ve 19 kız Katolik okulu bulunmakta, bunların en tanınmışları Saint Joseph, Saint Louis, Saint Benoît ve Notre Dame de Sion olmuştur.

Protestan okullarının tarihi ise doğrudan Beyrut'la ilişkilidir. Osmanlı topraklarında açılan ilk Protestan okulu 1824'te Amerikalılar tarafından kurulan Beyrut Amerikan Protestan Okulu'dur. Tıp, eczacılık ve ticaret gibi alanları kapsayan bölümleriyle dikkat çeken bu okul yirmiden fazla binasıyla büyük bir eğitim kompleksi hâline gelmiştir.⁶² Amerikan misyonerlerinin gözünde Osmanlı toprakları "Asya'nın anahtarı" olarak tanımlanmış bu nedenle bölgeye yönelik politik, ekonomik, kültürel ve dinî stratejiler geliştirilmiştir.⁶³

1893 yılında Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu bir raporda Beyrut Amerikan Okulu'nun yaklaşık 200 öğrencisi bulunduğu belirtilmiştir. Bu okulun müfredatı, dönemin modern bilim ve meslek derslerini içermekte bölgedeki misyoner faaliyetlerinin eğitim üzerinden ne denli güçlü biçimde yürütüldüğünü göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın Sultan 2.Abdülhamid'e sunduğu bir tezkerede Beyrut'ta o dönemde 200 öğrencisi bulunan Amerikan okulunun programı verilmiştir.

⁶² G. Alan, Protestan Mektepleri. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/protestan-mektepleri/#yazar-1> (20.06.2025).

⁶³ Y.Akyüz, age, s.175-176

Tablo 3.1 1893 Yılında Beyrut Amerikan Okulu ve Programı (Akyüz,2012.)

Vilayet (il)	Mevaki (yeri)	Esam-i Mekatip (Okulun ismi)	Ruhsat-ı Resmîyesi	Tarih-i Tesisi	Programı	Mülazahat
Beyrut	Beyrut Kasabasında	Medresetül külbe (?) nam Amerikan Protestan Mekteb-i Alisi	Tesisi bir emre müstenit değildir.(Kuruluşuna ilişkin resmi bir izin bulunmamaktadır.)	1866	İngilizce, Fransıca, Hesap, Kitab-ı Mukaddes, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Teşrih, Cebir, İlahiyat, Hendese, Tarih-i Kadim, Müsellesat, Kimya, İlm-i Hayvanat, Taba-katül Arz, İlm-i Nebahat, Teşrih, Hıfzıssıhha, Emraz-ı Cildiye, İlm-i Viladet, Emraz-ün Nisa, Fizyoloji, Emraz-ı ayniye ve üzniye.	İşbu mektep gayet cesim olup, Tıbbi, Lahuti itibariyle üç kısma münakasımdır.

Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın II.Abdülhamit'e suduğı raporda görüldüğü üzere Beyrut Amerikan Okulu, bölgedeki eğitim faaliyetlerinin sadece pedagojik değil aynı zamanda siyasi ve ideolojik olarak önemli bir boyut kazandığını göstermektedir. 1866 tarihinde hiçbir resmi izin olmaksızın kurulan bu kurumun programı, dönemin Osmanlı Maarif modelinde yer almayan pek çok modern bilim derslerini ihtiva etmektedir. Kimya, fizyoloji, jeoloji, zooloji, botanik gibi fen bilimlerinin yanı sıra anatomi, hijyen ve doğrudan tıp alanına giren kadın hastalıkları, deri hastalıkları ve doğum bilgisi gibi dersler okutulmaktaydı. Bu çeşitlilik, okulu yalnızca bir ortaöğretim kurumu olmaktan çıkarıp adeta yükseköğretim düzeyinde bir kimliğe büründürmektedir.

Okulun üç ana bölüme ayrıldığı tıbbi, ilmi ve lahuti (teolojik) ifadesi, Misyoner eğitim stratejisinin çok yönlülüğünün kanıtı niteliğindedir. Bir yandan modern fen ve sağlık bilimleri dersleriyle bölgedeki gençleri cazip eğitim modeliyle kendine çekerken, diğer yandan Kitab-ı Mukaddes ve ilahiyat dersleriyle de misyonerlik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu yönüyle Amerikan Okulu, Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyılın ikinci yarısında giderek artan Misyoner okulları sorununun tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Ayrıca okulun öğrenci sayısı incelendiğinde 200'e yakın öğrenci sayısı, bu kurumun yalnızca dar bir misyoner çevreye değil, geniş bir yerel kitleye ulaştığını da göstermektedir. Eğitim dili olarak İngilizce ve Fransızca'nın tercih edilmesindeki sebep öğenlerin Batı dünyasıyla doğrudan bağ kurmasını sağlamak ve Osmanlı Maarif sistemindeki Arapça ve Türkçe merkezli yapısından uzaklaştırmaktır. Dolayısıyla bu okul, Beyrut'un kültürel ve entelektüel yapısına önemli bir etki yapmış, aynı zamanda Osmanlı'nın merkezî otoritesini sarsan alternatif bir eğitim ağı yaratmıştır.

3.1.2. Beyrut Sancağında Gayrimüslim Eğitim Faaliyetleri

Tablo 3.2 H.1316-1317-1318-1319/M.1898-1899-1900-1901 Maarif Salnamelerine Göre Beyrut Vilayetinde Gayrimüslim Okulları, Muallimleri ve Dersleri

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namma Ruhsat Verilmiş olan Müdür-ü Mesul	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
						Zükur	İnas		
Beyrut	Beyrut	Zeki Gevhen	Musevi	Zeki Gevhen	İdadi	88	0	1291	19 Kanûn-ı Sâni sene 308
Beyrut	Beyrut	Patrikiyye	Rum Katoliği		İdadi	150	0	Kadım	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Süryâni mektebi	Süryâni	Patrik vekili Antuvan Efendi	Rüşdiye	90	0	1299	19 Kanûn-ı Sâni 308
Beyrut	Beyrut	Marûni mektebi	Marûni		İdadi	200	0	1291	Ruhsatsız

Tablo 3.2 Devamı

Akka	Akka	Rum Ortodoks Filistin cem'iyeti mektebi	Rum	Ya'kûb Baküfîn	Rüşdiye	72	0	1295	19 Kanûn-ı Sâni 308
Akka	Safed		Marûni		Rüşdiye	22	0	Kadîm	Ruhsatsız
Akka	Safed		Musevi		Rüşdiye	60	0	303	Ruhsatsız
Akka	Hayfâ		Musevi		İdadi	150	0	300	Ruhsatsız

Tablo 3.2'de görüldüğü üzere 1898-1901 yıllarına ait Maarif Salnâmeleri incelendiğinde Beyrut Vilâyeti ve ona bağlı sancaklardan Akka'da toplam sekiz gayrimüslim okulunun faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu okulların tamamı ortaöğretim düzeyinde olup rüşdiye ve idadî mekteplerinden oluşmaktadır. İdadî seviyesindeki okullar Beyrut'ta Musevî, Rum Katolik ve Marunî cemaatlerine, Akka'da ise Musevî cemaatine aittir. Rüşdiyeler ise Rum Ortodoks, Süryânî, Marunî ve Musevî cemaatlerinin girişimleriyle açılmıştır. Bu okulların yalnızca üçü resmî izinle faaliyet göstermekte iken beşinin ruhsatsız olduğu kaydedilmiştir. Bu durum Osmanlı Maarif Nezâreti'nin taşradaki denetim kapasitesinin sınırlı kaldığını ve birçok cemaat okulunun resmî onay almadan eğitim verdiğini göstermektedir.

Öğrenci sayısı ve cinsiyet dağılımı bakımından dikkat çekici bir tablo ortaya çıkmaktadır. İncelenen okulların tamamında yalnızca erkek öğrencilerin bulunması bu dönemde gayrimüslim cemaatlerin ortaöğretim düzeyinde kız çocuklarına eğitim imkânı sunmadığını ortaya koymaktadır. Böylece toplumsal eşitsizlik gayrimüslimler arasında da yaygın bir olgu hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Öğrenci sayısı açısından en yüksek kapasiteye sahip olan kurum 200 öğrencisiyle Beyrut'taki Marunî İdadî Mektebi'dir. En düşük kapasite ise Safed'de 22 öğrenciyle faaliyet gösteren Marunî Rüşdiyesi'nde görülmektedir.

Coğrafi dağılım açısından değerlendirildiğinde Beyrut'ta Musevî, Rum Katolik, Süryânî ve Marunî cemaatlerine ait okullar bulunurken, Akka Sancağı'nda Rum Ortodoks ve Musevî cemaatlerinin eğitim faaliyetleri öne çıkmaktadır. Bu tablo Beyrut'un idarî ve kültürel merkez kimliğini Akka'nın ise daha taşra niteliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte Akka'daki cemaatlerin de eğitime yatırım yapmaktan geri durmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 3.3 H.1321/M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Gayrimüslim Okulları, Muallimleri ve Dersleri

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Nami na Ruhs at Verilmiş olan Müdür-ü Mesul	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
						Zükür	İnas		
Beyrut	Beyrut	El-remiyle Mârûni mektebi	Marûni cemâ'ati tarafindan	Hınâ El-zagbî	İbtidai	200		1880	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Reisi Beyrut Yesvi'iyye mektebi	Marûni cemâ'ati tarafindan	Hınâ El-zagbî	İbtidai	170		1880	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-Minâre Marûni mektebi	Marûni cemâ'ati tarafindan	Hınâ El-zagbî	İbtidai	130		1880	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Marûni mektebi	Marûni cemâ'ati tarafindan	Lovis Efendi El-debsi	İdâdi	300		1875	26 Kanûn-ı Sâni 308
Beyrut	Beyrut	Marûni mektebi	Marûni cemâ'ati tarafindan	Lovis Efendi El-debsi	Sanâyi'i	20		1875	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Süryân mektebi	Süryan cemâ'ati tarafindan	Batirrik El-Süryân	İbtidai	30		1898	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Kenisete'l-mahlas mektebi	Katolik cemâ'ati tarafindan	Râhib Süleyman Eşşâmi	İbtidai	50		1891	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-Bataririkiye (?) mektebi	Katolik cemâ'ati tarafindan	Râhib Hanâ'ake	İdâdi	186		1866	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Seydetü'l-beşâ'ir mektebi	Katolik cemâ'ati tarafindan	Râhib Yusuf Demir	İbtidai	23		1902	Ruhsatsız

Tablo 3.3 Devamı

Beyrut	Beyrut	Hayriye mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	Yusuf Efendi	İbtidai	60		1890	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Zühretü'l-ihsân mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	Meryem Cehşân	İdâdi		220	1881	Bâ-fermân-ı alî 6 Şevvâl 1313
Beyrut	Beyrut	Rum Ortodoks mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	El-mu'allim Yusuf Kefûri	İbtidai	220		1868	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Selâset-i Akmâr mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	El-mu'allim İlyâs El-hûri	Rüşdiye	320		1868	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Mâr Mihâ'il mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	El-mu'allim Dîbü'l-mücdelâti	İbtidai	180		1870	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Selâset-i Aktamar inâs mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	Harbe	İbtidai	100		1869	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Es-seyyide mektebi	Ortodoks cemâ'ati tarafından	Musa Efendi Tarâd	İbtidai	30		1870	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Mar Mihâ'il mektebi	Marûni cemâ'ati tarafından	Yusuf Mansûr Efendi	İbtidai	60		1870	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Mar Matûn mektebi	Marûni cemâ'ati tarafından	'Abdullah Muttar	İbtidai	30		1873	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Cem'iyetü'l-hayriye mektebi	Marûni cemâ'ati tarafından	Yusuf Efendi İlhâni	İbtidai	130		1900	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	İlyâs mektebi	Musevi cemâ'ati tarafından	Mayrancil	İbtidai	350		1878	20 Kanûn-ı Sâni 301
Beyrut	Beyrut	İlyas inâs mektebi	Musevi cemâ'ati tarafından		İbtidai		300	1878	20 Kanûn-ı Sâni 301
Beyrut	Beyrut	El-ictihâd mektebi	Musevi cemâ'ati tarafından	Şahtûp	İbtidai	70		1876	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Selîm Hedîd mektebi	Musevi cemâ'ati tarafından	Selîm-i Hedîd	İbtidai	30		1899	Ruhsatsız

Tablo 3.3 Devamı

Beyrut	Beyrut	Rahmûn mektebi	Musevi cemâ'ati tarafında n	Rahmûn-ı Hedîd	İbtida i	35		1899	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Matrân mektebi	Katolik cemâ'ati	Matrân Efendi	İbtida i	40		Gayr-i ma'lûm -1 kadîm	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Nebtiye mektebi	Katolik cemâ'ati	Hûri Efendi	İbtida i	20		Gayr-i ma'lûm -1 kadîm	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	İlyânis mektebi	Musevi cemâ'ati	Hâhâm Efnedi	İbtida i	80		Gayr-i ma'lûm -1 kadîm	Ruhsatsız
Beyrut	Sur	Katolik mektebi	Katolik cemâ'ati	Metropolid İftimyûs	İbtida i	90		1100	Ruhsatsız
Beyrut	Sur	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks cemâ'ati	Metropolid Misâ'il	İbtida i	30	20	1316	Ruhsatsız
Beyrut	Merc-i Uyûn	Katolik mektebi	Katolik cemâ'ati		İbtida i	120	60		Ruhsatsız
Beyrut	Merc-i Uyûn	Rum Ortodoks mektebi	Rum cemâ'ati		İbtida i	150	90		Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks		İbtida i	50		1312	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Zevk-i Mekşerîn karyesi mektebi			İbtida i	51		1316	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Nuri mahallesinde medresetü'l -meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtida i	250			Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Nuri mahallesinde medresetü'l -meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtida i		180		Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	El-reml mahallesinde medresetü'l -meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtida i	200			Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Hristiyan mahallesinde medresetü'l -meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtida i		300		Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Beyt-i bederân mahallesinde	Rum Ortodoks			90	40		Ruhsatsız

		medresetü'l- meskûbiye							
--	--	---------------------------	--	--	--	--	--	--	--

Tablo 3.3 Devamı

Trablusşâm	Hisnü'l- ekrâd	Kime karyesinde medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks			70			Ruhsatsız
Trablusşâm	Sâfita	Meşîta Beytü'l- hulû medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		Rüşdiye	140	20	1314	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Minâre karyesinde medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		Rüşdiye	160	35	1313	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Rahiye karyesinde medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtidai	150	60	1314	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	El-hakûr karyesinde medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtidai	50	40	1315	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Sende medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtidai	60	20	1315	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Cebra'il karyesinde medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtidai	80	50	1313	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Meşliha karyesinde medresetü'l- meskûbiye	Rum Ortodoks		İbtidai	20	15	1316	Ruhsatsız
Akka	Akka	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks	Rum Ortodoks Matrâni	Rüşdiye	102			
Akka	Akka	Katolik mektebi	Katolik	Katolik Matrâni	İbtidai	66			
Akka	Akka	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks	Rum Ortodoks matrâni	İbtidai		40		
Akka	Hayfa	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks	Damyânos	Rüşdiye	50		270	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks		İbtidai	80		297	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks		İbtidai		82	297	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Protestân mektebi	Protestan		İbtidai	93		280	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Protestân mektebi	Protestan		İbtidai		75	290	Ruhsatsız
Akka	Safed	Katolik mektebi	Katolik			25	30		Ruhsatsız

Tablo 3.3 Devamı

Akka	Taberiye	Rum Ortodoks mektebi	Rum Ortodoks Cemâ'ati	Rum Patriki	İbtidai	16	8	312	Ruhsatsız
Akka	Taberiye	Katolik mektebi	Katolik Cemâ'ati		İbtidai	15		318	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Rum mektebi	Rum Ortodoks Cemâ'ati	Rum re'is ruhânisi	İbtidai	10		1288	Ruhsatsız
Nablus	Cenîn	Rum mektebi	Rum Ortodoks cemâ'ati	Rum re'is ruhânisi	İbtidai	7		1278	Ruhsatsız

Tablo 3.3'de verilen 1903 yılındaki Maarif Salnamesindeki veriler incelendiğinde Beyrut Vilâyeti'nde faaliyet gösteren gayrimüslim okullarının gerek sayısal çokluğu gerekse öğrenci kapasitesi bakımından oldukça dikkat çekici bir manzara sunduğu görülmektedir. Tespit edilen okul sayısı altmışı aşmakta; Marunî, Katolik, Rum Ortodoks, Musevî ve Protestan cemaatlerinin kurumları ön plana çıkmaktadır. Özellikle Rum Ortodoks cemaatine bağlı okulların öğrenci sayısında diğer cemaatleri geride bıraktığı anlaşılmaktadır.

1903 yılı verilerinde dikkat çeken bir başka husus, ibtidâî seviyedeki okulların ağırlık kazanmış olmasıdır. Bu durum gayrimüslim cemaatlerin özellikle temel eğitime önem verdiklerini göstermektedir. Öğrenci sayıları bakımından bazı okulların ise dikkate değer bir yoğunluğa ulaştığı görülmektedir. Nitekim Beyrut merkezdeki Marunî İdâdîsi'nde 300 erkek öğrenci kayıtlıdır. Rum Ortodoks cemaatine ait Selâset-i Akâmâr Rüşdiyesi'nde ise 320 erkek öğrenci bulunmaktadır. Benzer şekilde kız öğrencilerin sayısal varlığı da kayda değerdir. Beyrut'ta Musevî cemaatine bağlı İbtidâî seviyedeki İlyas İnas Mektebi'nde 300, Trablusşam'da Rum Ortodoks cemaatine ait Medresetü'l-Meskûbiye'de 300 kız öğrencinin bulunması kız çocuklarının eğitime yönelik toplumsal kabulün bu dönemde kısmen genişlediğini göstermektedir. Bununla birlikte kız öğrencilerin çoğunlukla ayrı kurumlarda eğitim almaları dönemin toplumsal normlarının eğitime yansımalarını da ortaya koymaktadır.

Ruhsat durumları incelendiğinde okulların Osmanlı merkezi idaresiyle ilişkilerini değerlendirmek mümkün olmaktadır. Verilere göre bu okulların çoğunluğu ruhsatsızdır. Özellikle Marunî ve Katolik cemaatlerine bağlı kurumlarda ruhsatsızlık yaygın bir uygulama hâline gelmiştir. Musevî cemaatine ait bazı okullarda ise ruhsat kaydına rastlanmıştır. Örneğin Beyrut'taki İlyas Mektebi ile İlyas İnas Mektebi'nin 20 Kanûn-ı Sâni 1301 (M. 1886) tarihli ruhsatlarla faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşılık diğer birçok okulun ruhsat tarihi belirtilmemiş ya da "gayr-i ma'lûm-ı kadîm" şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıt söz konusu

kurumların uzun süredir faaliyette olduklarını ancak merkezî denetimden uzak kaldıklarını göstermektedir.

Bu veriler ışığında Osmanlı Maarif Nezâreti'nin eğitimde merkezîleşmeyi hedeflemesine rağmen Beyrut Vilâyeti'nde cemaat okullarını denetim altında tutmakta zorlandığı anlaşılmaktadır. Yerel cemaatlerin ruhsatsız biçimde faaliyet gösterebilmeleri, vilâyetin sosyo-kültürel yapısının ve idarî işleyişinin Osmanlı taşrasındaki özgün özelliklerini yansıtmaktadır.

Mekteplerin coğrafi dağılımı incelendiğinde ise yalnızca Beyrut şehir merkezinde değil Sayda, Sur, Merc-i Uyûn, Trablusşam ve Akka gibi kaza ve sancaklarda da dikkate değer bir yoğunluk kazandığı görülmektedir. Özellikle Trablusşam Sancağı'nda "Medresetü'l-Meskûbiye" adıyla öne çıkan Ortodoks mekteplerinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu isimle anılan kurumların mahalle ve köy ölçeğinde benzer adlarla tekrar edilmesi Rum Ortodoks cemaatinin taşrada sistemli bir eğitim ağı geliştirdiğini göstermektedir. Söz konusu okulların rüşdiye seviyesinde faaliyet göstermeleri sıradan mahalle mekteplerinin ötesinde bir kurumsallaşmaya ulaşıldığını düşündürmektedir.

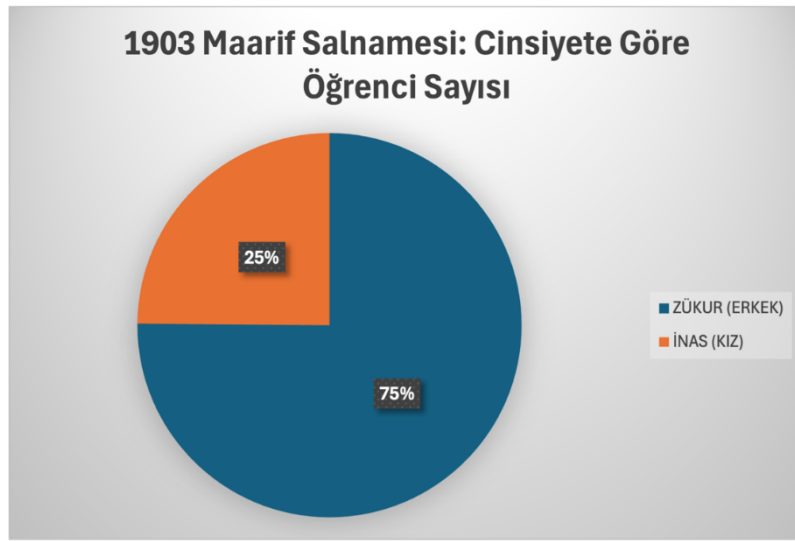
1903 yılı verilerinin bütünü değerlendirildiğinde gayrimüslim mekteplerinin sayısal bir çoğalma sergilemediği; mezhepsel çeşitlilik, eğitimsel kapsam ve taşraya yayılan yerelleşme süreciyle de ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ruhsatlı-ruhsatsız ayrımı, eğitim basamakları, öğrenci sayıları, cinsiyet dağılımları ve mekânsal yayılım birlikte ele alındığında bu kurumların basit birer eğitim yuvası olmanın ötesinde cemaat kimliklerinin, toplumsal statülerin ve kültürel aidiyetlerin yeniden üretildiği sosyal mekânlar olduğu net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin merkezîleştirme çabalarına rağmen Beyrut özelinde cemaatlerin bu denli özerk hareket edebilmeleri gayrimüslim toplulukların örgütlenme kapasitesinin bir göstergedir.

1898-1901 döneminde Beyrut ve çevresinde rüşdiye ve idadî düzeyindeki gayrimüslim mektepleri ön plana çıkarken 1903 yılına gelindiğinde kurumsal çeşitlilikte ve coğrafi yayılımda bir artışın yaşandığı gözlemlenmektedir. Özellikle ibtidâî seviyedeki okulların sayısında yaşanan yükseliş cemaatlerin eğitim alanındaki varlıklarını tahkim etme yolunda ciddi bir adım attıklarını ortaya koymaktadır. 1898-1901 yıllarında tespit edilen okullarda yalnızca erkek öğrencilerin yer aldığı görülürken 1903 yılı verilerinde yalnızca kız öğrencilere tahsis edilmiş kurumların sayısının artması dikkat çekici bir gelişmedir. Her iki dönemin karşılaştırmalı analizi mekteplerin büyük bir bölümünün ruhsatsız olması hususunu da ortaya

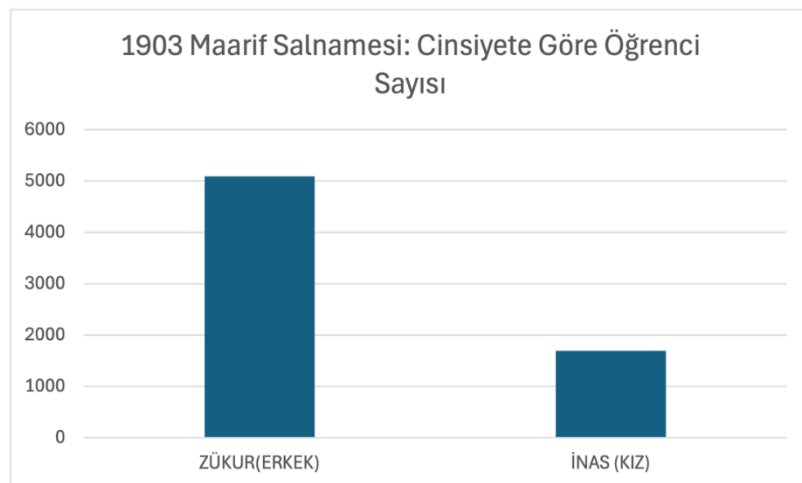
koymaktadır. Çoğu kurum “ruhsatsız” veya “kadîm” kaydıyla faaliyet göstermeye devam etmiştir.

Netice olarak 1898-1901 dönemi daha sınırlı bir eğitim modeli sunarken 1903 yılıyla birlikte Beyrut’ta hem kurumsal çeşitlilik hem de kapsayıcılık bakımından kayda değer bir genişleme yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler gayrimüslim cemaatlerin bir yandan modernleşme sürecine uyum sağlarken diğer yandan Osmanlı toplumu içinde kendilerine özgü bir alan inşa etme çabalarını ortaya koymaktadır.

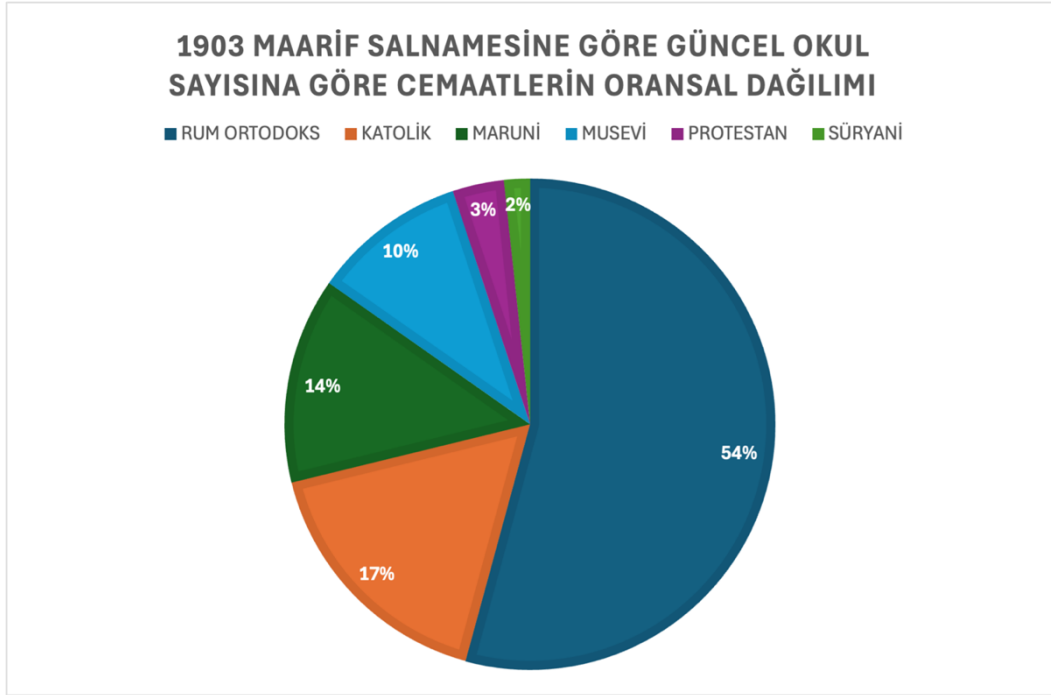
Şekil 3.1 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Gayrimüslim Cemaatlere Ait Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

Şekil 3.2 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Gayrimüslim Cemaatlere Ait Öğrencilerin Cinsiyetlerinin Oransal Dağılımı

Şekil 3.3 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Gayrimüslim Cemaatlere Oransal Dağılımı

3.2. Beyrut Sancağında Ecnebi (Yabancı) Eğitim Faaliyetleri

Tablo 3.4 H.1316-1317 /M.1898-1899 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Ecnebi Okulları

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
					Zükür	İnas		
Beyrut	Beyrut	Gelepe mektebi	Amerika	Tıbbi ve idâdi	144	0	1282	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Gelepe mektebi	Amerika	Rüşdiye	170	0	1282	
Beyrut	Beyrut	İtalyan ticâret mektebi	İtalya	İdâdi	20	0	1310	
Beyrût	Beyrût	İtalyan i'dâdi mektebi	İtalya	İdâdi ve rüşdiye	120	0	1306	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Sinn-i Jorej tıb dârü'l-fünûnu	Fransa	Ali	50	0	Kadim	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Yesvi'aya mektebi	Fransa	İdâdi	150	0	Kadim	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Firerler mektebi	Fransa	Rüşdiye	100	0	Kadim	Ruhsatsız
Akka	Safed		İngiltere	İdâdi	50	0	1300	Ruhsatsız
Akka	Nasıra		Rusya	İdâdi	30	0	1304	Ruhsatsız
Akka	Nasıra		Rusya	Rüşdiye	70	0	1304	Ruhsatsız

Tablo 3.4 Devamı

Akka	Nasıra		Almanya	İdâdi	45	0	Kadim	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Almanya	Rüşdiye	30	25	1301	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Almanya	Rüşdiye		0	1301	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Almanya	İdâdi	55	120	Kadim	Ruhsatsız
Akka	Hayfa	Rahibeler mektebi	Fransa	İdâdi		0	Kadim	Ruhsatsız
Akka	Hayfa	Firerler mektebi	Almanya	İdâdi	150	0	1298	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm		Amerika	İdâdi	70	0	1293	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Firerler mektebi	Fransa	İdâdi	65	85	Kadim	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Rahibeler mektebi	Fransa	İdâdi		0	Kadim	Ruhsatsız
Trablusşâm	Safitâ		Amerika	İdâdi	29	0	Kadim	Ruhsatsız
Trablusşâm	Hısnü'l-ekrâd		Amerika	İdâdi	39	0	1293	Ruhsatsız

Tablo 3.4'deki veriler incelendiğinde 1898-1899 yıllarında Beyrut Vilâyeti genelinde yirmi bir ecnebi okulunun faaliyette olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu okulların tamamının ruhsatsız oluşu Osmanlı Maarif Nezareti'nin yabancı okullar üzerindeki denetim gücünün zayıf kaldığını göstermektedir. Bu ruhsatsız faaliyet eğitim politikalarının uygulanmasındaki kurumsal zafiyeti işaret etmektedir. Ecnebi okulları vilâyetin üç sancağına da dağılmış durumdadır: Beyrut'ta yedi, Akka'da dokuz, Trablusşâm'da beş kurum mevcuttur. Akka'nın yoğunluk bakımından ilk sırada yer alması İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya menşeli girişimlerin bu sahaya özel bir önem atfettiklerini ortaya koymaktadır.

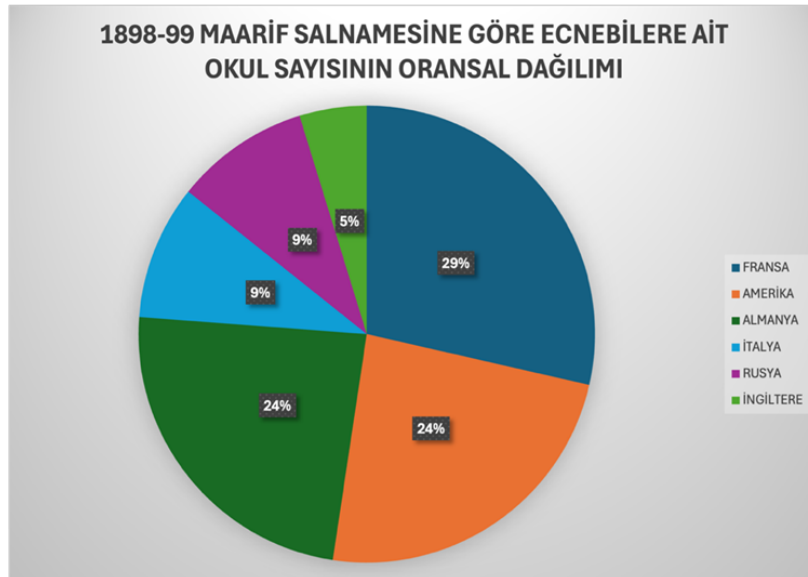
Mülki ve mezhepsel aidiyetler değerlendirildiğinde Amerika, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya ve İngiltere'ye bağlı misyoner veya cemaat okullarının ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Fransız menşeli "Firerler" ve "Rahibeler" mektepleri dikkat çekicidir. Almanya ve Amerika'nın eğitim yatırımları da kayda değerdir. Bu tablo söz konusu devletlerin Osmanlı topraklarında eğitim üzerinden nüfuz alanı genişletme arayışlarını açıkça yansıtmaktadır. Kurumların çoğu rüşdiye ve idadî düzeyinde konumlanmıştır. İstisna teşkil eden Fransızlara ait "Sinn-i Cûrej tıbbî dârü'l-fünûnu" yükseköğretim mahiyetinde olup meslekî uzmanlık yetiştirme kapasitesiyle ayrı bir yer tutmaktadır.

Öğrenci kompozisyonu bakımından 1898-1899 verileri incelendiğinde erkek talebenin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı kurumlarda kız öğrenciler de yer almıştır.

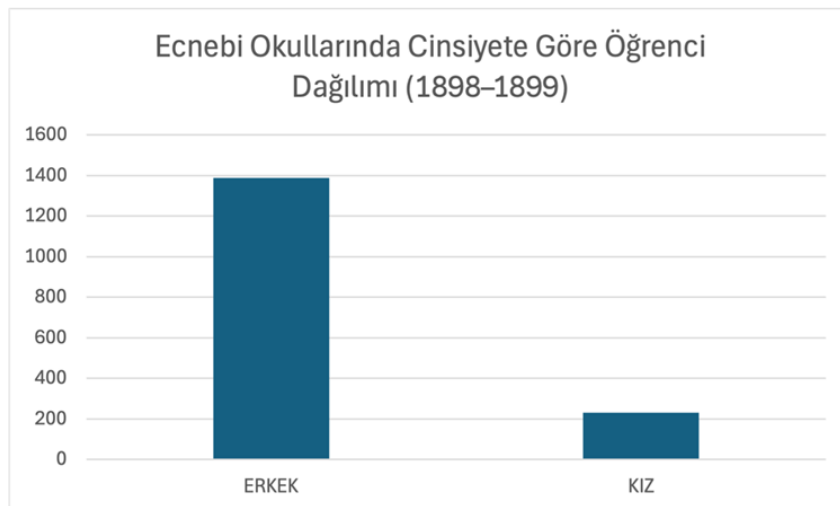
Trablusşam'da Fransa'ya bağlı "Fıerler mektebi" ile Akka'da Almanya'ya bağlı "İdadî"de kız talebe mevcudunun kayda geçtiği anlaşılmaktadır. Müslüman eğitim faaliyetleriyle karşılaştırıldığında ecnebi okullarında kız öğrenci varlığının daha görünür hâle gelmesi Batılı misyonların kız çocuklarının eğitime özel bir önem verdiğini kanıtlamaktadır.

Sonuçta 1898-1899 döneminde ecnebi okullarının sayı ve çeşitlilik bakımından ulaştığı düzey Osmanlı eğitim alanı üzerinde dış müdahalenin yoğunlaştığını ve bu alanın Batılı devletler arasında rekabet sahasına dönüştüğünü göstermektedir. Ruhsatsız biçimde sürdürülen faaliyetler pedagojik amaçların ötesine geçerek Osmanlı toplum yapısı üzerinde kültürel ve ideolojik etkiler üretmiş, yerel dengeleri ve merkezî eğitim politikalarının uygulanabilirliğini etkilemiştir

Şekil 3.4 1898-99 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulların Oransal Dağılımı

Şekil 3.5 1898-99 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okullarında Cinsiyete Göre Öğrenci Dağılımı

Tablo 3.5 H.1318-1319 /M.1900-1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Ecnebi Okulları

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
					Zükur	İnas		
Beyrut	Beyrut	Mahalliye mektebi	Amerika	Tıbbî ve idâdi ve rüşdiye	314	0	1240	Bilâ ruhsat
Beyrût	Beyrût	İtalya ticaret mektebi	İtalya	İdâdi	20	0	1310	Bilâ ruhsat
Beyrut	Beyrut	İtalyan mektebi	İtalya	İdâdi ve rüşdiye	120	0	1306	Bilâ ruhsat
Beyrut	Beyrut	Sen Je Fatab dârü'l-fünûnu	Fransa	'alî	50	0	Kadîm	Bilâ ruhsat
Beyrut	Beyrut	Yu'ie mektebi	Fransa	İdâdi	150	0	Kadîm	Bilâ ruhsat
Beyrut	Beyrut	Firer mektebi	Fransa	Rüşdiye	100	0	Kadîm	Bilâ ruhsat
Akka	Safed		İngiltere	İdâdi	50		1300	Bilâ ruhsat
Akka	Nasıra		Rusya	İdâdi	30	0	1304	Bilâ ruhsat
Akka	Nasıra		Rusya	Rüşdi	70	0	1304	Bilâ ruhsat
Akka	Nasıra		Almanya	İ'dâdi	45	0	1304	Bilâ ruhsat
Akka	Hayfa		Almanya	Rüşdiye	30	25	1301	Bilâ ruhsat
Akka	Hayfa		Almanya	Rüşdiye		0	1301	Bilâ ruhsat
Akka	Hayfa		Almanya	İdâdi	55	120	Kadîm	Bilâ ruhsat
Akka	Hayfa	Rahibelere mahsus	Fransa	İdâdi		0	Kadîm	Bilâ ruhsat
Akka	Hayfa	Firer mektebi	Fransa	İdâdi	150	0	1298	Bilâ ruhsat
Trablüşâm	Trablüşâm	Firer mektebi	Amerika	İdâdi	70	0	1293	Bilâ ruhsat
Trablüşâm	Trablüşâm	Firer mektebi	Fransa	İdâdi	65	85	Kadîm	Bilâ ruhsat
Trablüşâm	Trablüşâm	Rahibelere mahsus	Fransa	İdâdi	0	0	Kadîm	Bilâ ruhsat
Trablüşâm	Saftitâ		Amerika	İdâdi	29	0	Kadîm	Bilâ ruhsat
Trablüşâm	Hısnü'l-ekrâd		Amerika	İdâdi	39	0	Kadîm	Bilâ ruhsat

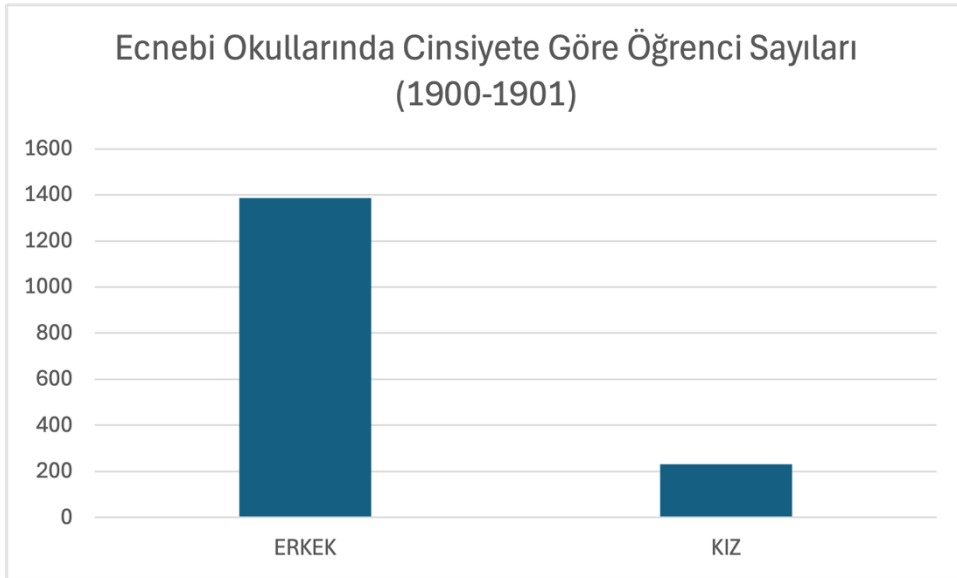
Tablo 3.5'de yer alan 1900-1901 Maarif Salnâmesi verileri incelendiğinde Beyrut Vilâyeti'nde toplam yirmi ecnebi okulunun faaliyette bulunduğu tespit edilmektedir. 1898-

1899 dönemine kıyasla büyük ölçüde benzer bir yapı söz konusudur. Ancak bazı küçük farklılıklar sebebiyle bu yıllara ait verilerin ayrıca değerlendirilmesi gerekli olmuştur. Tabloda görüldüğü üzere okulların tamamının ruhsatsız olması önceki yıllarda olduğu gibi Osmanlı Maarif Nezareti'nin denetim mekanizmasının zayıflığını ve cemaat okullarının kontrolsüz biçimde faaliyet gösterebildiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

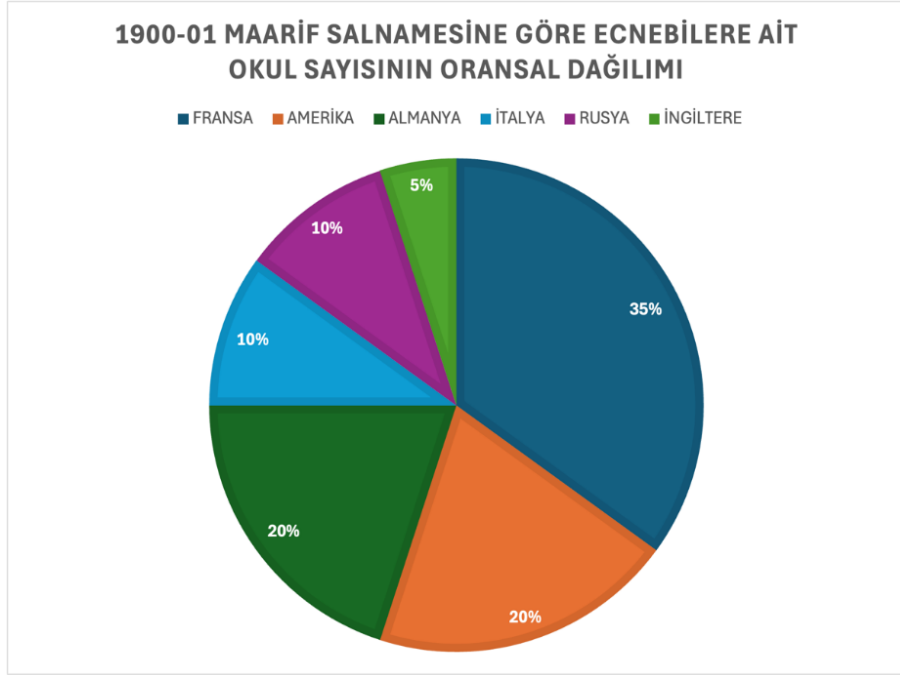
Eğitim düzeyi bakımından söz konusu kurumların rüşdiye ve idadî seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenci profili incelendiğinde ise toplam 1387 erkek ve 230 kız öğrencinin kayda geçtiği görülmektedir. Bu tablo Batılı devletlerin kız çocuklarının eğitime ilgilerinin arttığını göstermektedir. Bununla birlikte erkek öğrenciler ile kız öğrenciler arasındaki sayısal fark toplumsal normların ve dönemin cinsiyet temelli eşitsizliklerinin eğitim sahasında da varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Okulların ülke bazında dağılımı incelendiğinde en fazla okula sahip ülkenin Fransa olduğu görülmektedir (7 okul). Fransa'yı dört okul ile Almanya ve yine dört okul ile Amerika takip etmektedir. Amerika'nın özellikle taşrada okul açma politikası dikkat çekmektedir. Coğrafi dağılım açısından bakıldığında ecnebi okullarının yalnızca Beyrut şehir merkezinde değil, Akka ve Trablusşam sancaklarında da yaygın bir şekilde bulunduğu tespit edilmektedir.

Şekil 3.6 1900-1901 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulların Oransal Dağılımı

Şekil 3.7 1900-01 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okullarında Cinsiyete Göre Öğrenci Dağılımı

Tablo 3.6 H.1321 /M.1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut Vilayetinde Ecnebi Okulları

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilmiş olan Müdür-ü Mesul	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
						Zükür	İnas		
Beyrut	Beyrut	Cizviyet mektebi	Katolik	Alâb gelir	Tıbbî idâdi ve rüşdiye	1000	0	1874	1293 târihli ruhsatnâme mücebince
Beyrut	Beyrut	Cizviyet mektebi	Katolik	Alâb gelir	İbtidai	0	200	1874	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Dirâ'l-Rahbât Nâsıra	Latin	Re'ise Madam Porka	İdadi	0	395	1869	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	İlmâni mektebi	Fransız	Hanri	İdadi	117	0	1896	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-mukaddese 'a'ilesi mektebi	Fransız Marûni	Madam Meryem Börn	İdadi	0	200	1894	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Ahvânü'l-muhtebe mektebi	Latin	Madam Hey Sent	İ'dâdi Rüşdî İbtida'i	0	1800	1848	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Eytâm Zükûr mektebi	Latin	Rahibe Minel	Sanayi	180	0	1882	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Ahvânü'l-muhtebih mektebi	Latin	Rahibe Revse	İbtidai	0	350	1860	Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Beyrut	Beyrut	Ahvânü'l-muhtebih mektebi	Latin	Rahibe Lomondi	İbtidai	0	400	1870	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Ahvânü'l-muhtebih mektebi	Latin	Rahibe Hey Sent	İbtidai	0	400	1893	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Frerer mektebi	Latin	Rahip İtyâs	Rüşdî	250	0	1895	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Frerer mektebi	Latin	Rahip İtyâs	İbtidai	350	0	1895	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Frerer mektebi	Latin	Rahip İtyâs	İbtidai	400	0	1895	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Mar Yusuf Râhibeleri	Latin	Madâm Mâri El-Yeziye	İdadi ve İbtidai	35	350	1873	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	İtalyan mektebi	Latin	Ocinyo Kalyâ	İbtidai	202	0	1872	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	İtalyan inâs mektebi	Latin	Madâm Zilredinâ(?) Fermîlâ	İbtidai	0	263	1888	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-küllîye emrigân mektebi	Protestân	Doktor Haver Dilis	İlmî tıbbî ticârî ve ibtidai	630	0	1866	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Filistin Rusya ruhbâni mektebi	Rum Ortodoks	Mariye Şerkâsof	İbtidai	55	232	1887	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Filistin Rusya “	Rum Ortodoks	Mariye Şerkâsof	İbtidai	31	135	1889	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Filistin Rusya ruhbâni mektebi	Rum Ortodoks	Mariye Şerkâsof	İbtidai	7	339	1890	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Filistin Rusya ruhbâni mektebi	Rum Ortodoks	Mariye Şerkâsof	İbtidai	19	42	1890	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Filistin Rusya ruhbâni mektebi	Rum Ortodoks	Mariye Şerkâsof	İbtidai	23	103	1896	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Almanya rahibeleri mektebi	Latîn	Sofya Girîf	İdadi	0	276	1862	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-kadis Cârçiyus mektebi	Protestan	Mastîler	İbtidai	0	61	1868	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-hayriye mektebi	Protestan	Mastîler	İbtidai	30	0	1876	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-Eskotlandiye mektebi	Protestan	Şetîker	İbtidai	150	0	1865	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-Eskotlandiye mektebi	Protestan	Mess Kardener	İbtidai	0	120	1865	Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Beyrut	Sayda	Hâretü'l-Lûz mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	45	45	1278	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Kanâye mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	30	30	1300	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Benâtü'l-dâhiliyye mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	İdadi	0	115	1860	Ba-fermân-ı 'ali 13 Rebi'ül-ahir 1275
Beyrut	Beyrut	Hayyü'r-reml Protestân mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	Rüşdiye	30	191	1863	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Yomya mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	Rüşdiye	0	119	1875	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-evvelî mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	Rüşdiye	0	105	1866	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El- Eali mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	Rüşdiye	0	119	1865	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Protestân mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	Rüşdiye	97	0	1862	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Ammî inâs mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	İbtidai	0	10	1873	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	Ammî zükûr mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	İbtidai	20	0	1871	Ruhsatsız
Beyrut	Beyrut	El-haraş mektebi	Protestan	Mess Kâr Velîn Tamsen	İbtidai	0	55	1891	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Culhacı mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	70	0	1278	Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Beyrut	Sayda	Fünûn ve sanâyi'i	Amerikan	Muallim Kurd	Leyli İdadi	120		1298	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Ebilâ mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	Leyli İdadi		64	1278	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Nebâtiye Tahtâ mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	40	0	1310	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Ceba mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	60	0	1310	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Mimâriye mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	33	0	1310	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Ben-ufül mektebi	Amerikan	Muallim Kurd	İbtidai	30	0	1310	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Cizviyet mektebi	Fransa	Zâhib Efendi	İbtidai	40	0	Gayr-i ma'lûm-ı kadim	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	Râhibât mektebi	Fransa	Mar Yusuf râhibeleri	İbtidai	0	63		Ruhsatsız
Beyrut	Sur	Tersânet mektebi	Latin Fransa	Re'is-i ruhâni	İbtidai	50	0	1387 Rumiye	Ruhsatsız
Beyrut	Sur	Cizviyet râhibeleri mektebi	Fransa	Cizviyet râhibeleri	İbtidai	30	30	1387 Rumiye	Ruhsatsız
Beyrut	Sur	Sinn-i Jozef râhibeleri mektebi	Fransa	Re'is ruhâni	İbtidai	0	100	1300 Rumiye	Ruhsatsız
Beyrut	Sayda	İngiltere mektebi	Protestan İngiliz	Mister Munn	İbtidai	30	30	1299 Rumiye	Ruhsatsız
Beyrut	Merci'yûn	Protestan mektebi	Protestan İngiliz		İbtidai	130	50		Ruhsatsız
Beyrut	Merci'yûn	Amerikan mektebi	Amerikan		İbtidai	0	0		Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Amerikan zükûr mektebi	Amerikan		İbtidai	30	0	1854	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Amerikan inâs mektebi	Amerikan		İbtidai	0	160	1854	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Tarsûs Amerikan mektebi	Amerikan		İbtidai	45	40	1883	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Minare karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	50	35	1885	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Şeyh Muhammed karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	57	13	1869	Ruhsatsız
Trablusşâm	Akka	Beyto karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	10	20	1866	Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Akka	Hayfa		Fransa	Mir Siyûn	İbtidai	0	30	1270	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Fransa	Madâm Diriv	İbtidai	0	150	1315	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		İngiliz	Sekes	İbtidai	0	150	1297	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Almanya	Madam Nasif	İbtidai	0	30	1702	Ruhsatsız
Akka	Nasıra		Fransız		İbtidai ve rüşdiye	132	0	1309	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Ebu'l-Tayâmi mektebi	Fransız		Rüşdiye ve idadi	40	0	1305	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Fransızgân mektebi	Fransız		İbtidâ'i ve rüşdî	150	0	1315	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rahibânü'l-nâsıra mektebi	Fransız		Rüşdiye ve idadi	0	150	1308	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rahibânü'l-Mar Yusuf mektebi	Fransız		Rüşdiye ve idadi	0	60	1307	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rus mektebi	Rus		Rüşdiye ve idadi	60	0	1300	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rus mektebi	Rus		İbtidai	85	0	1300	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rus mektebi	Rus		İbtidai	0	110	1300	Ruhsatsız
Trablusşâm	Hısnü'l-ekrâd	Ummar karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	20	5	1879	Ruhsatsız
Trablusşâm	Hısnü'l-ekrâd	Harbiye karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	60	0	1872	Ruhsatsız
Trablusşâm	Safitâ	Burc karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	40	0	1864	Ruhsatsız
Trablusşâm	Safitâ	Aynü'l-bârid karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	25	0	1893	Ruhsatsız
Trablusşâm	Safitâ	Beyt-i Sebat karyesi mektebi	Amerikan		İbtidai	50	8	1892	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Ferer mektebi	Fransa		İdadi	160	0	1891	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Râhibân mektebi	Fransa		İdadi	0	585	1870	Ruhsatsız
Trablusşâm	Trablusşâm	Ferer mektebi	Fransa		Rüşdiye	120	0		Ruhsatsız
Akka	Akka	Protestan mektebi	İngiliz		İbtidai	85	0		Ruhsatsız
Akka	Akka	Latin mektebi	İtalya		İbtidai	40	0		Ruhsatsız
Akka	Akka	Protestan mektebi	İngiliz		İbtidai	0	150		Ruhsatsız
Akka	Akka	Rahibân mektebi	Fransız		Rüşdiye	0	250		Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Akka	Akka	İran mektebi	İran		İbtidai	20	0		Ruhsatsız
Akka	Akka	Rama Karyesi Rum Ortodoks mektebi	Rusya		Rüşdiye	150	0		Ruhsatsız
Akka	Akka	Keferyâ Seyf- i Protestan mektebi	İngiliz		Rüşdiye	80	70		Ruhsatsız
Akka	Akka	Basa karyesi Fransız mektebi	Fransa	“	Rüşdiye	60	0		Ruhsatsız
Akka	Akka	Şifâ 'Ömer karyesi râhibân mektebi	Fransa	“	Rüşdiye	250	0		Ruhsatsız
Akka	Hayfa	Ferer mektebi	Fransa	Günrâd	Rüşdiye	180	0	1297	Ruhsatsız
Akka	Hayfa	Rusya Ortodoks mektebi	Rus	Nikola Yefki	İbtidai	30	50	1311	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		İngiliz	Sekes	İbtidai	70	0	1300	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Fransa	Benşumûl	Rüşdî	200	0	1295	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Fransa	Mîr Siyûn	İbtidai	0	30	1270	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Fransa	Madâm Diriv	İbtidai	0	150	1315	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		İngiliz	Sekes	İbtidai	0	150	1297	Ruhsatsız
Akka	Hayfa		Almanya	Madam Nasif	İbtidai	0	30	1702	Ruhsatsız
Akka	Nasıra		Fransız		İbtidai ve rüşdiye	132	0	1309	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Ebu'l-Tayâmi mektebi	Fransız		Rüşdiye ve idadi	40	0	1305	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Fransızgân mektebi	Fransız		İbtidâ'i ve rüşdî	150	0	1315	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rahibânü'l- nâsıra mektebi	Fransız		Rüşdiye ve idadi	0	150	1308	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rahibânü'l- Mar Yusuf mektebi	Fransız		Rüşdiye ve idadi	0	60	1307	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rus mektebi	Rus		Rüşdiye ve idadi	60	0	1300	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rus mektebi	Rus		İbtidai	85	0	1300	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Rus mektebi	Rus		İbtidai	0	110	1300	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Protestân İngiliz mektebi	İngiliz		Rüşdiye ve idadi	0	98	1290	Ruhsatsız
Akka	Nasıra	Protestân İngiliz mektebi	İngiliz		İbtidai	0	83	1284	Ruhsatsız
Akka	Safed	İsrailiyet mektebi	İlyânes		İbtidai	85	209	Kadîm	Ruhsatsız
Akka	Taberiye	İlyânes mektebi	Musevi	Mösyö Huber	İbtidai	135	160	1313	Ruhsatsız
Akka	Taberiye	Ferişûres Üskütlende(?) mektebi	Protestân “		İbtidai	80	40	1309	Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Nablus	Nablus	İngiliz Protestân mektebi	İngiliz	Doktor Rayed	İbtidai	35	0	1283	318 bâ- fermân-ı alî 3 Şevvâl
Nablus	Nablus	İngiliz Protestân mektebi	İngiliz	Doktor Rayed	İbtidai	0	30	1288	318 bâ- fermân-ı alî 3 Şevvâl
Nablus	Nablus	Yasmîne mahallesi Protestân mektebi	İngiliz	Kasîs Hatâkara	İbtidai	12	10	1283	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Sabsatiye karyesi Protestân mektebi	İngiliz	Kasîs Hatâkara	İbtidai	8	2	1300	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Refidiye karyesi Protestân mektebi	İngiliz	Kasîs Hatâkara	İbtidai	10	0	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Refidiye karyesi Protestân mektebi	İngiliz	Doktor Rayed	İbtidai	30	0	1278	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Refidiye karyesi Protestân mektebi	İngiliz	Doktor Rayed	İbtidai	0	25	1278	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Latîn Fransız mektebi	Fransız	Hûri Anton	İbtidai	12	0	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Latîn Fransız mektebi	Fransız	Hûri Anton	İbtidai	0	15	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Garben mahallesinde vâki'î mekteb	Fransız	Hûri Anton	İbtidai	25	12	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Beyt Emrîn karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestân	Hına Karaben	İbtidai	8	0	1298	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Berkâ karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestân	Doktor Râyed	İbtidai	15	0	1283	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Nısf Ceyl karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestân	Doktor Râyed	İbtidai	20	0	1280	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Nısf-1 Ceyl Latîn mektebi	Fransız	Râhib Anton	İbtidai	10	7	1293	Ruhsatsız

Tablo 3.6 Devamı

Nablus	Nablus	Zebâbde karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestân	Doktor Râyed	İbtidai	25	0	1283	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Zebâbde karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestân	Doktor Râyed	İbtidai	0	12	1283	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Zebâbda karyesi Latîn mektebi	Fransız	Rahip Anton	İbtidai	15	0	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Zebâbda karyesi Latîn mektebi	Fransız	Rahip Anton	İbtidai	0	12	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Tobâs karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestan	Doktor Râyed	İbtidai	8	0	1293	Ruhsatsız
Nablus	Nablus	Ümmü'l-fehm karyesi İngiliz mektebi	İngiliz Protestan	İngiltereli bir rahibe	İbtidai	10	8		Ruhsatsız
Lazkiye	Lazkiye	Amerikan mektebi	Amerika	Mister Astorâd	İdadi ve ibtidai	70	0	1859	Ruhsatsız
Lazkiye	Lazkiye	Amerikan mektebi	Amerika	Metîvîli Hânım	İdadi ve ibtidai	0	40	1859	Ruhsatsız
Lazkiye	Lazkiye	Ferer mektebi	Fransız	Ferer Velantîn	İdadi ve ibtidai	115	0	1890	8 Teşrîn-i Sâni 310
Lazkiye	Lazkiye	Rus mektebi	Rus	Metrepolid Efendi	Rüşdî ibtidâ'i	120	0	1865	18 Nisân 318
Lazkiye	Lazkiye	Tirsanta mektebi	Fransız	Rahib Oransuv	İbtidâ'i	30	35	1772	18 Teşrîn-i Sâni 317

Tablo 3.6'daki yer alan 1903 yılı Maarif Salnâmesi verileri incelendiğinde 1898-1901 dönemine kıyasla çok ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir. Tespit edilen toplam okul sayısı 125'e ulaşmıştır. Daha önce yalnızca Beyrut merkezinde ve sınırlı sancaklarda yoğunlaşan okullar 1903'te Nablus ve Lazkiye sancaklarına kadar yayılmış ayrıca Hısnü'l-Ekrâd, Merc'iyûn ve Safîta gibi karyelerde de eğitim kurumlarının faaliyete geçtiği kaydedilmiştir.

Eğitim düzeyi açısından da dikkat çekici bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. İbtidâî, rüşdiye, idadî ve yükseköğretim seviyesinde (tıbbî, ticari, sanayi) kurumlar tespit edilmiştir. Özellikle Cizvit Mektebi'nin hem tıbbi hem idadî hem de rüşdiye seviyesinde eğitim vermesi

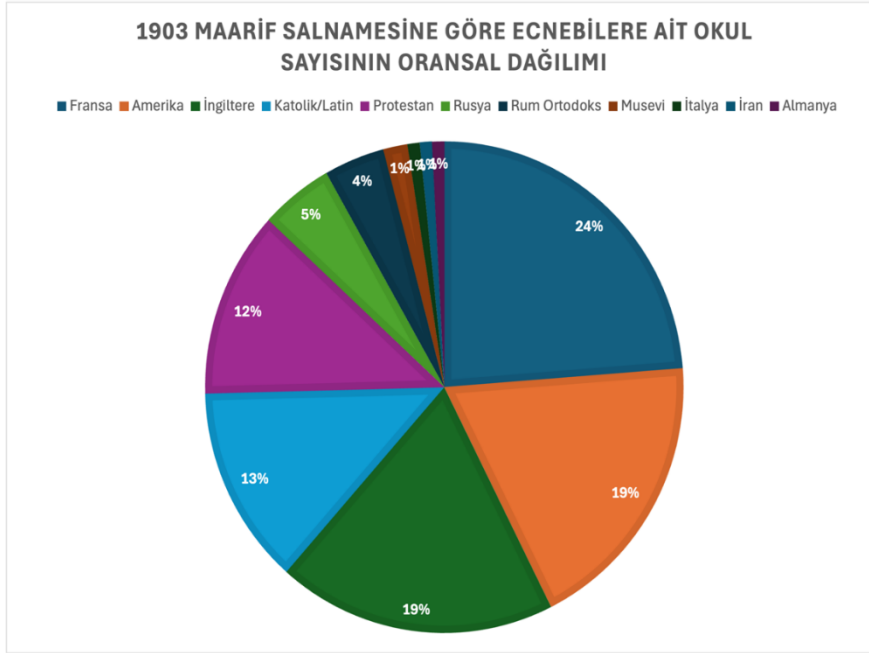
Batılı girişimlerin temel öğretimle sınırlı kalmadıklarını; meslekî uzmanlık alanlarında da etkinlik kurmayı hedeflediklerini ortaya koymaktadır.

Öğrenci sayıları açısından 1903 yılı önceki dönemlerle kıyaslandığında son derece çarpıcıdır. Yalnızca Beyrut'taki Cizvit Mektebi'nde 1000 erkek ve 200 kız öğrenci bulunması bunun tipik bir örneğidir. Toplam öğrenci sayısı 17.167 olarak kaydedilmiş; bu sayının 9.656'sını kızlar, 7.511'ini ise erkekler oluşturmuştur. Okulların 53'ü yalnız erkek, 39'u yalnız kız, 29'u ise karma eğitim vermiştir. Bu tablo özellikle Latin ve Fransız Katolik cemaatlerinin kız öğrencilerin eğitimine büyük önem attıklarını göstermektedir. Kız öğrenci sayısının erkeklerden daha yüksek olması ecnebi okullarının toplumsal dönüşümü kadın eğitimi üzerinden gerçekleştirmeyi hedeflediklerini düşündürmektedir.

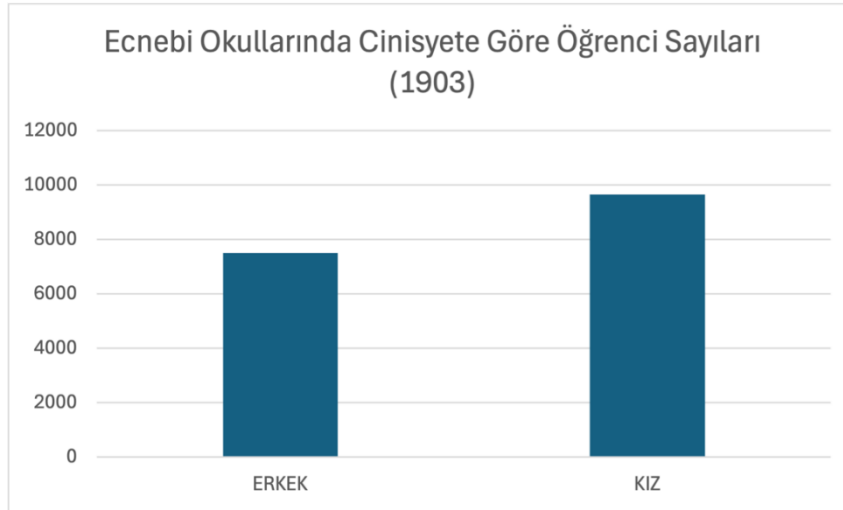
Ülkeler ve cemaatler bazında dağılım incelendiğinde Fransa ve Latin Katolik cemaatleri 28 okul ve yaklaşık 3000 öğrenci ile en yaygın eğitim ağına sahip olmuştur. Rahip ve rahibeler tarafından yönetilen bu okullar kız öğrencilerin eğitimi konusunda öncülük üstlenmiştir. Amerika'nın sayısı 21 olup özellikle Sayda, Trablusşam, Akka ve Nablus gibi taşra merkezlerinde etkinlik göstererek nüfuz alanını genişletmiştir. Bu okullarda 1235 öğrenci bulunmakta, eğitim faaliyetleri ise çoğunlukla ibtidâi seviyede yürütülmektedir. İngilizler 14 okul ve 948 öğrenci ile Akka, Nablus ve Hayfa bölgelerinde varlık göstermiştir. Protestanlar ise 13 okul ve 1222 öğrenci ile dikkate değer bir etki oluşturmuş kızlara yönelik müstakil eğitim imkânı sağlamıştır. Ruhsat durumuna bakıldığında 100'den fazla okulun ruhsatsız olduğu yalnızca birkaçının eski fermanlara dayalı resmi belgelere sahip bulunduğu görülmektedir.

Sonuç itibariyle 1903 yılı itibariyle ecnebi okulları Beyrut Vilâyeti'nde eğitim alanında değil, kültürel, sosyal ve dinî sahalarda da nüfuz tesis eden güçlü aktörler hâline gelmiştir. Özellikle kız öğrenci mevcudunun erkeklerden fazla olması bu kurumların eğitim faaliyetlerini toplumsal dönüşüm için araçsallaştırdıklarını ve modernleşme sürecinde önemli bir yönlendirici rol üstlendiklerini işaret etmektedir.

Şekil 3.8 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulların Oransal Dağılımı

Şekil 3.9 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okullarında Cinsiyete Göre Öğrenci Sayıları

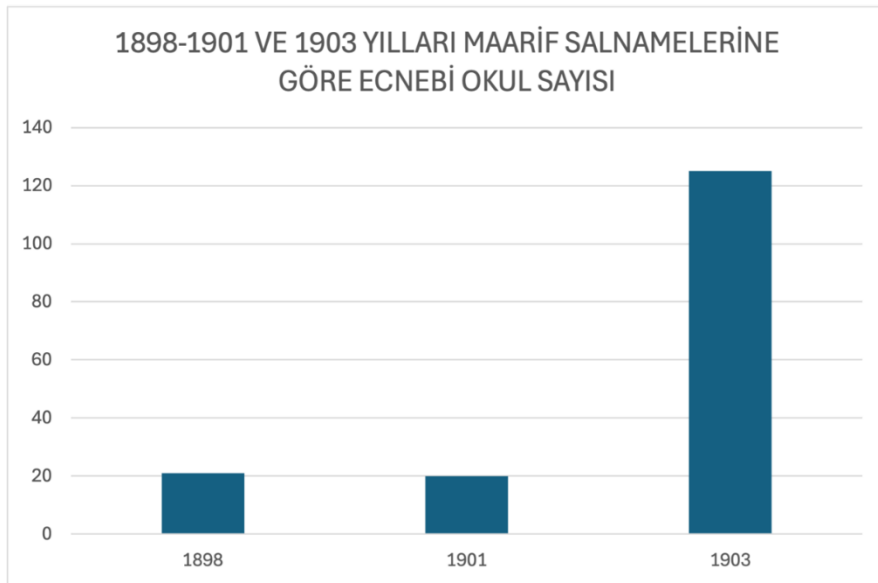
1898-1899 yılı verilerine göre (Tablo 3.4) Beyrut Vilâyeti genelinde 21 ecnebi okul kaydedilmişken 1900-1901 yıllarında bu sayı 20 olarak tespit edilmiştir. Ancak 1903 yılına gelindiğinde okul sayısı 125'e sıçrayarak olağanüstü bir artış göstermiştir. 1899-1901 yıllarında ecnebi okulları ağırlıklı olarak Beyrut, Akka ve Trablusşam'da yoğunlaşmışken 1903 yılı itibarıyla Lazkiye, Nablus, Sayda ve Sur sancaklarına; hatta Hısnü'l-Ekrâd ve Merc'iyûn gibi karyelere kadar yayıldıkları görülmektedir.

Tablo 3.5 ve 3.6'nın karşılaştırmalı incelenmesi 1898-1901 döneminde rüşdiye ve idadî düzeyindeki kurumların ağırlık kazandığını göstermektedir. Buna karşılık 1903 yılı verileri (Tablo 3.6) ibtidâî, sanayi, ticaret ve tıbbî eğitim veren kurumların yanı sıra kız öğrenciler için müstakil okulların yaygınlaşmasıyla dikkat çekmektedir. Öğrenci sayıları açısından da bir sıçrama yaşanmıştır: 1898'de yaklaşık 1600 olan toplam mevcudun 1903'te 17.167'ye ulaşması bunun göstergesidir. Cinsiyet dengesi bakımından da ciddi bir değişim kaydedilmiştir. 1898-1901 döneminde ortalama 1200 erkek ve 200 kız öğrenci bulunurken 1903 yılı verilerinde 9656 kız ve 7511 erkek öğrenci kaydedilmiştir.

Her üç tabloda da ortak olan en dikkat çekici unsur okulların neredeyse tamamının ruhsatsız oluşudur. 1898, 1901 ve 1903 yıllarında Maarif Nezâreti'nin bu kurumları denetleyemediği açıkça görülmektedir.

Sonuç itibarıyla 1898'den 1903'e kadar olan süreç Beyrut Vilâyeti'nde ecnebi eğitim faaliyetlerinin sayısal değil niteliksel bir dönüşüm yaşadığını ortaya koymaktadır. Kız öğrencilerin eğitimde görünürlüğünün artması taşra bölgelerine yayılan yeni kurum ağları, tıbbî ve sanayi eğitimi veren okulların çoğalması, Batılı devletlerin Osmanlı topraklarında eğitimi pedagojik bir araç değil, kültürel ve siyasî bir müdahale mekanizması olarak kullandıklarını göstermektedir.

Şekil 3.10 1898-1901 ve 1903 Maarif Salnamesine Göre Beyrut ve Bağlı Sancaklardaki Ecnebi Okulları Sayıları

SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde Beyrut Vilâyeti'nde eğitim kurumlarının yapısı, gelişimi ve dönüşümü ele alınmıştır. Maarif Salnâmeleri başta olmak üzere birincil kaynaklara dayalı inceleme Müslüman mektepleri, medreseler, gayrimüslim cemaatlere ait kurumlar, ecnebi okulları, matbaa faaliyetleri ve basın hayatının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sağlamıştır. Böylece Beyrut taşrada modernleşmenin, kültürel etkileşimlerin ve siyasî rekabetlerin laboratuvarlarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Müslümanlara ait rüşdiye ve idadî mektepler Tanzimat sonrası reformların taşradaki uygulamalarını yansıtmaktadır. Fennî ilimler ile sosyal bilimlerin dengeli bir biçimde okutulması, çok dilliliğin kurumsallaşması ve yatılı öğrencilere sağlanan imkânlar Osmanlı maarif sisteminin yenilikçi yönünü göstermektedir. Bununla birlikte öğretmen kadrosunun yetersizliği ve idarecilerin bizzat derslere girmesi uygulamada önemli sınırlılıklar yaratmıştır. Medreseler ise dinî ilimleri merkeze alan yapılarıyla toplumsal hafızayı ve ilmî sürekliliği korumayı sürdürmüş yerel halkın desteğiyle ayakta kalarak klasik Osmanlı eğitim anlayışının taşradaki varlığını devam ettirmiştir.

Matbaalar ve gazeteler Beyrut'un çok kültürlü ve çok dilli yapısını yansıtmıştır. Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce ve hatta Süryanice gibi farklı dillerde yayımlar yapılmıştır. Resmî, misyoner ve özel girişimlere dayalı basın faaliyetleri haber verme işleviyle sınırlı kalmamış; eğitim, edebiyat, din ve bilim alanlarında fikir üretiminde bulunmuştur. Bu yönüyle basın Osmanlı taşrasında entelektüel canlılığın önemli araçlarından biri hâline gelmiştir.

Gayrimüslim cemaatlere ait okullar ve ecnebi mektepler ise nicelik ve nitelik açısından çarpıcı bir artış göstermiştir. 1898-1901 arasında 20 civarında olan ecnebi okul sayısının 1903'te 125'e ulaşması bu alandaki olağanüstü büyümeyi kanıtlamaktadır. Yalnızca sayısal değil; mekânsal (taşra sancaklarına ve köylere yayılma), kurumsal (ibtidâî, rüşdiye, idadî ve yükseköğretim düzeylerinde çeşitlenme) ve toplumsal (kız öğrencilerin görünürlüğünün artışı) boyutlarda da dikkat çekici bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Özellikle kız çocuklarının eğitimine verilen önem bu dönemde toplumsal yapıyı dönüştürme hedefiyle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte okulların büyük çoğunluğunun ruhsatsız olması Osmanlı Maarif Nezâreti'nin denetim kapasitesinin sınırlı kaldığını ve cemaatlerin merkezi otorite karşısında önemli ölçüde özerk hareket edebildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bütün bu veriler Beyrut Vilâyeti'nin XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı modernleşme sürecinde özel bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Müslüman okulları ile medreselerin sürekliliği, gayrimüslim cemaatlerin kurumsal gelişimi, ecnebi okulların siyasî ve kültürel etkileri, matbaa ve basının çok dilli entelektüel ortamı birlikte değerlendirildiğinde Beyrut, imparatorluğun hem eğitim reformlarının hem de dış müdahalelerin kesişim noktası olmuştur. Çalışmanın özgün katkısı bu farklı unsurları bir arada ele alarak Osmanlı taşrasındaki eğitim hayatını pedagojik bir olgu olarak değil; farklı boyutlarıyla da tahlil etmiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

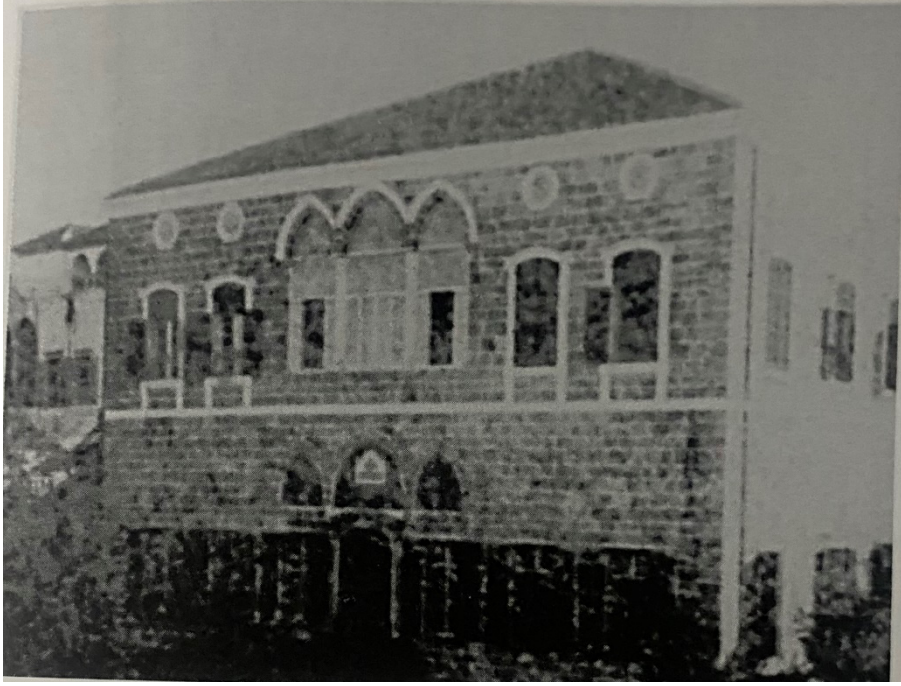
- Akdağ Ö. (2011). *Ana hatlarıyla türk yenileşme tarihi*, Palet Yayınları, Konya, 74-75.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk eğitim tarihi (M.Ö. 1000–M.S. 2012)*, Pegem Akademi Yayınları, İstanbul, 165-175
- Alan G., Protestan Mektepleri. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. [Erişim 20.06.2025 <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/protestan-mektepleri/#yazar-1>].
- Alkan, M. (2000). *Tanzimat'tan cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri (1839–1924)*, Tarih İstatistikleri Dizisi, 32-67
- Altınova Şahin, A. (2018). *Osmanlı devleti'nde rüşdiye mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 65-66
- Baysal J. (1968). *Müterrika'dan birinci meşrutiyete kadar osmanlı türklerinin bastıkları kitaplar*, İstanbul Üni.Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul. 11-12
- Berkes N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 56-57
- Beydilli K. (2003). “Matbaa”, *Tdv.İslam Ansiklopedisi*, 28, Ankara, 105-110
- Beyrut Vilayet Salnamesi, 1317 H. (1899-1900 M.)
- Birbudak T.S (2019). “*Meşrutiyet ve milli mücadele yıllarında eğitim*”, Türk Eğitim Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 181-182
- Bozkurt N. (2003). “Medrese”, *Tdv. İslam Ansiklopedisi*, 28, Ankara, 323-327
- Budak A. (2014). *Osmanlı modernleşmesi, gazetecilik ve edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul. 193-194
- Çağır, M., Türk, İ. C. (2017). “1869 Maarif-i umumiye nizamnamesi ve türk eğitim tarihindeki yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 37-50.
- Çelik K. (2010). *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. 11-12
- D. Aşkın (2017). Osmanlı devleti'nin son dönemlerinde medrese eğitim sistemi ve türkiye cumhuriyeti'nin ilk yıllarında eğitimin konjonktürel boyutu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 6(2). 980-981
- Demiryürek, H. (2015). “Maarif salnamelerine göre izmit sancağında eğitim-öğretim: 1898 1904”, Haluk Selvi - M. Bilal Çelik (Ed.), *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 1216.
- Dursun D. (1992). “Beyrut”, *Tdv.İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul. 81-82

- Emecen F.M (2019). *Yavuz sultan selim*, Kapı Yayınları, 4.Baskı, İstanbul. 241-242
- İnalçık H.(2019). *Devlet-i aliyye*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Cilt, 64.Baskı, İstanbul. 142-143
- Kabacalı A. (2000). *Başlangıcından günümüze türkiye’de matbaa basın ve yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 10-12
- Karahan, F. (2022). *Maarif Salnamelerine Göre Kayseri’de Eğitim (1898–1903)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 31-32
- Karal E.Z (2011). *Osmanlı tarihi*, TTK. Yayınları, 9, 3.Baskı, Ankara. 539-540
- Kenanoğlu M. (2008). Osmanlı imparatorluğu’nda gayrimüslimlerin eğitimi üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6, 183-187
- Koçer H.A (1991). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*, MEB Yayınları, Ankara, 158-159
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 92-131
- Koloğlu O. (2006). *Osmanlı’dan 21.yüzyıl’a basın tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 11-12
- Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). “II. Abdülhamid döneminde modern askerî eğitim sistemi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(86), 459-461
- Kut T. (1996). *Yazmadan basmaya: müteferrika, mühendishane, üsküdar*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul, 6-7.
- Küçük C.- Ertüzün T. (1994). “Duyun-ı Umumiyye”, *Tdv. İslam Ansiklopedisi*, 10, İstanbul, 58-62
- Küskü F. (2019). Müslüman seyyahların gözüyle beyrut şehri (1890-1914), *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 145-146.
- Orha Z.(2022). *Beyrut vilayeti’nde osmanlı idaresi (1887-1909)*, Libra Kitap, İstanbul,
- Öztürk C. (2000). “İdadi”, *Tdv. İslam Ansiklopedisi*, 21, İstanbul, 300-303
- Öztürk, M. (2003). “Maarif salnamelerinin eğitim tarihi araştırmalarındaki yeri ve önemi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3). 221-234
- Patoğlu E. (2022). *Askerî Rüştîyeler*, Türk Maarif Ansiklopedisi, [Erişim:25.02.2025, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/askeri-rustiyeler/#yazar-1>]
- Sakaoğlu N. (2018). *Türkiye eğitim tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul,130-131

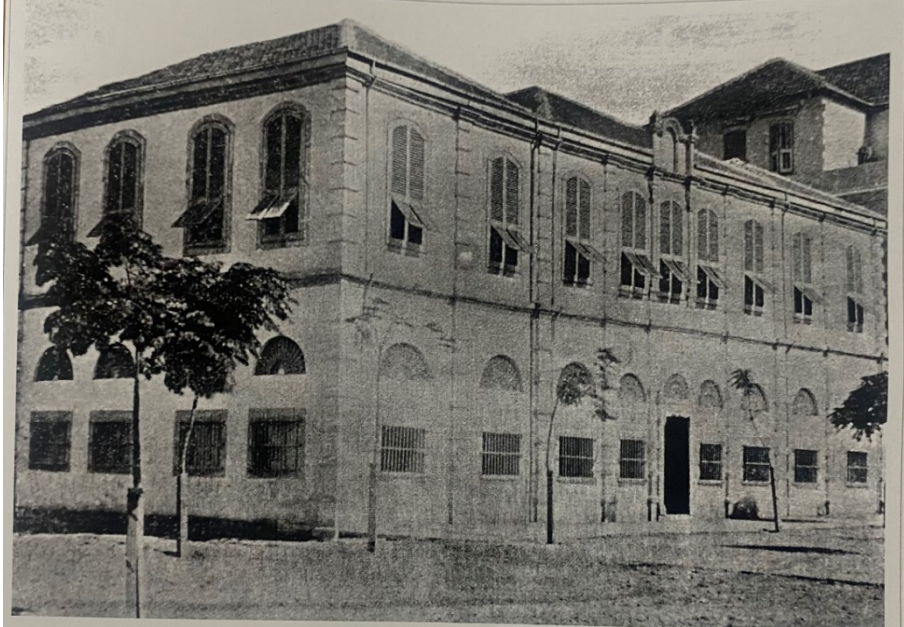
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1316), İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 981-982
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1317), İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1081-1082
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1318), İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1199-1200
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1319), İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 498-499
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1321), İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 420-421
- Sarıkaya Y. (1999). Osmanlı medreselerinin gerilemesi meselesi: eleştirel bir değerlendirme denemesi, *İslâm Araştırmalar Dergisi*, 3.Sayı, 24-25.
- Sezen, T. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, BOA Yayın No: 26.
- Somel S.A (2013). *Gayrimüslim okulları nasıl azınlık okullarına dönüştü*, Tarih Vakfı, İstanbul, s.5-6
- Şanal M. (2003). Osmanlı devleti'nde medreselere ders programları, öğretim metodu, ölçme ve değerlendirme, öğretimde ihtisaslaşma bakımından genel bir bakış, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14),154-155.
- Tümer Erdem, Y. (2007). *II. meşrutiyet'ten cumhuriyet'e kızların eğitimi* (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 173-174.
- Ulusoy Nalcıoğlu B., *Türk basın tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 11-12.
- Umar Ö.O (2001) . Trablusgarb savaşı sırasında italya'nın beyrut'u bombardımanı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 51, 752
- Uzunçarşılı İ.H (2019). *Osmanlı tarihi*, TTK. Yayınları, 2. 12.Baskı, Ankara, 286-287.
- Yazıcı N. (1983). *Takvim-i vekayi "belgeler"*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara,17
- Yılmaz M.A (2015).*Maarif salnamelerine göre osmanlı devleti eğitim sisteminde idadiler (1898-1903)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 28.
- Zengin Z.S. (2007). 2.Abdülhamit döneminde yabancı ve azınlık mekteplerinin faaliyetleri, *Bellekten*, 71.C, 613-652

EKLER

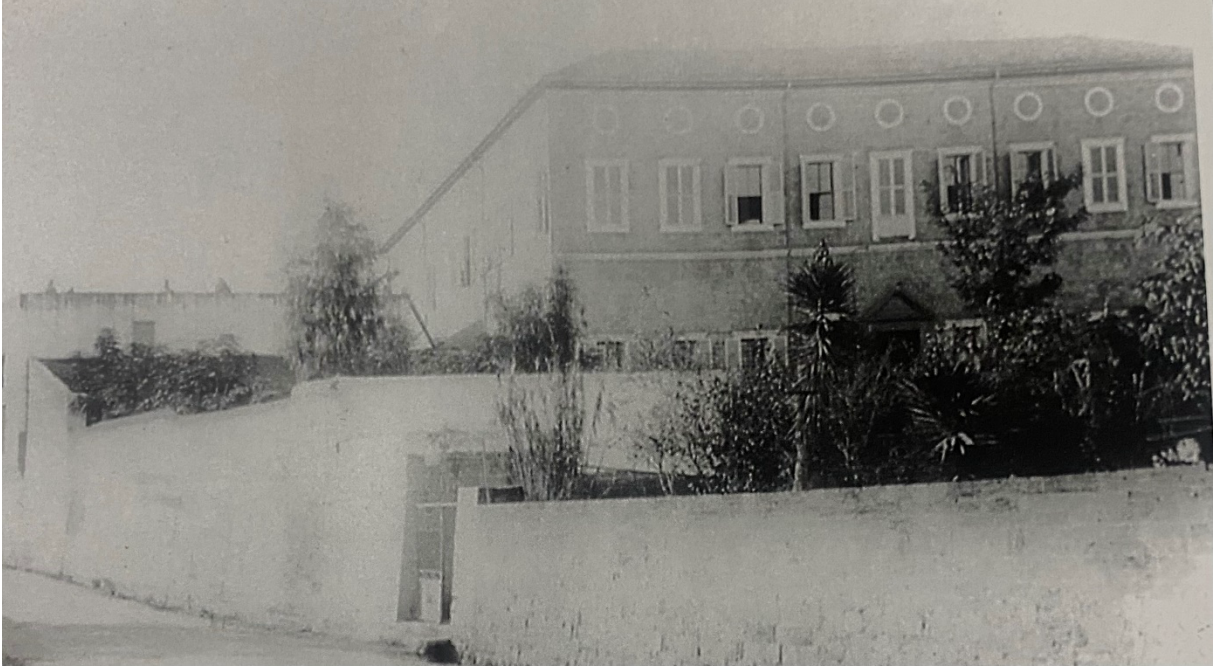
EK-1 : Trablusşam Mekteb-i İdadisi (Osman Doğan, Sultan İkinci Abdülahmid Han Devri Osmanlı Devletleri, Çamlıca Yayınları, İstanbul,2007, s.315)

EK-2 : Beyrut Rüşdiye Mektebi
(Osman Doğan, age, s.321)

EK- 3 : Beyrut İdadi Mektebi
(Osman Doğan, age, s.322)

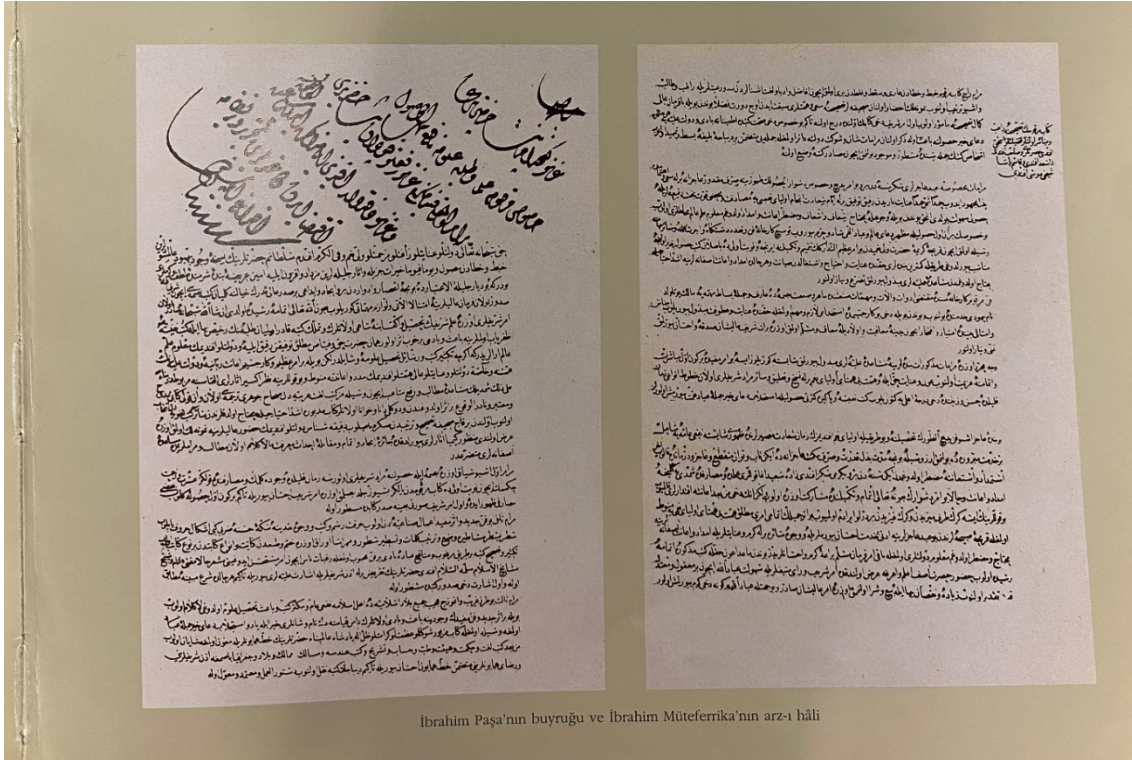
EK – 4 : Beyrut Şehrinin Doğudan Görüntüsü
(Beyrut Vilayet Salnamesi H.1326 (M.1908-1909) s.229)

EK – 5 : Beyrut Şehri ve Liman Görüntüsü
(Beyrut Vilayet Salnamesi H.1322 (M.1904-1905))

EK- 6 : İbrahim Müteferrika'nın bir matbaa açmak için sunduğu arz-ı hal.
(J.Baysal, Müterrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul Üni.Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968, s.32)

Ibrahim Paşa'nın buyruğu ve İbrahim Müteferrika'nın arz-ı hali